

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI**

KIRAAT EĞİTİM ÖĞRETİMİNDE KÜRRÂSE GELENEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SELÇUK GÜLTEKİN

DANIŞMAN: PROF. DR. MUSTAFA ATİLLA AKDEMİR

**YALOVA
TEMMUZ 2025**

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

KIRAAT EĞİTİM ÖĞRETİMİNDE KÜRRÂSE GELENEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SELÇUK GÜLTEKİN
228121010

DANIŞMAN: PROF. DR. MUSTAFA ATİLLA AKDEMİR

YALOVA
TEMMUZ 2025

ETİK BEYAN

Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez/Proje Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım “KIRAAT EĞİTİM ÖĞRETİMİNDE KÜRRÂSE GELENEĞİ” başlıklı bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi taahhüt ve beyan ederim.

İmza

Selçuk GÜLTEKİN

ÖNSÖZ

İnsanlık ailesi içerisinde bizi İslâm ümmetine dâhil eden ve bize Kur'an gibi muazzez bir kitabın hizmetkârlığını bahşeden Allah'a hamdüsenaalar olsun. Vahyin ilk talebesi ve ilk muallimi olan sevgili Peygamberimize salat ve selam olsun.

Kur'an, hem lafzıyla ibadet edilen hem de manasıyla amel edilen bir rehber ve hidayet kaynağıdır. Allah Teâla'nın insanlığa son hitabı, kıyamete kadar varlığını sürdürecektir olan ilahî emirler bütünüdür. Hz. Peygamber'den başlamak üzere İslam ümmeti daima Kur'an'ı en güzel şekilde muhafaza etmek için yoğun bir çaba sarf etmiştir. Bu sayede gerek nazmıyla gerek tilavetiyle nesiller boyu bozulmadan bu günlere ulaşmıştır. Kur'an metninin farklı okunuşlarını ifade eden kıraat vecihleri de her daim ilgi görmüş ve aynı şekilde hassasiyetle muhafaza edilmiştir. Bu sebeple her dönemde kıraat ilminin okunması, okutulması, yayılması ve gelişmesi için çalışmalar yapılmıştır. Kaleme almış olduğumuz bu çalışma da tarih boyunca süregelen bu anlamlı çabalara küçük bir katkı sağlamak amacıyla.

Yaklaşık iki yıla uzanan bir araştırmanın mahsulü olan bu çalışma hazırlanırken emeğini göz ardı edemeyeceğim pek çok kişinin yardımına müracaat edilmiştir. Başta danışman hocam Prof. Dr. Mustafa Atilla Akdemir olmak üzere bu çalışmanın vücuda gelmesinde çokça yardımını gördüğüm Halim Garip, Talip Akbal, Ramazan Pakdil, Yaşar Tekeli, Fatih Aydın, Ahmet Gökdemir, M. Ali Nalbant, M. Nurullah Dindar, Mehmet Çaba, Âdem Özgören, Mustafa Doğan, Hayri Ünal, İbrahim Çavdar ve Abdullah Giray hocalarıma şükranlarımı arz ederim. Tezin teknik detaylarıyla ilgili problemlerin çözümünde sürekli istişare hâlinde bulunduğum değerli görev arkadaşlarım Eyüp Ceyhan, Ahmet Top ve İsmail Kaça hocalarıma teşekkür ederim. Beni yetiştiren ve bu günlere gelmemde emeği olan muhterem İbrahim Tanrıku ve Hüseyin Harputoğlu hocalarıma Cenabı Allah'tan rahmet diliyorum. Hâlâ hayatta olan ve hizmetlerine devam eden Mustafa Demirkan hocama ve dualarını her daim arkamda hissettiğim muhterem anne babama sağlık ve afiyet niyaz ederim. Son olarak tezin hazırlanış sürecinde en az benim kadar zahmet çeken sevgili eşime ve yoğunluktan ötürü kendilerine yeterince vakit ayıramadığım çocuklarıma minnettarlığımı ifade etmek isterim.

Nisan-2025

Selçuk GÜLTEKİN

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN	i
ÖNSÖZ.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	viii
ÖZET	x
ABSTRACT	xi
1. GİRİŞ	1
1.1. Tezin Konusu ve Kapsamı.....	1
1.2. Tezin Amacı ve Önemi.....	1
1.3. Tezde Kullanılan Yöntem ve Kaynaklar	1
2. KIRAAT İLMİ	3
2.1. Kıraat İlminin Tanımı	3
2.2. Kıraat İlminin Konusu	3
2.3. Kıraat İlminin Faydası	4
2.4. Kıraat İlminin Gayesi	4
2.5. Kıraat İlminin Diğer İlimlerle İlişkisi.....	4
2.6. Kur'an-Kıraat İlişkisi.....	5
2.7. Ahruf-i Seb'a Meselesi	6
3. KIRAAT EĞİTİM ÖĞRETİM TARİHİ	13
3.1. Hz. Peygamber Dönemi.....	13
3.1.1. Hz. Peygamber'in kıraati	14
3.1.2. Hz. Peygamber'in Kur'an tedrisi	15
3.2. Sahabe Dönemi.....	18
3.2.1. Kur'an'ın cem'i.....	19
3.2.2. İslâm beldelerine Kur'an muallimi gönderilmesi	20
3.2.3. Mushafın istinsahı.....	21
3.2.4. Mushafların harekelenmesi ve noktalanması.....	24
3.3. Tâbiûn - Tebe-i Tâbiîn Dönemi.....	26
3.4. Kıraatlerin Tedvini	29
3.4.1. Tedvin dönemine ait önemli eserler.....	31
3.5. Kıraatlerin Tasnifi.....	31
3.5.1. Sıhhatine göre kıraatlerin tasnifi	32
3.5.1.1. Sahih kıraat.....	33

3.5.1.2. Mütevâtir kıraat	33
3.5.1.3. Meşhur kıraat.....	34
3.5.1.4. Şâz kıraat	34
3.5.1.5. Âhâd kıraat	34
3.5.1.6. Müdreç kıraat	34
3.5.1.7. Mevzû kıraat.....	34
3.5.2. İsnadına göre kıraatlerin tasnifi.....	34
3.5.2.1. Kıraat.....	35
3.5.2.2. Rivayet	35
3.5.2.3. Tarik	35
3.5.3. İmam sayısına göre kıraatlerin tasnifi.....	35
3.5.3.1. Yedi kırâat	36
3.5.3.2. On kıraat	37
3.5.3.3. On dört kıraat	38
3.6. Kıraatlerin Tedrisi.....	40
3.6.1. Kıraatlerin tahsiline ilişkin tarikler	40
3.6.1.1. Semâ tariki.....	40
3.6.1.2. Arz tariki	41
3.6.1.3. Edâ tariki	42
3.6.2. Kıraatlerin icrasına ilişkin tarikler	42
3.6.2.1. İnfirâd tariki.....	42
3.6.2.2. İndirâc tariki	43
3.6.3. Kaynak eserlere nispetle tarikler	44
3.6.3.1. Teysîr tariki	44
3.6.3.2. Şâtıbiyye tariki	45
3.6.3.3. Tahbîr tariki.....	45
3.6.3.4. Tayyibe tariki	45
3.6.4. Kıraatlerin nispet edildiği şahısların sayısı itibariyle tarikler	45
3.6.4.1. Seb'a tariki	45
3.6.4.2. Aşere tariki	46
3.6.4.3. Takrîb tariki.....	46
3.6.5. Öğretim usulünün yaygınlaştığı bölgeye nispetle tarikler	46
3.6.5.1. Meğâribe tariki	46
3.6.5.2. Meşârika tariki.....	46
3.6.6. Esas alınan med mertebelerine göre tarikler	47

3.6.6.1. Mertebeteyn tariki	47
3.6.2.2. Merâtib-i Erbaa	47
3.7. Kıraat Eğitim Öğretiminin Ülkemizdeki Serencamı	47
3.7.1. Osmanlı öncesi kıraat tedrisatı	47
3.7.2. Osmanlı dönemi kıraat tedrisatı	48
3.7.3. Osmanlı kıraat tedrisatında tariklerin oluşumu	50
3.7.3.1. İstanbul tariki.....	50
3.7.3.2. Mısır tariki.....	50
3.7.4. Osmanlı kıraat tedrisatında mesleklerin oluşumu	51
3.7.4.1. İtilaf mesleği.....	52
3.7.4.2. Sûfî mesleği.....	52
3.7.4.3. Mutkin mesleği.....	53
3.7.4.4. Atâullah mesleği.....	53
3.7.5. Cumhuriyet dönemi ve sonrası kıraat tedrisatı	54
4. KİRAAT EĞİTİM ÖĞRETİMİNDE KÜRRÂSE GELENEĞİ.....	57
4.1. Kürrâse Tanıtımı ve Tarihçesi	57
4.2. Kürrâse Hazırlanışı	60
4.3. Kürrâselerde Kullanılan Remizler, Kısaltmalar ve İstilahlar	63
4.3.1. Remizler	63
4.3.2. İstilahlar ve kısaltmalar	64
4.4. Kürrâse Sisteminin Kıraat Eğitimine Katkıları	67
4.4.1. Ders hazırlığını ve sunumunu kolaylaştırması.....	68
4.4.2. Mushaf hattına aşinalık kazandırması.....	68
4.4.3. Vecihlerin kayıt altına alınması	69
4.5. Kürrâse Sisteminin Kıraat Eğitimine Olumsuz Etkileri	69
4.5.1. Ezberin terkedilmesi	69
4.5.2. İstişhâd/İstihrâç metodunun terkedilmesi	71
4.5.3. Kıraat ilmiyle alakalı diğer ilimlerin ihmal edilmesi	72
4.5.4. Arapça öğrenimine olan ihtiyacı azaltması.....	72
4.6. Kürrâse Hazırlanırken Kullanılan Kaynaklar	73
4.7. Kürrâse Örnekleri	74
4.7.1. Şeyh Atâullah mesleğine göre kürrâse örnekleri	75
4.7.2. Mutkin mesleğine göre kürrâseler.....	81
4.7.3. Sûfî mesleğe göre kürrâseler	87
4.7.4. İtilâf mesleğine göre kürrâseler.....	94

4.7.5. Güncel kürrâse örnekleri.....	100
4.7.6. Farklı ülkelerde basılmış kürrâse örnekleri.....	111
4.8. Kürrâse Uygulamasına Yönelik Teklifler.....	122
5. SONUÇ	125
KAYNAKÇA	129
ÖZGEÇMİŞ	137

KISALTMALAR LİSTESİ

by	: Basım yeri yok
b	: Bin/ibni
bk	: Bakınız
bl	: Bölüm
çev	: Çeviren
EKEV	: Erzurum Kültür ve Eğitim Vakfı
Enst	: Enstitü
FSMÜ	: Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi
Hız	: Hazreti
İSAM	: İslâm Araştırmaları Merkezi
ktp	: Kütüphane
nr	: Numara
ö	: Ölüm tarihi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk	: Tahkik
ts	: Tarihsiz
vd	: Ve diğerleri
vr	: Varak

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 3.1. İsmail Hakkı b. Abdurrahman Sûzî'ye Ait Kürrâse Örneği (Ş. Atâullah Mesleği) .	75
Şekil 3.2. İsmail Hakkı b. Abdurrahman Sûzî'ye Ait Kürrâse Örneği (Ş. Atâullah Mesleği) .	76
Şekil 3.3. Sirozlu Abdullah Hasip Efendi Nüshası (Şeyh Atâullah Mesleği)	77
Şekil 3.4. Sirozlu Abdullah Hasip Efendi Nüshası (Şeyh Atâullah Mesleği)	78
Şekil 3.5. Hüseyin Harputoğlu Hocaya Ait Kürrâse Örneği (Şeyh Atâullah Mesleği).....	79
Şekil 3.6. Hüseyin Harputoğlu Hocaya Ait Kürrâse Örneği (Şeyh Atâullah Mesleği).....	79
Şekil 3.7. Mahmut Sarıcaoğlu Hocaya Ait Kürrâse Örneği (Şeyh Atâullah Mesleği).....	80
Şekil 3.8. Mahmut Sarıcaoğlu Hocaya Ait Kürrâse Örneği (Şeyh Atâullah Mesleği).....	81
Şekil 3.9. Mutkin Mesleğine Göre Kürrâse Örneği (Hazırlayan Belirsiz).....	82
Şekil 3.10. Mutkin Mesleğine Göre Kürrâse Örneği (Hazırlayan Belirsiz).....	82
Şekil 3.11. Mutkin Mesleğine Göre Kürrâse Örneği (Hazırlayan Belirsiz).....	83
Şekil 3.12. Mutkin Mesleğine Göre Kürrâse Örneği (Yaşar Tekeli)	84
Şekil 3.13. Mutkin Mesleğine Göre Kürrâse Örneği (Yaşar Tekeli)	85
Şekil 3.14. Mutkin Mesleğine Göre Kürrâse Örneği (Yaşar Tekeli)	86
Şekil 3.15. Hâfız Muhammed Emin Efendiye Ait Kürrâse Örneği (Sûfî Mesleği)	87
Şekil 3.16. Hâfız Muhammed Emin Efendiye Ait Kürrâse Örneği (Sûfî Mesleği)	88
Şekil 3.17. Sûfî Mesleğine Ait Kürrâse Örneği (Hazırlayan Belirsiz).....	89
Şekil 3.18. Sûfî Mesleğine Ait Kürrâse Örneği (Hazırlayan Belirsiz).....	90
Şekil 3.19. Ali Şahin Hocaya Ait Kürrâse Örneği (Sûfî Mesleği)	91
Şekil 3.20. Ali Şahin Hocaya Ait Kürrâse Örneği (Sûfî Mesleği)	92
Şekil 3.21. Ali Şahin Hocaya Ait Kürrâse Örneği (Sûfî Mesleği)	93
Şekil 3.22. Abdullah b. Salih b. İsmail Eyyûbî Nüshası (İtilaf Mesleği).....	94
Şekil 3.23. Abdullah b. Salih b. İsmail Eyyûbî Nüshası (İtilaf Mesleği).....	95
Şekil 3.24. Abdullah b. Salih b. İsmail Eyyûbî Nüshası (İtilaf Mesleği).....	96
Şekil 3.25. Umde Sahibi Muhammed Emin Efendiye Ait Kürrâse Örneği (İtilaf Mesleği)	97
Şekil 3.26. Umde Sahibi Muhammed Emin Efendiye Ait Kürrâse Örneği (İtilaf Mesleği)	98
Şekil 3.27. Umde Sahibi Muhammed Emin Efendiye Ait Kürrâse Örneği (İtilaf Mesleği)	99
Şekil 3.28. Talip Akbal Hocaya Ait Kürrâse Örneği (Sûfî Mesleği)	100
Şekil 3.29. Talip Akbal Hocaya Ait Kürrâse Örneği (Sûfî Mesleği)	101
Şekil 3.30. Talip Akbal Hocaya Ait Kürrâse Örneği (Sûfî Mesleği)	102
Şekil 3.31. Mustafa Yılmaz'a Ait Kürrâse Örneği (Sûfî Mesleği).....	103
Şekil 3.32. Mustafa Yılmaz'a Ait Kürrâse Örneği (Sûfî Mesleği).....	104
Şekil 3.33. Mustafa Yılmaz'a Ait Kürrâse Örneği (Sûfî Mesleği).....	105
Şekil 3.34. Adem Özgören'e Ait Kürrâse Örneği (Şeyh Atâullah Mesleği).....	106

Şekil 3.35. Adem Özgören'e Ait Kürrâse Örneği (Şeyh Atâullah Mesleği).....	107
Şekil 3.36. Mithat Aça Hocaya Ait Kürrâse Örneği (Şeyh Atâullah Mesleği)	108
Şekil 3.37. Mithat Aça Hocaya Ait Kürrâse Örneği (Şeyh Atâullah Mesleği)	109
Şekil 3.38. Mithat Aça Hocaya Ait Kürrâse Örneği (Şeyh Atâullah Mesleği)	110
Şekil 3.39. Mısır'da Basılmış Kürrâse Örneği (Cevâhiru'l-Hâlîde)	111
Şekil 3.40. Mısır'da Basılmış Kürrâse Örneği (Cevâhiru'l-Hâlîde)	112
Şekil 3.41. Mısır'da Basılmış Kürrâse Örneği (Cevâhiru'l-Hâlîde)	113
Şekil 3.42. Mısır'da Basılmış Kürrâse Örneği (Cem'ul-Kırâati'l-Aşr)	114
Şekil 3.43. Mısır'da Basılmış Kürrâse Örneği (Cem'ul-Kırâati'l-Aşr)	115
Şekil 3.44. Mısır'da Basılmış Kürrâse Örneği (Cem'ul-Kırâati'l-Aşr)	116
Şekil 3.45. Mısır'da Basılmış Kürrâse Örneği (el-Fütûhu'l-Bâhira)	117
Şekil 3.46. Mısır'da Basılmış Kürrâse Örneği (el-Fütûhu'l-Bâhira)	118
Şekil 3.47. Mısır'da Basılmış Kürrâse Örneği (en-Nücûmu'l-Münîra).....	119
Şekil 3.48. Mısır'da Basılmış Kürrâse Örneği (en-Nücûmu'l-Münîra).....	120
Şekil 3.49. Mısır'da Basılmış Kürrâse Örneği (en-Nücûmu'l-Münîra).....	121

KIRAAT EĞİTİM ÖĞRETİMİNDE KÜRRÂSE GELENEĞİ

ÖZET

Hicrî 5. asra kadar kıraat eğitimi, infirâd usulüne göre; her imam için ayrı bir hatim yapılarak ilerliyordu. Ne var ki bu yöntem uzun sürüyor, zamanın ve şartların değişmesiyle artan talebi karşılamaya hocaların gücü yetmiyordu. Böyle bir ihtiyaca binaen devreye giren indirâc usulü, daha kısa zamanda ve pratik bir şekilde okuma yapmayı sağlamasıyla kıraat eğitiminde bir dönüm noktası olmuştur. Tek bir hatimde bütün vecihleri okuma imkânı veren bu sistem halen uygulanmaya devam etmektedir. İndirâc usulünün ülkemize özgü tatbikatına ise kürrâse uygulaması eşlik etmektedir. Bu usulde öğrenci, okuyacağı dersin vecihlerini kaynak kitaplardan edindiği bilgilere göre kürrâse denilen özel defterlere kaydeder. Belli bir sistematığı ve kendine has usulleri bulunan bu yöntem, ülkemizdeki kıraat eğitim öğretiminin ana omurgasını oluşturmaktadır. Diğer ülkelerde pek kullanılmayan bu usulün ülkemizdeki serencamı, avantajları ve dezavantajları bu çalışmanın özünü oluşturmaktadır. Kürrâse geleneğinin tarihi, kaynakları ve yöntemleriyle ilgili şimdiye kadar herhangi bir çalışma yapılmamış olması bizi bu konuya sevk eden başlıca sebepler arasındadır. Konuya hazırlanırken kürrâse defterlerinin izleri takip edilmiş, kütüphanelerde bulunan en eski yazmalar üzerinden ıstılah taraması yapılmıştır. Yine Türkiye’de uzun yıllardır eğitim veren hocalarla ve henüz eğitim sürecinde olan öğrencilerle görüşülüp sistemin kıraat ilmi öğretimine etkileri tartışılmıştır. Bu bağlamda kürrâse kullanımındaki değişimler, bu sisteme götüren sebepler ve günümüzdeki durumu üzerinde durulmuştur. Neticede bu sistemin, mushaf imlasına aşinalık kazandırma, dersin sunumunu kolaylaştırma, örnek kürrâseler sayesinde vücûhatları kayıt altına alma gibi faydaları mülâhaza edilmiştir. Bununla birlikte tarih boyunca ezbere dayalı sistemlerle yürütülen kıraat eğitim metodunun terkedilmesi, kıraat ilmiyle alakalı bazı önemli meselelerin ihmal edilmesi ve kıraat eğitiminde Arapça öğrenimine olan ihtiyacı zayıflatması gibi dezavantajları tespit edilmiştir. Ayrıca hazır kürrâselerden ders okunması ve kişinin kaynaklara inmemesi gibi önemli bazı problemlerin meydana gelmesine de sebep olmuştur. Bu çalışmada kürrâse sistemi olumlu ve olumsuz yönleriyle değerlendirilmiş ve bazı öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Eğitim, İnfirâd, İndirâc, Kürrâse.

THE TRADITION OF KURRASA IN THE EDUCATION AND TEACHING OF QIRAAT

ABSTRACT

Until the 5th century Hijri, the study of Qiraat was carried out according to the method of infirâd, with a separate khateem for each imam. However, this method took a long time and decreased the demand for the science of Qiraat with the change of time and conditions. The indirâc method, which emerged in response to such a need, was a turning point in Qiraat education, as it enabled reading in a shorter time and in a practical way. This system, which allows one to recite all the wajihs in a single khateem, is still practiced today. The application of the indirâc method, which is unique to our country, is accompanied by the practice of kurrâse. In this method, the student records the wajihs of the lesson he will recite in special notebooks called kurrâse according to the information he obtains from the source books. This method, which has a certain systematics and unique procedures, constitutes the main backbone of Qiraat education in our country. The advent, advantages and disadvantages of this method, which is not used in other countries, constitute the essence of this study. The fact that there has not been any study on the tradition of kurrâse so far is among the main reasons that led us to this subject. While preparing the subject, the traces of the kurrâse books were followed and the oldest manuscripts in the libraries were tried to be shown. Again, the effects of the system on the teaching of Qiraat were discussed by interviewing teachers who have been teaching in Turkey for many years and students who are still in the process of education. In this context, the changes in the use of kurrâse, the reasons that led to this system, and its current status were emphasized. As a result, the benefits of this system such as familiarizing students with the spelling of the Mushaf, facilitating the presentation of the lesson, and recording the wujuhât with the help of sample currices were considered. On the other hand, its disadvantages such as weakening the Qiraat education based on memorization throughout history, ignoring important issues related to the science of Qiraat and ulûm al-Qur'ân, and paving the way for studying Qiraat despite the lack of Arabic have been identified. It also caused some important problems such as reading lessons from ready-made kurrâse and not going to the sources. In this study, the kurrâses system is evaluated with its positive and negative aspects and some suggestions are presented.

Key Words: Qiraat, Education, Infirâd, Indirâc, Kurrâse

1. GİRİŞ

1.1. Tezin Konusu ve Kapsamı

Türkiye’de yürütülen kıraat eğitim öğretiminde ülkemize özgü bir eğitim modeli kullanılmaktadır. Kürrâse uygulaması denilen bu metot, kıraat imamlarına ait farklı vecihlerin şematik usullerle özel defterlere yazılması ve derste hocaya arz edilmesi anlamına gelmektedir. Osmanlı devletinin son dönemlerinde ortaya çıkmış olan bu yöntem üç asır boyunca kullanılmış ve hâlâ kullanılmaya devam etmektedir. Hâli hazırda ülkemizdeki kıraat tedrisatının ana omurgasını temsil eden kürrâse uygulamasının ne zaman başladığı, ortaya çıkış süreci, zaman içerisinde geçirdiği değişimler ve mevcut durumu bu çalışmanın ana konusunu teşkil etmektedir. Kürrâse sisteminin tanıtılması, kürrâselerde kullanılan sembol ve ıstılahların açıklanması, geçmiş ve güncel kürrâselere dair örneklerin gösterilmesi tezin kapsamını oluşturur.

1.2. Tezin Amacı ve Önemi

Ülkemizdeki kıraat tedrisatı yoğun bir şekilde kürrâseler üzerinden devam ediyor olmasına rağmen kürrâse uygulamasının tarihçesi, kaynakları ve usulüne yönelik tespit edebildiğimiz herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Makale ve sempozyum bildirisi düzeyinde kürrâse uygulamasına yönelik birkaç cümlelik atıflar olsa da konuyla ilgili dört başı mamur bir çalışma yapılmamıştır. Dolayısıyla sistemin dünü ve bugünüyle ele alınması, olumlu ve olumsuz yönleriyle bir bütün olarak değerlendirilmesi böyle bir çalışmanın ortaya çıkmasındaki zemini oluşturmaktadır. Bu bağlamda kürrâse uygulaması tüm yönleriyle tanıtıldıktan sonra bu geleneğin avantaj ve dezavantajlarıyla masaya yatırılması ve gözden geçirilmesi planlanmıştır. Böylece sistemin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi adına bazı önerilerin sunulması hedeflenmektedir.

1.3. Tezde Kullanılan Yöntem ve Kaynaklar

Çalışma hazırlanırken öncelikle kürrâse uygulamasının tarihi arka planına ulaşmaya çalışılmıştır. Yazma eserler üzerinden kürrâse uygulamasının ilk izlerinin gösterilmesi, başlangıç aşamasındaki kullanım şekli ve ortaya çıkış motivasyonunun tespit edilmesi hedeflenmiştir. Daha sonra süreç içerisindeki devamlılığın takibi amacıyla farklı dönem kürrâseleriyle mukayese yapılmıştır. Kürrâse modelinin mevcut hâliyle etkinliği ve verimliliği yıllardır kıraat eğitimi veren hocalarla yapılan söyleşi ve röportajlarla tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca hâli hazırda kıraat tedrisatına devam eden öğrencilerin de görüşleri alınarak

konuyla ilgili en sağlıklı sonuçların elde edilmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda kürrâse uygulamasının kıraat eğitimindeki etkinliğiyle ilgili elde edilen bulgular değerlendirilmiş ve birtakım öneriler sunulmuştur.

Kıraat eğitim öğretimiyle ilgili ülkemizde kaleme alınmış birkaç çalışma bulunmaktadır. Necati Tetik'in *Başlangıçtan 19. Asra Kıraat İlminin Talimi*, Mustafa Atilla Akdemir'in *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları* ve Abdülhekim Ağırbaş'ın *Kıraat Eğitim Öğretim Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar* adlı kitapları bu alanda yazılmış eserlerdir. Bu üç eser tezin ana omurgasında en çok müracaat edilen eserlerdir. Muhammed Emin Efendi'nin (ö. 1275/1859) *Zuhru'l-Erib* ve *Umdetü'l-Hullân* adlı eserleriyle İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *en-Neşr'i* kıraat eğitim öğretim tarihi açısından çokça istifade eserlerin başında gelmektedir. Bunların dışında kürrâse geleneği boyunca kaleme alınmış yazma nüshaların gösterilmesi adına pek çok yazma eserden faydalanılmıştır.

2. KIRAAT İLMİ

2.1. Kıraat İlminin Tanımı

Kıraat sözlükte “okumak, tilavet etmek, telaffuz etmek” anlamında mastar, “nağmeli yahut nağmesiz okuma, tilavet” anlamında isimdir.¹ Terim anlamı ise “Kur’an kelimelerinin okunuş keyfiyetlerini ve râvilerine dayandırmak suretiyle ittifak ve ihtilaf edilen okunuş şekillerini bildiren ilimdir” şeklinde tarif edilmektedir.² Taşköprüzâde (ö. 968/1561), ilimler tasnifine yönelik yazmış olduğu eserde kıraat ilmini, “Mütevâtir ihtilaf vecihleri açısından Allah kelamının nazım şekillerinden bahseden bir ilimdir” diye tarif etmektedir.³ Dolayısıyla kıraat ilmi hem lafız düzeyinde Kur’an kelimeleri ve fonetik yapılarıyla ilgileniyor hem de âyetlerin farklı okunuş şekillerine dair nakledilen rivayetleri inceliyor denilebilir. Bu tanımların dışında kıraat imamlarının, diğer imamlardan farklı olarak tercih ettiği okuyuşlar için de “kıraat” ifadesi kullanılmaktadır.⁴

2.2. Kıraat İlminin Konusu

Kıraat ilmi en temelde Kur’an lafızlarını inceler.⁵ Bilindiği gibi Kur’an’daki bazı kelimelerin farklı okunuş şekilleri ve telaffuz farklılıkları bulunmaktadır. Buna göre hazf, isbât fasıl-vasl, imale, beyne, işmâm, ibdâl gibi alt başlıkları bulunan eda keyfiyetleri, kıraat ilminin özünü teşkil etmektedir. Bunun yanı sıra kıraat ilminin tarihi, kıraat imamları, kıraat çeşitleri gibi konular da kıraat ilmi başlığı altında incelenmektedir.

¹ Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcü’l-Luğa ve Şihâhu’l-Arabiyye* (Beyrut: Dâru’l-İlmi li’l-Melâyîn, 1987), 65; Ramazan Pakdil, *Talim Tecvit ve Kıraât* (İstanbul: İFAV, 2014), 353; Abdulhamit Birışık, “Kıraat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022) 22/425-432.

² Şemsüddin Muhammed b. Muhammed İbnü’l-Cezerî, *Müncidü’l-Mukriîn* (Riyad: Dârü’l Yemâni, 2014), 40; 1/355; Abdülfettâh Abdülğani el-Kâdî, *el-Büdûru’z-Zâhira fî’l-Kıraati’l-Aşri’l Mütevatira min Tariki’s-Şâtubiyye ve’d-Dürre* (Dimeşk: Dâru’l-Beyrûtî, 2007), 10; İsmail Karaçam, *Kur’an Tilavetinin Esasları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2018), 41.

³ Ahmed b. Mustafa Taşköprüzâde, *Miftâhu’s-Saâde ve Misbâhu’s-Sıyâde* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2002), 2/6.

⁴ Necatî Tetik, *Başlangıçtan IX. Hicrî Asra Kadar Kıraat İlminin Ta’limi* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1989), 71; Ebû Tâhir Abdulkayyûm Abdülğafur Sindî, *Safahât fî Ulûmi’l-Kıraat* (Mekke: Mektebetü’l-İmdâdiyye, 1994), 11.

⁵ Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr el-Kastallânî, *Letâifü’l-İşârât li Fünûni’l-Kıraat, thk. Merkezü Dirâsâti’l-Kur’aniyye*, (Medine: Melik Fehd Mushaf Matbaası, 2012), 1/356; Ahmet b. Muhammed ed-Dimyâtî el-Benna, *İthâfu Fudalâi’l-Beşer bi’l-Kıraati’l-Erba’ate Aşer*, thk. Şa’ban Muhammed b. İsmail (Beyrut: Alemu’l-Kütüb, 2007), 67.

2.3. Kıraat İlminin Faydası

Allah kelamının tahrif ve tağyirden korunması başta olmak üzere kıraat ilminin pek çok faydası bulunmaktadır. Maddeler hâlinde kıraat ilminin faydaları şu şekilde sıralanabilir:

1. Tilavet esnasında Kur'an kelimelerinin doğru okunmasını sağlar ve hatadan korur.
2. Kur'an-ı Kerîm'in lafız farklılıklarının ve eda keyfiyetlerinin Hz. Peygamber'in öğrettiği şekilde gelecek nesillere aktarılmasına aracılık eder.
3. Kıraat imamları ve râvilerinin isnatlarına dayanarak farklı kıraat vecihlerinin bilinmesine katkı sağlar.
4. Farklı lehçelerle okuma fırsatı sunarak farklı meşrepteki insanlara kolay bir okuyuş fırsatı tanır.
5. Kur'an'ın eşsiz i'câz ve belagatına dair zengin bir malzeme sunar.
6. Tefsir, Fıkıh, Hadis, Arap dili ve belagatı gibi farklı ilim dallarına kaynaklık eder.⁶

2.4. Kıraat İlminin Gayesi

Kıraat ilminin gayesi; kıraat imamlarından nakledilen okuyuş farklılıklarının sıhhat durumlarını inceleyerek zayıf ya da mevzu rivayetlerin ayrılmasını sağlamaktır.⁷ Bu sayede kişi kıraat imamlarının okuyuşlarına vakıf olur, zayıf ve mevzu rivayetleri tanır ve gerek ilim tahsilinde gerek tilavet esnasında hatadan korunmuş olur.

2.5. Kıraat İlminin Diğer İlimlerle İlişkisi

Kıraat ilmi, Kur'an metniyle doğrudan alakalı olması sebebiyle başta Kur'an ilimleri olmak üzere İslâmî ilimlerin pek çok alanıyla ilişki içerisinde. Başta tefsir, resmü'l-mushaf, vakf-ibtida gibi ilimler olmak üzere hadis, fıkıh, kelam ve dil ilimleri de kıraat ilminden istifade etmektedir. Özellikle tefsir ilmi pek çok âyetin yorumunda kıraat farklılıklarının sağladığı imkândan faydalanmaktadır. Öyle ki kıraatler, bazı kişiler tarafından Kur'an'ın ilk tefsir malzemesi olarak kabul edilir.⁸ Bunun dışında dilsel meselelerde ve fikhî problemlerin

⁶ İlgili maddeler için bk. Taşköprüzâde, *Miftahu's Saâde*, 2/6; el-Kâdî, *el-Büdûru'z-Zâhira*, 10; el-Bennâ, *İthâf*, 67.

⁷ Taşköprüzâde, *Miftahu's Saâde*, 2/6; el-Kâdî, *el-Büdûru'z-Zâhira*, 10; el-Bennâ, *İthâf*, 67.

⁸ Rudi Paret, *Kur'an Üzerine Makaleler*, çev. Ömer Özsoy (Ankara: OTTO Yayınları, 2018), 128.

çözümünde de kıraat farklılıklarının kullanımı yaygındır.⁹ Dolayısıyla kıraat ilmi tüm yönleriyle önemszenmesi ve üzerinde ehemmiyetle durulması gereken başlıca ilimlerden biridir. Bu yüzden kıraat ilminin eğitim ve öğretimi ciddi bir şekilde takip edilmeli ve kesintiye uğramadan sürdürülmelidir. Aksi halde kıraat ilmiyle alakası bulunan diğer ilimlerin de zafiyete uğrayacağı ve pek çok meselenin kapalı kalacağı düşünülmektedir.¹⁰

2.6. Kur'an-Kıraat İlişkisi

Kur'an ve kıraat kavramlarının sınırları ve bu iki kavramın birbiriyle olan ilişkisi öteden beri tartışılmıştır. Zerkeşî'ye (ö. 794/1391) göre Kur'an ve kıraat, birbirinden farklı iki ayrı kavramdır. Çünkü Kur'an Hz. Peygamber'e indirilmiş vahye, kıraat ise bu vahyin lafızlarındaki farklılıklara denir.¹¹ *İthâf* isimli eserin sahibi Ahmed b. Muhammed el-Bennâ (ö. 1117/1705) da aynı kanaati taşımaktadır.¹² Öyleyse Kur'an ile Kıraat kavramları arasında ne tam bir ayrılıktan ne de tam bir birlikten söz edilebilir.¹³ Zira pek çok ortak noktaları olduğu gibi ayrıldığı noktalar da bulunmaktadır. Örneğin her ikisi de “okumak”, “tilavet” etmek anlamındaki “قرأ” fiilinden türemiştir. Yine her ikisi de vahiy kaynaklıdır ve ikisiyle de ibadet edilebilmektedir. Farklı noktalar ise “kıraat” ifadesi Kur'an kelimelerinin tümünü kapsayan bir olgu değildir. Ayrıca kıraat tabiri, şâz ve mevzu olanlar için de kullanılıyorken Kur'an ifadesi böyle değildir. Yine Kur'an'ın bütününe dair ümmetin icmâsı bulunuyorken kıraatlerin tamamına yönelik böyle bir anlayış bulunmamaktadır.¹⁴ Tüm bunlardan hareketle rahatlıkla söylenebilir ki Kur'an ve kıraat kavramları arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Ne var ki “birbirlerinin tamamıyla aynı” ya da “birbirlerinden tamamen farklı” demek zor gözükmemektedir.¹⁵

⁹ el-Bennâ, *İthâf*, 67; Yonis İnanç, *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), 168.

¹⁰ Bk. İsmail Karaçam, *Kur'an-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kıraâtî* (İstanbul: İFAV, 2016), 236; Mustafa Atilla Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 53.

¹¹ Bedruddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Beyrut: Dâr-u İhyâ-i Kütübi'l-Arabiyye, 1957), 1/318.

¹² el-Bennâ, *İthâf*, 68.

¹³ el-Bennâ, *İthâf*, 69 (İki numaralı dipnottaki muhakkik notu).

¹⁴ el-Bennâ, *İthâf*, 69 (İki numaralı dipnottaki muhakkik notu); Sindî, *Safahât*, 19.

¹⁵ Abdulhekim Ağırbaş, *Kıraat Eğitim Öğretim Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 24.

2.7. Ahruf-i Seb'a Meselesi

Kur'an, Mekke toplumunun yaygın kullanımına uygun olarak Kureyş lehçesine göre nâzil olmuştur.¹⁶ Ne var ki Medine döneminin sonlarına doğru yeni Müslüman olanlar içerisinde Kur'an'ın Hz. Peygamber'e indiği lehçeye ayak uyduramayan, okuyuşu ve telaffuzu noktasında sıkıntı çeken kimseler vardı.¹⁷ Farklı milletlere ve kabilelere mensup bu kişiler dil, meşrep, kültür ve şive farklılıkları sebebiyle bazen telaffuzda bazen de anlamada zorluk yaşayabiliyorlardı.¹⁸ Kıraat ilminin varlık sahasına çıkışını ifade eden "ahruf-i seb'a" (yedi harf) meselesi, işte bu zorluğu aşmak üzere ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda ilk muhataplar arasında çocuklar, yaşlılar, köleler ve kadınlar da bulunuyor ve toplumun farklı kesimlerine ait bu grupların da telaffuz ve anlamla ilgili sıkıntıları olabiliyordu.¹⁹ Nitekim Hz. Peygamber de yedi harf ruhsatına ilişkin Cebrâil ile yaptığı konuşmada bu durumu gündeme getirmiş ve şunları söylemiştir: *"Ey Cibril! Ben, içinde yaşlı kadınların ve erkeklerin, çocukların, cariye ve kölelerin, hiçbir şekilde kitap okuyamayacak durumda olan kimselerin bulunduğu bir topluluğa gönderildim."*²⁰ Bu ve benzeri rivayetlerden anlaşılıyor ki; yedi harf olgusu, bir ruhsat olarak dönemin bazı ihtiyaçlarına cevap vermek üzere gündeme gelmiştir. Dolayısıyla bu kavramın merkezinde bir "kolaylaştırma", "kulfeti kaldırma" anlayışının yattığı söylenebilir. Nitekim yedi harf ruhsatı pek çok kimse tarafından Allah Teâlâ'nın lütfunun ve merhametinin bir uzantısı olarak değerlendirilmiştir.²¹

Yedi harf ruhsatıyla ilgili -farklı varyantlarıyla birlikte- yaklaşık kırk hadis nakledilmiştir.²² Bu hadislerin hemen hepsinin ortak noktası; *إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ أُنْزِلَ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرَفٍ* (Şüphesiz bu Kur'an yedi

¹⁶ Ebu'l-Kâsım Şihâbuddin Abdurrahman Ebû Şâme el-Makdisî, *Mürşidu'l-Vecîz*, thk. Tayyar Altıkulaç, (Beyrut: Dâru's-Sâdir, 1975), 150; Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâluddin es-Süyûtî, *el-İtkân fî Ulumi'l-Kur'an* (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısıriyye'l-Âmme, 1974), 1/210; Muhammed Abdulazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'an*, (Beyrut: Matbaat-u İsa el-Babî el-Halebî, ts.), 1/146.

¹⁷ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *Şerh-u Müşkili'l-Âsâr*, thk. Şuayb el-Arnâvut (Müessesetü'r-Risâle, 1994), 8/115; Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kıraati'l-Aşr* (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 2016), 1/25.

¹⁸ el-Makdisî, *Mürşidü'l-Vecîz*, 95; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/25;

¹⁹ Muhsin Demirci, *Kur'an Tarihi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 198; Mehmet Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* (Ankara: İSAM Yayınları, 2022), 33.

²⁰ Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2024) "el-Kıraat 'an Rasulillah", 11; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybanî, *el-Müsned* (Müessesetü'r-Risâle, 2001), 38/405.

²¹ Osman b. Saîd b. Osman Ebû Amr ed-Dânî, *el-Ahrufu's-Seb'a li'l-Kur'an*, thk. Abdülmüheymîn Tahhân (Mekke: Mektebetü'l-Menâra, 1987), 31; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Te'vil-i Müşkili'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 39.

²² Abdurrahman Çetin, *Kur'an'ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 41.

harf üzere indirilmiştir) cümlesidir. İçerisinde bu cümleinin bulunduğu hadislerde yirmi yedi kadar sahabenin adı geçmektedir.²³ Bu hadis ile ilgili faydalı bir çalışması bulunan Emin Aşıkkutlu ise senetlerde otuz iki kişi bulunduğunu söylemektedir. Ayrıca bu râvilerden çoğunun meşhur sahabeden; vahiy kâtibi, hâfız ve âlim kimseler olduğunun altını çizmektedir.²⁴ Senetlerdeki bu çokluk sebebiyle hadislerin özellikle bu cümlesinin sıhhati noktasında bir ittifak bulunduğu²⁵ hatta bu hadis üzerinde manevî tevatürün gerçekleştiğini söyleyenlerin de azımsanmayacak derecede olduğu belirtilmelidir.²⁶

Yedi harf ibaresinin geçtiği meşhur hadislerle bakıldığında doğrudan Hz. Peygamber'in ruhsat talebine ilişkin rivayetlerle, sahabe arasındaki tartışma neticesinde yukarıda verilen ibarenin tekrarlandığı hadislerin varlığı müşahade edilmektedir. İlk kısımdaki rivayetlere örnek olarak İbn Abbas'tan gelen; *"Cibrîl bana (Kur'an'ı) bir harf üzere okuttu. Ben yedi harfe varıncaya kadar artırmasında ısrar ettim. Nihayet o da yedi harfe kadar artırdı"*²⁷ hadisi zikredilebilir. İkinci kısımdaki hadislerle ise Ubey b. Ka'b'dan rivayet edilen şu hadis örnek verilebilir: *"Mescitteyken içeriye namaz kılmak için bir adam girdi. Garip bulduğum bir şekilde kıraatte bulundu. Sonra başka bir adam daha girdi ve o da farklı bir şekilde kıraatte bulundu. Namazı bitirince hepimiz Resulullah'ın yanına gittik. Dedim ki; şu adam daha önce duymadığım bir şekilde kıraatte bulunuyor. Diğeri de bu arkadaşın okuduğundan farklı okuyor. Resulullah ikisine de okumasını emretti, onlar da okudular. Resulullah ikisinin de okuyuşunu beğendi. İçime bir yalanlama (beğenmeme) düştü ki Câhiliyye'de bile böylesi olmamıştı. Resulullah beni kaplayan bu durumu anlayınca göğsüme vurdu da benden ter boşanmaya başladı, sanki korkuyla Allah'a nazar ediyordum. Bunu üzerine Resulullah bana: "Ey Übey! 'Kur'an'ı bir harf üzere oku' diye bana haber gönderildi. Ben de ümmetime kolaylaştırılması için müracaat ettim. Bu sefer 'İki harf üzere oku' diye bana haber gönderildi. Ümmetime kolaylaştırılması*

²³ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 42.

²⁴ Emin Aşıkkutlu, "Kıraat İlminin Temellendirilmesinde Ahruf-i Seb'a Hadisi", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002), 47.

²⁵ Mennâ' Halil Kattân, *Nüzûlü'l-Kur'an alâ Seba'ti Ahruf* (Kahire: Mektebet-ü Vehbe, ts.), 20-23.

²⁶ Bk. Süyûtî, *İtkân*, 163; Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2014), 102; Abdüssabûr Şâhîn, *Târihu'l-Kur'an* (Mısır: Nahdatü Mısra, 2007), 82; Aşıkkutlu, "Ahruf-i Seb'a Hadisi", 38.

²⁷ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhü'l-Buhârî* (Beyrut: Müessesetü'r-Risaleti'n-Nâşirûn, 2019), "Fedâilü'l-Kur'an", 5.

için tekrar müracaat ettim. Bu defa ‘Yedi harf üzere oku. Ayrıca her müracaatında istekte bulunabileceğin bir de hakkın vardır’ diye üçüncü bir haber geldi... dedi”²⁸

Resul-ü Ekrem hayattayken yaşanan şu hadise de okuma ruhsatının başlangıcına dair önemli ipuçları barındırmaktadır: Ömer b. Hattâb anlatıyor: “Resulullah hayattayken Hişam b. Hakîm’in namazda Furkan suresini okuduğunu işittim. Okuyuşuna kulak kesildim bir de baktım ki Resulullah’tan duymadığım bir şekilde Kur’an okuyor. Neredeyse namazda üstüne atılacaktım ama selam verene kadar sabrettim. Namazı bitirince yakasına yapıştım ve az önce işittiğim sûreyi sana kim okuttu dedim. O da “Bana Resulullah okuttu” dedi. Ben de yalan söylüyorsun Resulullah bu sûreyi bana şu şekilde okuttu deyip onu çekiştirerek Resulullah’ın yanına götürdüm. Resulullah’a gelince, bu adamın Furkan sûresini senden işitmediğim bir şekilde okuduğunu duydum dedim. O da; “Adamı bırak! Oku bakalım Hişam!” dedi. Hişam, kendisinden duyduğum şekilde okuyunca Resulullah: “Bu şekilde indirildi” buyurdular. Sonra bana: “Oku bakalım Ömer!” dedi. Bana okuttuğu şekilde okuyunca yine, “Bu şekilde de indirildi. Şüphesiz ki bu Kur’an yedi harf üzere indirildi, ondan kolayınıza geleni okuyunuz” buyurdular.”²⁹

Bu rivayetlerden anlaşılıyor ki Hz. Peygamber’in ashâbı için talep ettiği kolaylık “yedi harf” (ahruf-i seb’a) ifadesiyle onaylanmış ve Müslümanlara belli şartlar ve sınırlar çerçevesinde bir tilavet ruhsatı verilmiştir. Bu ruhsatla birlikte farklı lehçe ve şivelere göre okuma, bazı lafızların farklı kelimelerle ifade edilmesi gibi birtakım kolaylıklar mümkün kılınmıştır. Ancak yedi harf kavramının anlam ve mahiyet itibarıyla tam olarak neye tekabül ettiği; Mekke döneminde mi yoksa Medine döneminde mi başladığı gibi hususlar tartışmalıdır. Süreci Mekke’den başlatanlar olsa da o dönemde Müslümanların az sayıda olması ve Kureyş lehçesi hususunda homojen bir yapının bulunması gibi gerekçelerle ruhsatın Medine döneminde başladığı görüşü ağır basmaktadır.³⁰ Bu görüşe göre her ne kadar ruhsat Medine’de verilmiş olsa da Hz. Peygamber’in izniyle Mekki âyetler de verilen bu ruhsat çerçevesinde okunmuştur.³¹

Yedi harf kavramıyla ilgili tartışılan bir diğer husus da bu kavramın mahiyetinin tam olarak neyi ifade ettiğiyle ilgilidir. Muhammed Zâhid el-Kevserî (ö. 1371/1952) konuyla ilgili kırka

²⁸ Müslim bin Haccâc En-Neysabûrî, *Sahîh-i Müslim*, (Beyrut: Müessesü’r-Risâleti’n-Nâşirûn, 2018), “*Salâtü’l-Müsâfirîn ve Kasriha*”, 818.

²⁹ Buhârî, *Fedâilü’l-Kur’an*, 5. Müslim, “*Salâtü’l-Müsâfirîn ve Kasriha*”, 818.

³⁰ Bk. Şâhin, *Târîhü’l-Kur’an*, 80-81; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 166; Demirci, *Kur’an Tarihi*, 198.

³¹ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 167.

yakın görüş olduğunu söylerken³² Abdurrahman Çetin, yedi harf ruhsatının anlam sahasına ilişkin altmış civarında görüş tespit ettiğini aktarmaktadır.³³ Bu sebeple yedi harf meselesi, tefsir ve kıraat ilminin en zor meselelerinin başında gelmektedir. Konuyla ilgili rivayetlerin tamamında sadece ruhsatın varlığından bahsedilmesi ancak mahiyetine dair herhangi bir değerlendirmenin yapılmamış olması ihtilafın bu denli derinleşmesinin başlıca sebeplerindendir. Ancak Hz. Peygamber ve ashabı tarafından yedi harfin muhtevası ve sınırlarıyla ilgili herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Bu da zamanla ciddi bir kapalılığa sebep olmuş ve kavram üzerindeki sis perdesi gittikçe yoğunlaşmıştır. Öyle ki bu kavram “müteşabih” ve “müştakil” başlıkları altında incelenmiş ve bu ifade, anlamı bilinemeyecek kelimeler arasında değerlendirilmiştir.³⁴

“Yedi harf” ibaresi Hz. Peygamber tarafından defalarca kullanılmış olmasına rağmen ashtaptan hiç kimsenin bu ifadeye dair herhangi bir soru sormamış -en azından bugüne ulaşmamış- olması ilginçtir. Bu meseleyle ilgili herhangi bir sorunun sorulmamış olmasını, muhatapların bunu sormaktan çekindiklerine ya da umursamadıklarına hamletmek haksızlık olacaktır. Çünkü Kur’an tilaveti noktasında ne kadar hassas davrandıkları farklı örneklerle ilerleyen bölümlerde anlatılacaktır. O halde bu ifadenin Hz. Peygamber’in kastettiği şekilde sahabe tarafından anlaşıldığını söylemek gerekmektedir.³⁵ Muhtemelen bu ifadenin farklı okuma imkânı veren bir ruhsat olduğu anlaşılıyor ve detaylı bir soru sorma ihtiyacı oluşmuyordu. O halde başlangıçta vahyin indiği bağlamın da yardımıyla gayet açık ve anlaşılır olan bu ifadenin zamanla muğlak bir yapı kazanmış olması ihtimaller dâhilindedir.

Yedi harf kavramının açıklamasına dair farklı izahlar yapılmıştır ancak bu yorumların pek çoğu, meseleyi açıklayıcı ve kuşatıcı bir yapıda değildir. Yedi harf kavramına dair en kuvvetli görüşleri zikretmek gerekirse şu şekilde sıralanabilir:

1. Yedi harften maksat, Arap kabilelerinden yedisinin kullandığı lehçelerdir.³⁶ Âlimlerin çoğunluğu bu görüştedir ancak bu yedi lehçenin hangileri olduğu üzerinde herhangi bir

³² Muhammed Zâhid el-Kevserî, *Makâlâtü'l-Kevserî*, (Kahire: Darü's Selam, 2015), 31.

³³ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 111.

³⁴ Bu değerlendirmeler için bk. Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne an Meâni'l-Kur'an*, thk. Abdülfettah İbrahim eş-Şelbî, (Kahire: Dâr-u Nahdat-i Mısır, ts.), 93; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/213; ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, 1/172; 13.

³⁵ Şâhîn, *Târihu'l-Kur'an*, 82; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 92; Ağırbaş, *Kıraat Eğitimi Öğretim Geleneği*, 37.

³⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmet el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an* (Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, 1964), 10/43-44; ed-Dânî, *el-Ahruf*, 59; Ebû Şâme el-Makdisî, *Mürşidü'l-Vecîz*, 91.

ittifakın bulunmaması ve bazı ferşî farklılıkların lehçe ile açıklanamaması gibi sebeplerle tenkit edilmiştir.³⁷

2. Yedi harften maksat, “alternatifli okuma” anlamında eş anlamlı(müteradif) kelimeleri birbirinin yerine kullanmaktır.³⁸ Bu görüş de kıraat farklılıklarının tamamında değil, bir kısmında ancak görülebileceği için ruhsatın kapsamını daraltmakla tenkit edilmiştir.³⁹
3. Yedi harften maksat, bütün kıraat birikimini içine alan “yedi vecihtir” ki farklı okuma biçimleri bu yolla elde edilir.⁴⁰ Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu görüş en fazla taraftar bulan görüştür. Ancak bu görüş sahipleri de yedi vechin hangileri olduğunda ihtilaf etmiş, yer yer farklılıklar ve tedahüller görülmüştür.⁴¹

Abdurrahman Çetin, yedi harfe dair bütün görüşleri detaylıca değerlendirmekte ve zikredilen maddeler içerisindeki en makul görüşün üçüncü görüş olduğunu savunmaktadır. Sadece herhangi bir sınırlandırma olmaması adına, terkipteki “yedi” sayısını, kesretten kinaye⁴² olarak değerlendirmektedir.⁴³

Mehmet Emin Maşalı da sınırlarını ve kategorilerini tayin etmeksizin yedi harf ruhsatını, lehçe farklılıklarından eş anlamlı kelimelerin birbiri yerine kullanılmasına ve mana ile okuyuşa kadar geniş bir çerçevede ele almaktadır.⁴⁴

Mehmet Dağ ise yukarıdaki bütün görüşleri belli yönleriyle tenkit etmekte ve hiçbir görüşün mevcut kıraat birikimini kapsayacak yeterliliğe sahip olmadığını iddia etmektedir.⁴⁵ O en genel çerçevede lehçe görüşünü benimsese de bu açıklamanın ferşî farklılıkların bir kısmını

³⁷ İbn Kuteybe, *Te'vîl-i Müşkili'l-Kur'an*, 33; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/219; Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2014), 105.

³⁸ Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Dâr-u Hicr, 2001), 1/52; Ebû Şâme el-Makdisî, *Mürşidü'l-Vecîz*, 100; ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, 1/174; el-Kattân, *Seb'at-i Ahruf*, 31.

³⁹ ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, 1/175; es-Sâlih, *Mebâhis*, 108.

⁴⁰ İbn Kuteybe, *Te'vîl-i Müşkili'l-Kur'an*, 36-38; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 71; ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, 1/154.

⁴¹ Detaylı bilgi için bk. Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 141-149.

⁴² Yedi sayısının kesretten kinaye ifade etmesi, çoğunluğun benimsediği bir görüş değildir. Bazı hadislerin lafzına doğrudan muhalefet etmesi ve yedi sayısının hakikat manasının da mümkün olması gibi sebeplerle tenkit edilmiştir. Bk. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 212; ez-Zürkânî, *Menâhil*, 173; es-Sâlih, *el-Mebâhis*, 104.

⁴³ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 149.

⁴⁴ Mehmet Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, (Ankara: OTTO Yayınları, 2016), 16.

⁴⁵ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 74-80.

açıklamadığını düşünmektedir.⁴⁶ Sarf ve nahiv kaynaklı farklılıkların lehçeyle ya da vecihle ilgili olmadığını söyleyen Dağ, son kertede ferşî farklılıkların yedi harf kapsamı dışında “özel kıraat alanı” olarak tespit edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁴⁷

⁴⁶ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 81.

⁴⁷ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 84.

3. KIRAAT EĞİTİM ÖĞRETİM TARİHİ

3.1. Hz. Peygamber Dönemi

Kıraat eğitim öğretimini Hz. Peygamber'den başlatmak gerekmektedir çünkü o vahyin ilk muhatabı ve ilk muallimidir. Allah Teâla birkaç âyette Hazreti Peygamberi “*insanlara âyetleri okusun*”⁴⁸ diye gönderdiğini ifade etmektedir. Hz. Peygamber de bu vazifesini teyit ederek “*ben muallim olarak gönderildim*”⁴⁹ buyurmuştur. Dolayısıyla hem vahyin ilk muhatabı hem de ilk muallimi olması hasebiyle Allah resulünün kıraat usulü konumuz açısından büyük önem arz etmektedir. Zira bu konuyla ilgili hangi dönem konuşulursa konuşulsun Hz. Peygamber'in uygulamaları bizim için esas teşkil edecektir.

Allah resulü, Cebrâil aracılığıyla vahye muhatap olmuş ve ilk hoca-talebe ilişkisi onunla başlamıştır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in vahyi alırken ve aktarırken takındığı tavır konumuz için önem arz etmektedir. Vahyin başlangıcında Hz. Peygamber, okunan âyetlerden bir şey kaçırmamak için aceleci davranmaktadır. Bu sebeple Allah Teâlâ onu şu sözlerle uyaracaktır: “*Kur'an'ın vahyi tamamlanmadan (unuturum endişesiyle) aceleci davranma.*”⁵⁰ Benzer şekilde Kıyâme sûresinde de uyarılmış ve vahyi kaçırmaya endişesine dair teskin edilmiştir: “*Acele ederek dilini kıpırdatma, çünkü o Kur'an'ı (kalbinde) toplamak bize aittir. Öyleyse onu okurken okunuşunu takip et.*”⁵¹ Bu ifadeler bir Kur'an talebesi olarak Hz. Peygamber'e yöneltilmiş ikazlardır ve Kur'an eğitim öğretimine yönelik karşılaşılan ilk verilerdir.

Kur'an-ı Kerim'de bir Kur'an muallimi olarak Resul-ü Ekrem'e yönelik ifadeler de bulunmaktadır. Örneğin, inkârcıların Kur'an'ın bir defada indirilmesine yönelik taleplerine şu ifadelerle karşılık verilmiştir: “*O kâfirler, 'Kur'an bir defada indirilseydi ya' diyorlar. Biz, kalbine iyice yerleşsin diye vahyi (bu şekilde parça parça indirdik) ve onu sana ağır ağır, tane tane okuduk.*”⁵² Aynı şekilde İsrâ sûresinde de “*Biz o Kur'an'ı insanlara dura dura, yavaş yavaş okuyasın diye (âyetlere, surelere) ayırdık ve onu peyderpey indirdik*”⁵³ buyrulmuş ve Hz. Peygamber'in Kur'an'ı nasıl tedarik edeceğine dair açık bir kıraat usulü telkin edilmiştir. Buraya

⁴⁸ Bakara 2/129; Al-i İmrân 3/164.

⁴⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2023), “İftitâhü'l-Kitâb”, 17.

⁵⁰ Tâhâ 20/114.

⁵¹ Kıyâme 75/17, 18.

⁵² Furkân 25/32.

⁵³ İsrâ 17/106.

kadar verilen âyetler net bir şekilde Kur'an tilaveti ve kıraat uygulamalarının belli bir disiplin ve usul çerçevesinde yürütülmesine işaret etmektedir. Resulullah da bu emir ve telkinlere riayet etmiş ve Kur'an tilaveti hususunda daima titiz davranmıştır.

3.1.1. Hz. Peygamber'in kıraati

Allah resulünün kıraatinden bahsederken ilk olarak “*Kur'an okuduğunda(okumaya başlayacağı zaman) kovulmuş Şeytan'dan Allah'a sığın*”⁵⁴ âyetinden hareketle Hz. Peygamber'in okumaya “istiâze” ile başladığı söylenebilir.

Benzer şekilde Müzzemmil sûresinde Allah resulüne; “*Kur'an'ı tertil üzere (tane tane, düşünce düşünce) oku*”⁵⁵ diye emredilmiştir. Buradan hareketle Allah resulünün kıraatinin tertil üzere olduğunu da söylemek gerekir. Tertil kavramı, “*Kur'an'ı, tecvit ve vakıf kurallarına riayet ederek, tane tane ve düşünerek okumak*” şeklinde açıklanmıştır.⁵⁶ Zemahşerî, (ö. 538/1144) “*Bu Kur'an tek bir seferde indirilseydi ya diyorlar. Oysa biz, kalbini pekiştirmek için Kur'an'ı tertil üzere indirdik*”⁵⁷ âyetini tefsir ederken Müzzemmil sûresine de atıf yaparak tertil kelimesinin “âyet âyet yapılandırmak”, “vakıf yaparak okumak” ve “tane tane okumak” anlamlarında kullanıldığını söylemektedir. Hemen ardından da bu manaya uygun olarak Hz. Âişe'den şu rivayeti aktarmaktadır: “*Hz. Peygamber'in okuyuşu sizinki gibi böyle hızlı hızlı değildi. Onu dinleyen, okurken harfleri saymak istese sayabilirdi.*”⁵⁸ Ümmü Seleme'den de aynı minvalde “*Allah resulünün okuyuşu harf harf, tane taneydi*” rivayeti aktarılmaktadır.⁵⁹ Bu açıklamalar ve rivayetlerden hareketle Hz. Peygamber'in tilavetinde tertilin esas olduğu söylenebilir.

Bu rivayetlerin yanı sıra Resulullah'ın Kur'an'ı âyet âyet okuduğu, Fâtîha sûresindeki her âyetin sonunda vakfettiği de kaynaklarda nakledilmektedir.⁶⁰ Aynı şekilde Allah resulünün kıraat ederken med harflerine dikkat ettiğini Enes b. Mâlik şu sözlerle aktarmaktadır. “*Resulullah uzatılması gereken yerleri uzatırdı. بِسْمِ اللَّهِ derken lâm harfini, رَحْمَن derken mîm*

⁵⁴ Nahl 16/98.

⁵⁵ Müzzemmil 73/4.

⁵⁶ Sindî, *Safahât*, 186; Nihat Temel, *Kıraat ve Tecvit Istılahları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2013), "Tertil", 132.

⁵⁷ Furkan 25/32.

⁵⁸ Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'An Hakâiki Ğavâmidî't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl* (İstanbul: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1986), 3/278.

⁵⁹ Tirmizî. “Fedâilü'l-Kur'an”, 24.

⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 44/147; Ebu'l-Hasen 'Alemüddîn Ali b. Muhammed Sehâvî, *Cemâlü'l-Kurrâ ve Kemâli'l-İkrâ* thk. Mervân el-Atıyye - Muhsîn Harâbe (Mektebetü Evladi's-Şeyh li't-Türâs, 2015), 1/703; Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, 22.

*harfini uzatarak okurdu.*⁶¹ Bütün bu açıklamalardan anlaşılıyor ki Hz. Peygamber Cebrâil'den aldığı ilahî disiplin⁶² neticesinde Kur'an'ı yavaş yavaş, tane tane, vakıf ve med kurallarına dikkat ederek okumaktaydı.

Tertil, lafızların okunuş usulüne dair çeşitli anlamları olan bir kelime olduğu gibi, Kur'an'ın manaları ve mesajları üzerinde düşünmeyi ve ibret almayı da ifade eden bir kavramdır. Buna uygun olarak Hz. Peygamber Kur'an'ın yavaş yavaş okunmasını telkin etmiş ve hızlı bir şekilde hatim yapılmasını hoş karşılamamıştır.⁶³ Çünkü Kur'an'ı hızlıca okumak tefekkür etmeye, manaları üzerinde düşünmeye mani olacaktır. Nitekim Kurtubî (ö. 671/1273) “İndirdiğimiz bu kitap, mübarek bir kitaptır. Öyleyse âyetleri üzerinde iyice düşünsünler, akıl sahipleri ibret alsınlar”⁶⁴ âyetini tefsir ederken buradaki “*tedebbür*”(iyice düşünme) kelimesinin, tertil ile okumayı gerektirdiğini çünkü hızlı okumanın tedebbüre uygun olmadığını söylemektedir.⁶⁵

3.1.2. Hz. Peygamber'in Kur'an tedrisi

Allah resulü, Müslümanların Allah kelamını öğrenmelerini teşvik edecek ve bu konuya dair heveslerini uyandıracak hiçbir çabayı esirgememiştir.⁶⁶ O, her fırsatta ashabını Kur'an okumaya sevk etmiş⁶⁷ ve kıraatlerini güzelleştirilmeleri hususunda onları teşvik etmiştir.⁶⁸ Bununla birlikte bazen münferiden bazen de toplu olarak ashabına Kur'an tedrisinde bulunmuştur.⁶⁹ Örneğin bir gün Ubey b. Ka'b'a “*Cebrâil sana Kur'an'ı arz etmemi istiyor*”⁷⁰ demiş bir başka rivayette de “*Allah sana Beyyine suresini okumamı istiyor*”⁷¹ buyurmuştur. Abdullah b. Mes'ûd da Hz. Peygamber'in yürüttüğü bu eğitime işareten, “*Ben bizzat Hz. Peygamber'in ağzından yetmiş kadar sure öğrendim*”⁷² demiştir. Allah resulünün takip ettiği

⁶¹ Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'an", 29.

⁶² Mehmet Ali Sarı, *Kur'an'ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2011), 19.

⁶³ Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'an", 34; Müslim, "Savm", 35.

⁶⁴ Sad 38/29

⁶⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an* (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964), 10/192.

⁶⁶ M. Mustafa el-A'zamî, *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'an Tarihi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2014), 92.

⁶⁷ Müslim, “Salâtü'l-Müsafirîn ve Kasriha”, 252.

⁶⁸ Müslim, “Salâlü'l-Müsafirîn ve Kasriha”, 244.

⁶⁹ Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, 32; Ağırbaş, *Kıraat Eğitim Öğretim Geleneği*, 31.

⁷⁰ Müslim, “Salâtü'l-Müsafirîn ve Kasriha”, 245

⁷¹ Müslim, “Salâtü'l-Müsafirîn ve Kasriha”, 246

⁷² Buhârî, “Fedâilü'l-Kur'an”, 8.

bu metot kıraat eğitim öğretim yöntemlerinden *arz/müşâfehe*⁷³ usûlünün temelini oluşturmaktadır.

Allah resulü gelen vahyi ümmetine okumak ve öğretmekle yetinmemiş bazen de onların okuyuşunu dinlemek istemiştir. Abdullah b. Mes'ûd'dan gelen bir rivayette konuyla ilgili şu pasaj aktarılmaktadır: “*Allah resulü benden Kur'an okumamı istedi. Ben de; Kur'an sana indirilmişken ben nasıl okuyayım diye sorunca, 'ben başkasından dinlemesini de severim' dedi.*”⁷⁴ Bu rivayet de kıraat eğitim öğretimindeki *semâ* usûlünün tatbikatı anlamına gelmektedir. Hz. Peygamber'in, kıraat talimindeki bu uygulamaları bizzat Cebrâil'den aldığını söylemek mümkündür.⁷⁵ Çünkü Hz. Peygamber vefat edeceği yıla kadar her yıl bir defa, son yıl ise iki defa Cebrâil ile karşılıklı olarak Kur'an tilavetinde (arza) bulunmuşlardır.⁷⁶ Bu hadise incelendiğinde Hz. Peygamberle Cebrâil arasında da arz ve semâ usullerinin uygulandığı görülmektedir.

Hz. Peygamber'in sıklıkla Kur'an okumayı vurguladığını, özellikle günlük namazlarda okumak için Kur'an ezberi yapılmasında ısrar ettiğini⁷⁷ ifade etmek gerekir. Aynı şekilde Kur'an okuyuşu itibariyle kabiliyetli olanları övdüğünü,⁷⁸ hatta hâfızları, Kur'an'ı daha iyi bilen sahabeî önde tuttuğunu görmekteyiz. Öyle ki Uhud savaşında şehit düşmüş sahabe defnedilirken kabre kimin önce konulacağı sorulmuş; Hz. Peygamber en çok Kur'an bilenden başlanmasını emretmiştir.⁷⁹ Aynı şekilde Hz. Peygamber, okuyuşunu beğendiği ve kıraat hususunda kabiliyetli bulunduğu kişileri Kur'an eğitiminde öne çıkarmış ve Kur'an'ın bu kişilerden alınmasını teşvik etmiştir. Bu bağlamda birkaç farklı rivayette Allah resulünün Kur'an eğitimi için Übey b. Ka'b (ö. 33/654), Muâz b. Cebel (ö. 17/638), Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/653), Mevlâ b. Ebû Huzeyfe Sâlim b. Ubeyd (ö.12/633) gibi isimleri işaret ettiği

⁷³ Kavramlarla ilgili detaylı bilgi ileride verilecektir.

⁷⁴ Buhârî, “Fedâilü'l-Kur'an”, 32; Müslim, “Salatü'l-Müsâfirîn ve Kasriha”, 247, 248.

⁷⁵ Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, 31.

⁷⁶ Buhârî, “Fedâilü'l-Kur'an”, 7; İbn Kuteybe, *Te'vîl-i Müşkili'l-Kur'an*, 32; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/237.

(Bu konu Kıraat ilminde “arza hadisesi” olarak bilinmektedir. Detaylı bilgi için bk. Ziya Şen, *Kur'an'ın Metinleşme Süreci*, (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2014), 120-128; Muhsin Demirci, *Kur'an Tarihi*, 148-151).

⁷⁷ Muhammed Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2022), 45.

⁷⁸ Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm el-Herevî, *Fedâilü'l-Kur'an* (Dimeşk-Beyrut: Dâr-u İbn-i Kesir, 1995), 63; Buhârî, “Fedâilü'l-Kur'an”, 31; Müslim, “Salatü'l-Müsâfirîn ve Kasriha”, 236, 244.

⁷⁹ Buhârî, “Cenâiz”, 74.

görülmektedir.⁸⁰ Bununla birlikte bütün ümmetine Kur'an öğrenmenin ve öğretmenin önemini vurgulamış; “Sizin en hayırlınız Kur'an'ı öğrenen ve öğretenidir”⁸¹ buyurmuştur.

Hiz. Peygamber vahyin başlangıcından itibaren Kur'an eğitim öğretimine önem vermiş, henüz Müslümanlar ciddi bir güç değilken bile Dâru'l-Erkâm'da eğitim öğretim faaliyetlerini sürdürmüştür.⁸² Hiz. Ömer'in Müslüman oluş hikâyesinde de Fatma binti Hattâb ve kocası Saîd b. Zeyd'in evlerinde Habbâb b. Eret'in Kur'an öğretmek üzere bulunuşu, vahyin bidayetinde de evlerde bu işin yürütüldüğünü ortaya koymaktadır.⁸³

Akabe bey'atlerinde Müslüman olanların talepleri üzerine Allah resulü, Medine'de dini anlatması ve Kur'an öğretmesi için Mus'ab b. Umeyr'i vazifelendirmiştir. Medine'ye hicretin ardından da hemen bir mescit inşa etmiş ve Suffe denilen yerde bu eğitimin düzenli hale gelmesini sağlamıştır. Mescidin yeterli gelmediği durumlarda evlerin birer Kur'an mektebi gibi kullanılmaya devam ettiği aktarılmaktadır.⁸⁴

Hiz. Peygamber, her türlü imkânı kullanarak Kur'an'ı ashabına talim ettirmiş ve vahyi ezberlemeleri noktasında onları teşvik etmiştir.⁸⁵ Allah resulü henüz hayattayken bile Kur'an'ın tamamını ezberleyenler bulunmaktaydı.⁸⁶ Vahyin başlangıcından itibaren ezberin yanı sıra âyetlerin kayıt altına alınması ve yazılması da Hiz. Peygamber'in tedris faaliyetinin bir uzantısıdır. Allah resulü bu iki yöntemle Kur'an metninin tamamen koruma altına alınmasını hedefliyordu.⁸⁷ Bu süreçte vahyi bizzat kendisi yazdırmış ve hangi âyetin hangi surenin içine konulacağını bildirmiştir.⁸⁸ Nitekim Zeyd b. Sâbit'ten, “Ben Resulullah'ın yanında bana imlâ ettiği (okuduğu) vahiyleri yazardım. Yazma işi bitince yazdıklarımı okutur, hata olmuşsa bunları düzelttirirdi”⁸⁹ sözü aktarılmaktadır.

⁸⁰ Buhârî, “Fedâilü'l-Kur'an, 8.

⁸¹ Buhârî, “Fedâilü'l-Kur'an, 21.

⁸² Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 32; Ağırbaş, *Kıraat Eğitim Öğretim Geleneği*, 34.

⁸³ Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 32.

⁸⁴ Abdurrahman Çetin, “Kur'an Öğretim Tarihi ve Eğitim Öğretim Kurumları”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1/1, 1986, 95. Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 33; Ağırbaş, *Kıraat Eğitim Öğretim Geleneği*, 35.

⁸⁵ Kevserî, *Makâlât*, 19.

⁸⁶ Buhârî, “Fedâilü'l-Kur'an”, 8; Müslim, “Fedâilü's-Sahabe”, 119-120.

⁸⁷ Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 45.

⁸⁸ Buhârî, “Fedâilü'l-Kur'an, 4; el-Makdisî, *Mürşidü'l-Vecîz*, 33.

⁸⁹ Tayyar Altıkulaç, *Günümüze Ulaşan Mesâhif-i Kadîme: İlk Mushaflar Üzerine Bir İnceleme* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2022), 39.

O dönemde henüz yazı malzemelerinin gelişmemiş olması sebebiyle vahiy, hurma dalları, taş, kemik ve deri parçalarına yazılıyordu.⁹⁰ Yazılı kültür noktasındaki eksikliğe, okuma yazma bilenlerin sayısının azlığına rağmen vahyin yazılması Hz. Peygamber'in bu konuya verdiği ehemmiyetin göstergesidir. Kıraat eğitim öğretim tarihi boyunca uygulanacak kitabet ve hıfz yöntemleri Allah resulünün bu hassasiyetine ve tatbikatına dayanmaktadır.⁹¹

Kısaca toparlamak gerekirse Hz. Peygamber Cebrâil aracılığıyla vahye muhatap olmuş, rabbinden aldığı emirler doğrultusunda Kur'an tilaveti ve eğitim öğretimi hususunda hassas davranmıştır. Her türlü zorluğa rağmen eğitim öğretim faaliyetlerini sürdürmüş,⁹² ashabını Kur'an'ı okuma ve okutma hususunda teşvik etmiştir. Allah resulü sürecin her aşamasında bizzat bulunmuş, vahyi talim ettirmiş, ezberletmiş ve yazdırmıştır.⁹³ Vefatının ardından da ashabı, onun telkinleri neticesinde mevcut mirası devralmış ve gelecek nesillere taşımayı başarmıştır.

3.2. Sahabe Dönemi

Kur'an tilavetine ve hıfzına yönelik Hz. Peygamber'in telkinleri ve teşvikleri, ashabın bu çağrılara verdiği tepkiler bir önceki bölümde anlatılmıştı. Kısaca Kur'an âyetlerini Hz. Peygamber'in ağzından dinlemeleri (semâ), yer yer ona Kur'an tilavetinde bulunmaları (arz), vahyi yazmaları (kitabet) ve ezberlemeleri (hıfz) bu dönemin ana başlıkları olarak değerlendirilebilir.⁹⁴ Bu çalışmaların neticesinde sahabede ciddi bir Kur'an kültürü ve tilavet adabı oluşmuştur. Allah resulünün verdiği eğitimin bir devamı olarak sahabe de Kur'an'ı Hz. Peygamber'den duyduğu gibi okumaya çalışıyor ve bu noktada hassas davranıyorlardı. ahruf-i seb'a başlığı altında verilen hadislerde Hz. Ömer ve Ubey b. Ka'b'ın farklı bir tilavet duyduklarında verdikleri tepkiler bu durumun açık göstergesidir. Sahabedeki bu refleks, bizzat Kur'an'ın muhafazası ve tilavet adabının yerleşmesi noktasındaki hassasiyetlerinin tezahürüdür. Bu anlayış Hz. Peygamber hayattayken yerleşmiş, vefatının ardından daha da keskinleşmiştir. Örneğin İbn Mes'ûd bir rekâtta "mufasssal" diye bilinen uzun surelerden birini

⁹⁰ Osman b. Saîd b. Osman Ebû Amr ed-Dânî, *el-Mukni' fî Resm-i Mesâhifi'l-Emsâr*, thk. Muhammed Sâdık Kamhâvî (Kahire: Mektebetü Külliyyâtî'l-Ezheriyye, ts.), 14; Mekki b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 59; el-Makdisî, *Mürşidü'l-Vecîz*, 56; 53.

⁹¹ Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, 29-31.

⁹² el-A'zamî, *Kur'an Tarihi*, 97.

⁹³ İsmail Hakkı İzmirli, *Tarih-i Kur'an* (Konya: Çizgi Yayınevi, 2019), 40.

⁹⁴ Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, 29-31; Ağırbaş, *Kıraat Eğitim Öğretim Geleneği*, 45.

okuduğunu söyleyen adama “şiir lakırtısı gibi bir okuyuş!” diyerek sert bir tepki göstermiştir.⁹⁵ Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in Yemâme savaşında kaybedilen hâfız sahabein ardından endişeye düşmesi ve Kur’an’ı cem etmesi, Hz. Ömer’in hilafeti döneminde İslâm beldelerine Kur’an müderrisleri göndermesi, Hz. Osman’ın istinsah faaliyetini başlatması hep bu anlayışın izlerini taşımaktadır. Bir sonraki başlık altında Kur’an eğitim öğretimine doğrudan etki eden bu gelişmelerden bahsedilecektir.

3.2.1. Kur’an’ın cem’i

Hz. Peygamber’in vefatına kadar vahiy malzemeleri bir araya getirilmiş değildi.⁹⁶ Bu yüzden Müslümanların Kur’an’la ilişkisi ağırlıklı olarak ezber üzerineydi.⁹⁷ Vahyin ilk zamanlarından itibaren Kur’an’ın farklı materyaller üzerine yazıldığı bilinse de⁹⁸ Allah resulünün vefatıyla birlikte Kur’an’ın mevcudiyeti ve güvenliği daha çok hâfıza ve ezber gücüne dayanıyordu denilebilir. Zerkeşî bu durumu Hz. Peygamber’in ve gönderildiği kavmin ümmî oluşuna bağlamaktadır.⁹⁹ Böyle bir ortamda Yemâme savaşında (12/633) pek çok hâfız sahabenin şehit olması¹⁰⁰ -ki bu sayının yetmiş kadar olduğu söylenir-¹⁰¹ sahabeyi, Kur’an’ın geleceği noktasında endişeye sevk etmiştir. Çok geçmeden Hz. Ömer ve birkaç sahabenin teşvikleri, halife Hz. Ebû Bekir’in emriyle Kur’an’ın iki kapak arasında toplanmasına karar verilmiştir.¹⁰² Kur’an’ın cem’ edilmesi kararının ardından bu vazife, hem uzun süre vahiy kâtipliği yapmış olması, hem de genç, dikkatli ve zeki olması sebebiyle Zeyd b. Sâbit’e verilmiştir.¹⁰³ Bu görev için Abdullah b. Mes’ûd, Übey b. Ka’b gibi sahabein yerine özellikle Zeyd b. Sâbit’in seçilmesini, Medine’de oturuyor olmasına bağlayanlar da olmuştur.¹⁰⁴ Aynı zamanda Zeyd’in “arza-i ahîrede” bulunmuş olduğu iddiası da onun bu ağır vazife için seçilmesindeki

⁹⁵ Müslim, “Salâtü’l-Müsâfirîn ve Kasriha”, 275, 278.

⁹⁶ İzmirli, *Tarih-i Kur’an*, 41.

⁹⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 57; Süyûtî, *el-İtkân*, 1/202.

⁹⁸ ez-Zürkânî, *Menâhilü’l-İrfân*, 1/247.

⁹⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/246.

¹⁰⁰ Buhârî, “Fedâilü’l-Kur’an”, 3; ed-Dânî, *el-Mukni’*, 15; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 57.

¹⁰¹ ez-Zürkânî, *Menâhilü’l-İrfân*, 1/247; Abdullah Draz, *Kur’an’a Giriş* (Ankara: Kitâbiyât, 2006), 32.

¹⁰² Buhârî, “Fedâilü’l-Kur’an”, 3; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 58; Ebû Şâme el-Makdisî, *Mürşidü’l-Vecîz*, 49.

¹⁰³ ed-Dânî, *el-Mukni’*, 13; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 58; Ebû Şâme el-Makdisî, *Mürşidü’l-Vecîz*, 49.

¹⁰⁴ Bk. Kevserî, *Makâlât*, 24; Maşalı, Mehmet Emin Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı* (Ankara: OTTO Yayınları, 2015), 52.

gerekçelerden biri olarak gösterilmektedir.¹⁰⁵ Zeyd b. Sâbit, Hz. Ömer'in de kendisine yardım etmesini talep etmiş ve süreç boyunca Hz. Ömer'le birlikte hareket etmiştir.¹⁰⁶

Kur'an-ı Kerîm'in cem edileceğine dair karar mescitte ilan edilmiş ve çeşitli bölgelerdeki Müslümanlardan, ellerinde bulunan Kur'an parçalarını iki şahitle birlikte getirmeleri istenmiştir.¹⁰⁷ Kendisine verilen bu sorumluluğun ardından Zeyd, âyetleri ezbere dinlemekle yetinmemiş, iki şahitle birlikte getirilen Kur'an parçalarını mushafa almış ve bu usul üzere âyetleri ilgili yerlere yazmaya koyulmuştur.¹⁰⁸ Zeyd, bu işlemi yaparken sahîfe, taş ve kemik parçaları, hurma dalları gibi malzemelere yazılmış âyetleri topladığını, ayrıca insanların hâfızalarına müracaat ettiğini söylemektedir.¹⁰⁹ Bir yıl gibi bir sürenin ardından Kur'an, bir kitap hâlinde toplanmış ve mushaf hâline getirilmiştir. Mushaf, vefat edinceye kadar Hz. Ebû Bekir'de, sonrasında Hz. Ömer'de, ondan sonra da istinsah faaliyetlerine kadar Hz. Hafsa'da kalmıştır.¹¹⁰

3.2.2. İslâm beldelerine Kur'an muallimi gönderilmesi

İslâm tarihinde basiretli eylemleriyle öne çıkan Hz. Ömer'in mushafın cem' edilmesindeki payı hatırlanacaktır. O, mushafın cem edilmesi gibi mühim bir meseleyi gündeme getiren ve halife Hz. Ebubekir'i bu iş için ikna eden kişilerin başında gelmektedir. Bununla birlikte mushafın toplanma sürecinde de aktif rol almış ve bu hizmetin sonuçlanmasına katkı sağlamıştır. Hz. Ebubekir'in vefatının ardından halifelik makamına geçen Hz. Ömer, Kur'an'ın okunması ve okutulmasına yönelik hizmetlerin devamına yönelik de önemli adımlar atmıştır. Bunların başında sınırları genişleyen İslâm topraklarına Kur'an muallimlerinin gönderilmesi gelmektedir. Örneğin Yezid b. Ebî Süfyân, Hz. Ömer'e yazdığı bir mektupta; "Şam ahâlisi çok genişledi, nüfus iyice arttı. İnsanlar şehirlere doldular. Kendilerine Kur'an'ı ve dinlerini öğretecek hocalara ihtiyaç duyuyorlar, bu konuda senden yardım istiyorum" deyince Hz. Ömer bu talebi cevapsız bırakmamış, Ubâde b. Sâmit'i Humus'a, Ebu'd- Derdâ'yı Şam'a, Muâz b. Cebel'i Filistin'e, İbn Mes'ud'u da Kûfe'ye göndermiş ve Kur'an hizmetiyle

¹⁰⁵ Bk. Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, 50; Draz, *Kur'an'a Giriş*, 32; el-A'zamî, *Kur'an Tarihi*, 119.

¹⁰⁶ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/207; Şâhin, *Târîhu'l-Kur'an*, 143;

¹⁰⁷ Abdülhamit Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi* (Bursa: Emin Yayınları, 2018), 56.

¹⁰⁸ ed-Dânî, *el-Mukni'*, 13-14; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 53.

¹⁰⁹ Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'an", 3; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/233; Süyûtî, *el-İtkân*.

¹¹⁰ Mekki b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 60-61; Ebû Şâme el-Makdisî, *Mürşidü'l-Vecîz*, 49; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 59.

görevlendirmiştir.¹¹¹ Bu mühim icraatin yanı sıra Hz. Ömer'in Kur'an talebelerine ve muallimlerine beytül-mâlden maaş bağlaması da¹¹² Kur'an eğitim öğretimine verdiği desteği göstermektedir.

3.2.3. Mushafın istinsahı

Hz. Osman devrine kadar bu şekilde devam eden Kur'an ve kıraat serüveni şartların değişmesiyle yeni bir sürece girecektir. Hz. Ebû Bekir döneminde başlayan fetih hareketleri Hz. Ömer'in hilafetinde hızlanmış ve Hz. Osman devrinde de devam etmiştir. Fetih hareketleri boyunca yeni Müslüman olanların Kur'an eğitimi hâfız sahabe tarafından yürütülüyor ve her muallim gönderildiği beldeye kendi öğrendiği kıraatle ve elindeki şahsi mushafla Kur'an eğitiminde bulunuyordu.¹¹³ Bu minvalde Kûfe halkı Abdullah b. Mes'ûd'un, Basralılar Ebû Musa el-Eş'arî'nin, Şamlılar ise Ubey b. Ka'b'ın okuyuşunu takip ediyordu.¹¹⁴ Hac veya savaş gibi durumlarda farklı beldelerden gelen Müslümanlar, kıraat farklılıklarına yönelik tartışmalara giriyor hatta birbirlerini küfürle itham ediyorlardı.¹¹⁵ Yedi harf ruhsatının henüz yeterince özümselenmemiş olması, şahsi mushaflara ait tefsir mahiyetindeki yorumların Kur'an zannedilmesi ve farklı kültür ve coğrafyadan insanların tilavet esnasındaki telaffuz hataları da huzursuzluğun ve tartışmaların başlıca sebeplerindendi.¹¹⁶

Hz. Osman bir gün bazı çocukların ve muallimlerin benzer tartışmalara girdiğine şahit olmuş ve bir hutbesinde şu sözleri söylemiştir: “*Siz benim yanımda bile birbirinizi yalanlıyor, hata ediyorsunuz (günah işliyorsunuz). Buradan uzaktakiler sizden daha fazla tartışacak ve hataya düşeceklerdir (günaha girecekler). Öyleyse Ey Muhammed ashabı! Bir araya gelin ve bir imam mushaf yazın.*”¹¹⁷

Benzer şekilde Huzeyfe b. Yemân, Azerbaycan-Ermenistan seferindeyken orduda bulunan farklı beldelerden Müslümanların, Kur'an kıraati noktasında tartıştıklarına şahit olmuş ve

¹¹¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990), 2/272; Şâhin, *Târîhu'l-Kur'an*, 147; el-A'zamî, *Kur'an Tarihi*, 126.

¹¹² Kevserî, *Makâlat*, 26; el-A'zamî, *Kur'an Tarihi*, 127; Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 39-40.

¹¹³ Tetik, *Kıraat İlminin Talimi*, 51; Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 41; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 60.

¹¹⁴ ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, 1/255; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 61.

¹¹⁵ ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, 1/255; Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr* (İstanbul: İFAV, 2012), 70.

¹¹⁶ Şen, *Kur'an'ın Metinleşme Süreci*, 245.

¹¹⁷ es-Süyûtî, *el-İtkân*, 1/209; Şâhin, *Târîhu'l-Kur'an*, 150; Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, 52.

tehlikeyi sezerek durumu Hz. Osman'a bildirmiştir.¹¹⁸ Hz. Osman gün be gün artan bu ihtiyaca kayıtsız kalmamış ve Hz. Hafsa'da bulunan mushafı ödünç alarak çalışmaları başlatmıştır. Bu meyanda yine Zeyd b. Sâbit önderliğinde bir komisyon oluşturulmuş ve bu heyet daha önce cem' edilen mushafı çoğaltmakla vazifelendirilmiştir.¹¹⁹ Komisyonun 12 kişiden oluştuğunu söyleyenler olsa da¹²⁰ yaygın kanaate göre bu grup; Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692), Saîd b. 'Âs (ö. 59/679) ve Abdurrahman b. Hâris (ö. 43/663) olmak üzere dört kişiden oluşmaktaydı.¹²¹ Bu heyetlerin iki ayrı komisyon olduğunu ve büyük komisyonun derleme işlemini, küçük grubun ise istinsah faaliyetini yürüttüğünü iddia edenler de bulunmaktadır.¹²²

İstinsah faaliyeti bir takım ilkeler çerçevesinde yürütülmekteydi. Bu bağlamda Hz. Osman sürecin başında heyete, ayet yazımında ihtilaf olması durumunda Kureyş lehçesinin tercih edilmesini emretmişti.¹²³ Kaynaklarda bize aktarıldığına göre Bakara suresi 248. âyette geçen “التابوت” kelimesinin açık “te” ile mi yoksa kapalı “te” ile mi yazılacağına dair ihtilaf olmuş, Hz. Osman'ın emriyle Kureyş lehçesine göre açık “te” ile yazılmıştır.¹²⁴ İstinsah sürecinde ayrıca “Hz. Ebû Bekir döneminde toplanmış nüshanın esas alınması”, “lafzen nesh edilmiş âyetlerin yazılmaması”, “âyet ve surelerin yazımında *tertîbe*¹²⁵ riayet edilmesi” gibi şartlara da riayet edildiği aktarılmaktadır.¹²⁶

Bu şartlar dâhilinde çoğaltılan mushaflarda hareke, nokta ya da farklı türde bir noktalama işareti kullanılmamıştır.¹²⁷ Bu uygulamayı o dönemde henüz yazı ve imla meselesinin yeterince gelişmemiş olmasına bağlayanlar olmasına rağmen¹²⁸ bu işlemin kasten kıraat farklılıklarına alan açmak için tercih edildiği görüşü genel kanaati yansıtmaktadır.¹²⁹ Bu görüşe göre

¹¹⁸ ed-Dânî, *el-Mukni*, 14; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 62-64; Ebû Şâme el-Makdisî, *Mürşidü'l-Vecîz*, 50.

¹¹⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 64-65; Ebû Şâme el-Makdisî, *Mürşidü'l-Vecîz*, 50.

¹²⁰ Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 40.

¹²¹ ed-Dânî, *el-Mukni*, 14; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 64-65; Ebû Şâme el-Makdisî, *Mürşidü'l-Vecîz*, 50.

¹²² Şâhin, *Târîhu'l-Kur'an*, 151; Mehmet Halil Çiçek, *Kur'an Nasıl Bir Kitaptır*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012).

¹²³ ed-Dânî, *el-Mukni*, 15; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 65; Ebû Şâme el-Makdisî, *Mürşidü'l-Vecîz*, 50.

¹²⁴ Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 44; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 72.

¹²⁵ Detaylı bilgi için bk. Muhsin Demirci, *Kur'an Tarihi*, 176-184

¹²⁶ Talip Akbal, *Kurân-ı Kerim ve İlm-i Kıraat Ders Notları* (İstanbul: İlmiÂla Yayınevi, 2023), 116-117.

¹²⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 68; Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, Birişik, *Kıraat İlmi*, 68.

¹²⁸ Bk. Birişik, *Kıraat İlmi*, 69; Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 113; Paret, *Makaleler*, 179.

¹²⁹ Bk. Ahmed b. Mûsa Ebubekir İbn Mücahid et-Temîmî, *Kitabü's-Seb'a fi'l-Kıraat*, *Mukaddime*, thk. Şevki Dayf (Mısır: Dâru'l-Meârif, 1979), 8; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 68-69; Zürcânî, *Menâhil*, 399.

mushaflar harekesiz ve noktasız olmakla kıraat farklılıklarının büyük çoğunluğunu içine almış, bu kapsama dâhil olmayan farklılıklar ise diğer mushaflarda gösterilerek korunmuştur. Kıraat uygulamalarının fonetikle ilgili kısımları (imâle, beyne vs) ise zaten mushaf imlasının konusu değildir. Kimilerine göre ise istinsah faaliyetinin Kureyş lehçesine göre yapılması, tek bir vechin tercih edilmesi ve yedi harf ruhsatından doğan farklılıkların dışarıda bırakılması anlamına gelmektedir.¹³⁰

İstinsah faaliyetinin kaç yıl sürdüğüne dair kaynaklarda net bir bilgi bulunmamakla beraber yaklaşık beş yıl sürdüğü tahmin edilmektedir.¹³¹ Aynı şekilde çoğaltılan mushaf sayısı ve bu mushafların hangi beldelere gönderildiği de tartışma konusudur. Buna göre çoğaltılan mushafların, Kûfe, Basra Şam ve Mekke'ye gönderilmek üzere dört adet, bir nüshanın da Medîne'de bırakılmasına istinaden beş adet olduğuna dair görüşler yaygınlık kazanmıştır.¹³² Bununla birlikte Basra, Yemen ve Bahreyn'e de mushaf gönderildiğini söyleyen rivayetlerden¹³³ hareketle sayının yedi veya sekiz olduğunu iddia edenler de bulunmaktadır.¹³⁴ Hz. Osman mushaflarına dair önemli bir çalışması bulunan Tayyar Altıkulaç, kaynaklarda imlasından bahsedilen toplam altı nüsha (Mekke, Medine, Kûfe, Basra, Şam mushafları ve İmam Mushaf) bulunduğunu, Yemen ve Bahreyn mushaflarına dair herhangi bir ize rastlamadığını aktarmaktadır. Buna göre Altıkulaç, bu iki mushafın Hz. Osman'ın yazdırdığı mushaflardan değil, onlardan istinsah ettirilmiş mushaflar olabileceği ihtimali üzerinde durmaktadır.¹³⁵

Kur'an'ın okunuşu hususunda ihtilafı sonlandırmayı hedefleyen halife bu kapsamda Zeyd b. Sâbit'i Medine'de, Abdullah b. Saîb'i (ö. 70/689) Mekke'de, Muğîre b. Ebî Şihâb'ı (ö. 91/710) Şam'da, Ebû Abdurrahman es-Sülemî'yi (ö. 73/692) Kûfe'de, Âmir b. Abdü'l-Kays'ı ise (ö. 55/675) Basra'da görevlendirmiştir.¹³⁶ Matbu mushaflarla birlikte seçkin sahabein bizzat giderek bu eğitim öğretim faaliyetini yürütmesi, mushaf imlasının imkân verdiği diğer okuyuşları ashabın sınırlandırması ve kıraati hocanın ağzından almaları gibi amaçlara

¹³⁰ Birişik, *Kıraat İlmi*, 70; Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 108-109.

¹³¹ Şen, *Kur'an'ın Metinleşme Süreci*, 248; Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 46.

¹³² ed-Dânî, *el-Mukni*, 19; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/240; Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, 53.

¹³³ İbn Ebî Davûd es-Sicistânî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, thk. Muhammed b. Abduh (Kâhire: el-Fâruku'l-Hadîse, 2002), 133; ed-Dânî, *el-Mukni*, 19.

¹³⁴ ed-Dânî, *el-Mukni*, 19; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/240.

¹³⁵ Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme*, 63-64.

¹³⁶ ez-Zürkanî, *Menâhilü'l-İrfân*, 1/403-404; Tetik, *Kıraat ilminin Ta'limi*, 53.

matuftur.¹³⁷ Bu doğrultuda sahabein her biri gönderildikleri beldelerde kendi öğrendikleri kıraate göre Kur'an hizmeti yürütmüş, birçok hâfız ve kurrâ yetiştirmiştir.¹³⁸

Hiz. Osman'ın yaptığı bu çalışma bütün Müslümanlar tarafından takdirle karşılanmış,¹³⁹ öyle ki Hiz. Ali, "Şayet Osman'ın yerinde olsaydım ben de aynısını yapardım"¹⁴⁰ demiştir. Bütün bu işlemlerin ardından Hiz. Osman, mushaf noktasında birliğin pekişmesi adına geriye kalan şahsi mushafların ya da Kur'an parçalarının yakılmasını ve imha edilmesini emretmiştir.¹⁴¹ Bütün bu işlemlerin ardından Hiz. Hafsa'dan ödünç aldığı ana mushafı ise geri iade etmiştir.¹⁴² Daha sonra bu mushafın Hiz. Muâviye (ö. 60/680) zamanında Medine valisi Mervân b. Hakem tarafından imha edildiği söylenmektedir.¹⁴³

3.2.4. Mushafların harekelenmesi ve noktalanması

İstinsah faaliyetinin ortaya koyduğu hayatî misyon, Kur'an eğitim öğretim serüvenini ciddi anlamda etkilemiştir. Bu faaliyet neticesinde Müslümanlar arasında oluşan ihtilaflar ciddi anlamda azalmış ve yedi harf ruhsatının izin verdiği çerçevede kıraat eğitimi muallim sahabe, onlardan sonra da hâfız ve kurrâlar marifetiyle sürdürülmüştür. Vahyin başlangıcından itibaren uzunca bir süre Müslümanlar homojen bir yapıda Araplardan oluşmaktaydı. Bu sebeple onlar, kendi dillerine aşinalığı ve selikalarının yatkınlığı sebebiyle Kur'an'ı okuma yahut telaffuz etme noktasında herhangi bir ayırt edici unsura ihtiyaç duymuyorlardı.¹⁴⁴ Ne var ki fetih hareketlerinin geniş coğrafyalara yayılmasıyla Arap olmayan Müslümanların sayısı ciddi oranda artmış ve bu durum Kur'an eğitim-öğretimi açısından yeni sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Hem yabancı unsurların etkisiyle dilde bozulmalar başlamış hem de Arap olmayan kişilerin Kur'an'ı yanlış okuma problemleri ortaya çıkmıştır.¹⁴⁵ Bununla birlikte Arap olmasına rağmen dil ve kıraat noktasında yeterli bilgi düzeyine sahip olmayan insanlarda da benzer

¹³⁷ el-A'zamî, *Kur'an Tarihi*, 136.

¹³⁸ Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, 54.

¹³⁹ es-Sicistânî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, 68; Yüksel, *Tayyibetü'n-Neşr*, 72.

¹⁴⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/14.

¹⁴¹ ed-Dânî, *el-Mukni*, 16; el-Makdisî, *Mürşidü'l-Vecîz*, 50; ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, 1/257.

¹⁴² Demirci, *Kur'an Tarihi*, 165; Draz, *Kur'an'a Giriş*, 34; Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme*, 45.

¹⁴³ Yüksel, *Tayyibetü'n-Neşr*, 83; Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme*, 46.

¹⁴⁴ ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, 1/407-408.

¹⁴⁵ ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, 408; İsmail Karaçam, *Kur'an'ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014), 57.

hataların görüldüğü aktarılmaktadır.¹⁴⁶ Bu sebeple Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053) problemi sadece Arapça bilmeyenlerle sınırlı görmemiş, meseleyi biraz daha geniş çerçeveden değerlendirerek mushafın noktalanma sürecine dair özetle şunları söylemiştir: “*Bilmelisin ki selef âlimlerini mushafı noktalamaya götüren sebepler, yaşadıkları dönemde gördükleri dildeki bozulmalar, lafızlardaki farklılaşmalar, tabiatların değişmesi ve insanların konuşmalarında görülen hatalardır. Onlar bu hataların artmasından ve neticede mushafın okunuşu hususunda bir fesadın zuhur etmesinden korktukları için bu kararı aldılar ki bir şüphe ya da bilgisizlik olması durumunda kitabın nazmını ve lafzını doğru okuyabilsinler.*”¹⁴⁷

Başlangıçta mushafa nokta yahut hareke anlamına gelecek herhangi bir işaretin konulmasına karşı çıkanlar olmuştur.¹⁴⁸ Ancak Kur’an’ın okunuşu hususundaki ihtilafların artması Müslümanların bu noktada bir çözüm üretmesini zorunlu hale getirmiştir. Kaynaklardan anlaşılan o ki bu süreç tek bir defada ve tek bir kişinin eliyle bitmemiş; ilk etapta îrap problemlerinin çözülmesi adına harekelere delalet eden bir noktalama faaliyeti, sonrasında da Kur’an’daki bütün harflerin noktalanması anlamına gelen bir çalışma gerçekleşmiştir. Sürecin başlangıcına dair kaynaklar, Basra valisi Ziyâd b. Sümeyye’nin (ö. 53/673) Ebu’l-Esved ed-Düelî’yi (ö. 69/688) bu noktada teşvik etmesini zikreder.¹⁴⁹ O, ilk anda bu teklifi reddeder ancak bir adamı, *أن الله بريء من المشركين ورسوله*,¹⁵⁰ “resul” kelimesinin sonunu ötreli okumak yerine esreli okurken işitir.¹⁵¹ Bunun üzerine fikri değişen Düelî, yapılan teklifi kabul eder ve otuz kadar kâtiple birlikte Kur’an’daki ilk harekeleme faaliyetini başlatır.¹⁵² Harekeleme işlemi yapılırken âyetin yazılı olduğu rengin dışında bir mürekkeple fetha için harfin üstüne, esre için altına, ötre içinse önüne bir nokta konulmuş, günne için de iki nokta takdir edilmiştir.¹⁵³

Bu işlem, Kur’an’ın îrap hatalarından korunması için yapılmış ilk harekeleme faaliyetidir. Ancak mesele bununla da bitmemiş, mushaf imlasında harfleri birbirinden ayıran noktaların

¹⁴⁶ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015), 93-94.

¹⁴⁷ Osman b. Saîd b. Osman Ebû Amr ed-Dânî, *el-Muhkem fî Nakdi’l-Mesâhif*, thk. İzzet Hasen (Dımeşk: Dâru’l-Fikr, 1986), 18-19.

¹⁴⁸ es-Sicistânî, *Kitâbü’l-Mesâhif*, 316-318; ed-Dânî, *el-Muhkem*, 10-11.

¹⁴⁹ ed-Dânî, *el-Muhkem*, 3; ez-Zürkanî, *Menâhilü’l-İrfân*, 1/408.

¹⁵⁰ Tevbe, 9/3.

¹⁵¹ Bu okuyuş manayı ciddi anlamda etkilemektedir. İlk okuyuşa göre ayet, “Allah ve resulü müşriklerden berîdir” anlamındayken ikinci okuyuşa göre ise ayet, “Allah, müşriklerden ve resulden berîdir” anlamına gelmektedir.

¹⁵² ed-Dânî, *el-Muhkem*, 3; ez-Zürkanî, *Menâhilü’l-İrfân*, 1/408.

¹⁵³ ed-Dânî, *el-Muhkem*, 4; ez-Zürkanî, *Menâhilü’l-İrfân*, 1/408.

bulunmaması sebebiyle Kur'an'ın yanlış okunmasına yol açabiliyordu. Bu konuyla ilgili de kaynaklarda Irak valisi Haccâc b. Yusuf'un (ö. 95/713) adı sıklıkla geçmektedir. Haccâc, bu noktadaki eksikliği fark eden ve harekete geçen ilk kişidir. O, bu önemli vazife için bazı rivayetlere göre Nasr b. Âsım'ı (ö. 89/708), bazı rivayetlere göre ise Yahya b. Ya'mer'i (ö. 129/746) görevlendirmiştir.¹⁵⁴ Böylece Kur'an kelimelerindeki birbirine karışması muhtemel harflerin noktalanması da bu iki isim tarafından tamamlanmıştır. Bu işlem yapılırken de insanların hareke anlamındaki noktalarla karıştırmasını önlemek için sarı, yeşil ve az da olsa mavi mürekkep kullanılmıştır.¹⁵⁵ Yaygın görüşe göre mushafa son şeklini veren ve bugünkü hâline ulaştıran kişinin de büyük dil âlimi Halil b. Ahmed (ö. 175/791) olduğu düşünülmektedir.¹⁵⁶

3.3. Tâbiûn - Tebe-i Tâbiîn Dönemi

Hiz. Peygamber'in telkinleri, ashabın da gayretleriyle Kur'an çalışmaları belli bir noktaya ulaşmış ve meyvesini vermiştir. Onlar, Allah resulünden Kur'an'ı nasıl duydularsa o şekilde aktarmaya gayret ettiler.¹⁵⁷ Bu şekilde Kur'an-ı Kerîm'in ve kıraat farklılıklarının muhafazası önemli bir aşama kaydetmiştir. Bu noktada tâbiûn nesline Kur'an-ı Kerîm'in eksiksiz aktarılmasında önemli rolü olan ve kıraat ilminin bir sonraki nesle ulaşmasını sağlayan sahabein isimlerini zikretmek yerinde olacaktır. İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429), Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'dan (ö. 224/838) nakille muhacir ve ensardan olan bu mübarek isimleri şu şekilde saymaktadır:

Muhacirden Olanlar:

Ebû Bekir es-Sıddîk (ö. 13/634)

Ömer b. el-Hattâb (ö. 23/643)

Osman b. Affân (ö. 35/655)

Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/660)

Talha b. Ubeydullah (ö. 26/646)

Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö. 56/675)

¹⁵⁴ ed-Dânî, *el-Muhkem*, 6; es-Sâlih, *Mebâhis*, 93; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 9.

¹⁵⁵ Demirci, *Kur'an Tarihi*, 193.

¹⁵⁶ es-Sâlih, *Mebâhis*, 94; A'zamî, *Kur'an Tarihi*, 189; Demirci, *Kur'an Tarihi*, 193.

¹⁵⁷ İbn Mücâhid, *Kitabü's-Seb'â*, *Mukaddime* 9.

Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652)

Huzeyfe b. el-Yemân (ö. 36/656)

Ebû Hureyre (ö. 56/675)

Abdullah b. Ömer (ö. 73/692)

Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687)

'Amr b. el-'Âs (ö. 43/663)

Abdullah b. 'Amr b. el-'Âs (ö. 65/684)

Muâviye b. Ebî Süfyân (ö. 60/679)

Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692)

Abdullah b. es-Saîb (ö. 70/689)

Âişe binti Ebî Bekir (ö. 58/677)

Hafsa binti Ömer (ö. 59/678)

Ümmü Seleme (ö. 59/678)

Ensardan Olanlar:

Ubey b. Ka'b (ö. 20/640)

Muâz b. Cebel (ö. 17/638)

Ebu'd-Derdâ (ö. 32/652)

Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665)

Enes b. Mâlik (ö. 93/711)¹⁵⁸

Tâbiûn ve sonrasındaki dönemde de bu çalışmaların artarak devam ettiği, Müslümanların kıraatleri alma ve nakletme hususunda ellerinden gelen her türlü gayreti gösterdikleri görülmektedir.¹⁵⁹ Özellikle Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın farklı İslâm beldelerine göndermiş olduğu Kur'an muallimleri, o beldelerde kıraat ilmi adına ciddi bir canlılık meydana getirmiştir. Mekke, Medine, Şam, Kûfe ve Basra gibi şehirlerde, istinsah edilen mushaflar üzerinden yürütülen Kur'an çalışmaları zamanla karşılık bulmuş ve kıraat ilmi adına önemli bir eşik

¹⁵⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/13; Karaçam, *Kur'an'ın Nüzulü*, 251.

¹⁵⁹ Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, 56.

aşılmıştır. Bu bağlamda her şehir kendisine gönderilen sahabenin kıraati doğrultusunda bir okuyuş benimsemiş ve o bölgenin kıraat anlayışı bu çerçevede şekillenmiştir.¹⁶⁰ Pek tabi herkes aynı oranda bu işle ilgilenmemiş ve zamanla bazı kişiler kıraat birikimiyle öne çıkmıştır. İstinsah sonrası dönemde Kur'an ve kıraat faaliyetlerinde meşhur olan isimler şehirlerine göre şu şekilde aktarılmaktadır:

Medine: Sâlim b. 'Utbe (ö. 12/633), Muâz b. el-Hâris (63/682), 'Urve b. Zübeyr (ö. 95/713), Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/712), Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/709), Atâ b. Yesâr (102/720), Müslim b. Cündüb (ö.110/728), Abdurrahman b. el-Hürmüz (ö. 117/735), İbn Şihâb ez-Zühri (123/740), Zeyd b. Eslem (ö. 136/753) vd.

Mekke: 'Ubeyd b. 'Umeyr (ö. 74/693), Mücâhid b. Cebr (103/721), İkrime (ö. 105/723), Tâvûs b. Keysân (106/724), Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 115/733), İbn Ebî Müleyke (ö. 117/735) vd.

Kûfe: 'Alkame b. Kays (ö. 62/681), Mesrûk b. el-Ecdâ (ö. 63/682), 'Ubeyde b. 'Amr (ö. 72/691), Ebû Abdurrahman es-Sülemî (ö. 73/692), 'Ubeyd b. Fudeyle (ö. 75/694), Zirr b. Hubeyş (ö. 82/701), Saîd b. Cübeyr (ö. 95/713), İbrahim en-Nehâî (ö. 96/714), 'Amr b. Şürahbîl (ö. 105/723) vd.

Basra: Nasr b. Âsım el-Leysî (ö. 90/709), Ebu'l-Âliyye (ö. 96/714), Hasen el-Basrî (ö. 110/728), İbn Sîrîn (ö. 110/728), Yahya b. Ya'mer (ö. 129/746) vd.

Şam: Muğîre b. Ebî Şihâb el-Mahzûmî, (ö. 91/709), Huleyd b. Saîd vd.¹⁶¹

Bu isimlerden farklı olarak hicrî ikinci asrın başlarından itibaren insanlar zamanla dindarlıkları, okuyuşları ve kıraat bilgileriyle temayüz eden bazı kişilerin etrafında toplanmaya başladılar.¹⁶² Bulundukları çevredeki insanlara ve bölgeden gelen diğer insanlara eğitim veren bu isimler zamanla "kıraat imamı" olarak tanındılar. Bir süre sonra da kıraatler bu kişilere nispet edilmeye ve onların isimleriyle anılmaya başladı. Meşhur oldukları şehirlere nispetle bu kişiler şu şekilde tasnif edilmektedir:

Medîne'de: Ebû Ca'fer (ö. 130/747), Nafi' (ö. 159/775)

Mekke'de: İbn Kesîr (ö. 120/737)

¹⁶⁰ Maşalı, *Kıraat İlmi*, 31.

¹⁶¹ Bu isimler için bk. İbn-ü Mücahid, *Kitabu's-Seb'a*, *Mukaddime*, 9; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/14-15; Taşköprüzâde, *Miftâhu's- Saâde*, 2/14-22.

¹⁶² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/15; Birişık, *Kıraat İlmi*, 90.

Basra'da: Ebû 'Amr (ö. 154/770), Ya'kûb (ö. 205/820)

Şam'da: İbn 'Âmir (ö. 118/736)

Kûfe'de: Âsım (ö. 127/744), Hamza (ö. 156/772), el-Kisâi (ö. 189/804) Halef (ö. 229/843).¹⁶³

Sahabe döneminde olduğu gibi Tâbiûn döneminde de Kur'an ve kıraat çalışmaları şifahî olarak ezbere dayalı bir şekilde devam ediyordu. Bu devrin sonlarına kadar kıraatler, hâfızlar ve kıraat alanında temayüz etmiş kişiler tarafından şifaken bir sonraki nesle aktarılıyordu. Kitabetin biraz daha yaygınlaştığı görülse de Kur'an eğitiminin ağırlıklı olarak arz ve semâ yöntemleriyle sürdürüldüğü söylenebilir.¹⁶⁴ Aynı şekilde kıraat eğitiminin genellikle ferdî olarak devam ettiği, yer yer mescitlerde toplu derslerin yapıldığı da aktarılmaktadır.¹⁶⁵ Buradan hareketle tâbiûn dönemindeki Kur'an çalışmalarının, sahabe dönemindeki uygulamaların bir devamı mahiyetinde sürdüğünü söylemek yanlış olmayacaktır.

3.4. Kıraatlerin Tedvini

Kıraatlerin derlenip bir araya getirilme süreci üçüncü asrın başlarına (tâbiûn dönemi sonlarına) denk gelmektedir.¹⁶⁶ İbnü'l-Cezerî şu ana kadar anlatılan bütün süreci şu sözlerle özetlemektedir: “Sonra kıraat imamları -yukarıda sayılan isimlerin ardından- çoğaldı ve şehirlere dağıldılar. Birbiri ardına insanlar (kıraat hususunda) bazı kimseleri takip etmeye başladılar. Öyle ki tabakaları netleşti ve vasıfları birbirinden ayrıldı. Bunlar içerisinde tilaveti itibariyle ehil, rivayet ve dirayetiyle meşhur kimseler olduğu gibi bu vasıflardan sadece birine sahip kimseler de bulunuyordu. Bu sebeple aralarındaki ihtilaf çoğaldı, zapt (hıfz/muhafaza) azaldı ve karışıklık derinleşti. Neredeyse batıl, hakka karışacaktı. Tam bu noktada ümmetin seçkin âlimleri ve cesur önderleri öne çıktı ve var güçleriyle çalıştılar. Kıraatler hususunda kastedilen hakikati ortaya koydular ve tüm vecihleriyle kıraatleri bir araya getirdiler. Ortaya koydukları usuller ve ayırt edici unsurlarla, rivayetleri kaynaklarına nispet ederek meşhur olanı şâz olandan, sahih olanı fâz¹⁶⁷ olandan ayırdılar.”¹⁶⁸

¹⁶³ İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'â, Mukaddime*, 10; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/14-15; Taşköprüzâde, *Miftâhu's-Saâde*, 2/22-23.

¹⁶⁴ Ağırbaş, *Kıraat Eğitim Öğretim Geleneği*, 60.

¹⁶⁵ Tetik, *Kıraat ilminin Ta'limi*, 57.

¹⁶⁶ Yüksel, *Tayyibetü'n-Neşr*, 138; Karaçam, *Kur'an'ın Nüzulü*, 245; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 220.

¹⁶⁷ “Şâz” kelimesiyle aynı anlamda kullanılan bir ifade.

¹⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/15.

Kaynaklarda bahsi geçen sürecin öncülerine dair birkaç isim zikredilmektedir. Her ne kadar kıraatler hakkında ilk eser yazan kişinin Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/828) olduğu zikredilse de¹⁶⁹ kıraat isnatlarını araştıran, sahih ve şâz kavramlarından ilk bahseden kişinin Harun b. Musa (ö.170/786) olduğu söylenmektedir.¹⁷⁰ Bu iki kişiden farklı olarak Yahya b. Ya'mer (ö. 89/707), İbn 'Âmir (ö. 118/736), Ebû 'Amr (ö.154/774), Hamza (ö. 156/772), Ebû Hâtım es-Sicistânî (ö.255/869), Ahmed b. Cübeyr el-Antâkî (ö. 258/871) İshak el Ezdî (ö. 282/895), Ebû Ca'fer et-Taberî (ö.310/922), Ömer ed-Dâcûnî (ö.324/935) ve İbn Mücâhid (ö. 324/936) gibi isimler de kıraatlerle alakalı ilk verileri kaleme alan öncü kimseler olarak bilinmektedir.¹⁷¹

Bu isimler içerisinde İbn Mücâhid, yedi kıraat imamını ve okuyuşlarını bir arada ele alan ilk kişi olarak öne çıkmaktadır. Ancak bu çalışma neticesinde uzun süre boyunca ahruv-i seb'a hadislerindeki “yedi” sayısının da etkisiyle kıraatler yedi sayısına indirgenmiştir. Bu durum neticesinde sahih kıraatler yedi sayısı ve yedi imamla sınırlı bir yapı gibi telakki edilmiş ve bu anlayış ciddi anlamda tenkit edilmiştir.¹⁷² İbnü'l-Cezerî, yüzyıllar sonra *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-'Aşr* isimli eserini yazarak yedi kıraat dışında üç kıraatin daha sahih olduğunu ispat etmiş ve böylece bugünkü şekliyle kabul edilen on kıraat anlayışı yaygınlaştırmıştır.¹⁷³

İbnü'l-Cezerî, kıraat ilmindeki otoritesiyle bu sistemi yerleştirmiştir ancak kendisinden önce de on kıraat imamından bahseden pek çok âlim bulunmaktadır. Bunların başında İbn Mücâhidle aynı asırda yaşayan Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn b. Mihrân el-Isbahânî en-Nisâbü'rî (ö. 381/992) bulunmaktadır. O, *el-Gâyetü'n-Nihâye fi'l-Kirâati'l-'Aşr* isimli eserinde yedi imama ek olarak üç imamdan daha bahsetmiş ve kıraat-ı aşere hususunda ilk eser yazan kişi olmuştur.¹⁷⁴

Kıraatlerin tasnifine geçmeden önce kıraat ilminin tedvininde önemli yeri bulunan Endülüsoğrafiyasından da bahsetmek gerekmektedir. Hicrî IV. asrın sonlarına kadar kıraat ilmi henüz Batı'ya taşınmış değildi. *Kitâbü'r-Ravdâ* isimli eserin sahibi Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed b. Abdullah et-Talemnekî (ö. 429/1037) bu ilmi Mısır'dan Endülüse taşıyan ilk isim olarak

¹⁶⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/33; es-Süyûtî, *el-İtkân*, 1/253; Sindî, *Safahât*, 39.

¹⁷⁰ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 220; Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 54.

¹⁷¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/33; es-Süyûtî, *el-İtkân*, 1/253; Sindî, *Safahât*, 39.

¹⁷² Şâhin, *Târîhu'l-Kur'an*, 227; Karaçam, *Kur'an'ın Nüzulü*, 246; Maşalı, *Kıraat İlmi*, 56-65.

¹⁷³ Karaçam, *Kur'an'ın Nüzulü*, 247; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 221.

¹⁷⁴ Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Gayetü'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâ* (Mektebet-ü İbn Teymiyye, 1932), 1/49-50; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 221; 55. Ayrıca bk. Ali Eroğlu, “İbn Mihrân en-Nisâbü'rî”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996) 13/414.

dikkat çekmektedir. Daha sonra *et-Tebşıra* ve *el-Keşf* gibi eserlerin sahibi Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî (ö.437/1045) gelmektedir. Nihayet kıraat ilmine *et-Teyşîr*, *Camîu'l-Beyân* gibi pek çok eseri kazandıran ve kıraat ilminin köşe taşlarından biri hâline gelen Ebû 'Amr Osman b. Saîd ed-Dânî (ö. 444/1052) ismi gelmiş ve bu ilmin kökleşmesinde önemli bir rol oynamıştır.¹⁷⁵

3.4.1. Tedvin dönemine ait önemli eserler

Kitâbü'l-Kirâat, Ebû 'Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö.224/828).

İhtilâfû'l-Mesâhif, Ebû Hâtım es-Sicistânî (ö. 255/869).

el-Câmi' fî'l-Kirâât, Ebû Ca'fer et-Taberî (ö. 310/922).

Kitabü'l-Kirâat, Ebû Bekr Ahmed b. Ömer ed-Dâcûnî (ö. 324/935).

Kitabü's-Seb'a, Ebû Bekir b. Mücâhid (ö. 324/935).

el-Gaye fî'l-Kirâati'l-'Aşr, Ebû Bekr b. Mihrân (ö. 381/991)

el-Muhtesib, Ebu'l-Feth b. Cinnî (ö. 392/1001)

Kitabü't-Tezkira, Tâhir b. Galbûn (ö. 399/1008)

el-Hâdî fî'l-Kirâati's-Seb', Ebû Abdillâh Muhammed b. Sufyân el-Kayravânî (ö. 415/1024)

er-Ravdâ, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed b. Abdullah et-Talemnekî (ö.429/1037)

et-Tabsıra, Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045)

el-Keşf, Mekkî b. Ebî Tâlib

et-Teyşîr, Ebû 'Amr ed-Dânî (ö. 444/1053)

Camî'û'l-Beyân, Ebû 'Amr ed-Dânî

el-'Unvân fî'l-Kirâati's-Seb', Ebû Tâhir İsmail b. Halef es-Sarakustî (ö. 445/1063)

et-Telhîs fî'l-Kirâati's-Semân, Ebû Ma'sher Abdülkerîm b. Abdissamed et-Taberî (ö. 478/1085)

3.5. Kıraatlerin Tasnifi

Tâbiûn dönemi genelde mushafın özelde ise kıraatlerin düzenlendiği, Tebe-i Tâbiîn dönemi ise kıraat imamlarının tercihlerinin tasnif edildiği ve kıraat ekollerinin oluştuğu bir dönem olarak

¹⁷⁵ Endülüs'teki kıraat süreci için bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/34; Karaçam, *Kur'an'ın Nüzulü*, 247; Maşalı, *Kıraat İlmi*, 67; Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 55.

karşımıza çıkmaktadır.¹⁷⁶ Kıraatlerin tasnif aşamasında göze çarpan ilk husus İbn Mücâhid'in yazmış olduğu eserle kıraat imamlarından yedi tanesini merkeze alması ve kendisinden sonrakileri ciddi anlamda etkilemiş olmasıdır. İbn Mücâhid'e kadar kıraatler hususunda ne sayı, ne de imamlar açısından herhangi bir sınırın olmadığı; sahih kıraat şartlarını taşıyan her okuyuşun alınması gibi bir anlayışın yaygın olduğu söylenebilir.¹⁷⁷ Ancak o dönemde kıraat sayısının artmasıyla ortaya çıkan sorunlar, sahih olmayan kıraatlerin de okunmaya başlanması, mushafların harekesiz ve noktasız oluşundan hareketle sahih olmayan okuyuşların da bu mushaflara dayandırılması, kıraatlere dilbilimsel yaklaşımlar ve iç-dış bazı gerekçeler, İbn Mücâhid'i tasnife götüren sebepler olarak sıralanmaktadır.¹⁷⁸

Tüm bu bilgiler ışığında kıraatlere dair ilk tasnifinin imam sayısına endeksli bir yapıda başladığını söylemek mümkündür. İbn Mücâhid'in yedili tasnifi, kendisinden sonraki kıraat geleneğini de etkilemiş ve sayı endeksli bir kıraat edebiyatının oluşmasında önemli rol oynamıştır. Bu bağlamda bir kıraati içeren, altı imamı içine alan, imam sayısını sekize ve ona tamamlayan eserler yazılmıştır.¹⁷⁹ Bunlar içerisinde *et-Tezkira fî'l-Kırâati's-Semân* isimli eseriyle imamları sekize çıkaran İbn Galbûn (ö. 399/935) ile *el-Gâye fî'l-Kırâati'l-Aşr* eseriyle on kıraat imamından bahseden Ebû Bekr b. Mihrân (ö. 381/991) ilk isimler olarak dikkat çekmektedir.¹⁸⁰ Bugün kıraat-ı aşere diye bilinen on imamlı yapı da aslında kıraat-i seb'a kadar eskidir ancak yukarıda da ifade edildiği gibi İbnü'l-Cezerî'ye kadar bu yapı yaygınlık kazanmamış ve kabul görmemiştir.¹⁸¹ Kıraatlerin tasnif aşamasına dair ilk evreyi böylece özetledikten sonra kıraatlerin farklı açılardan yapılmış tasniflerine göz atılacaktır.

3.5.1. Sıhhatine göre kıraatlerin tasnifi

Kıraat âlimleri, sahih ve zayıf rivayetlerin birbirinden ayrılması için kıraat ihtilaflarının kaynağına ve sıhhatine yönelik çalışmalar yapmışlardır. Bu noktada hicrî birinci asırdan

¹⁷⁶ Mehmet Dağ, "İbn Mücâhid'in Kıraat Ekollerini Yedi ile Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım", EKEV Akademi Dergisi, 10/27 (Bahar 2006), 84.

¹⁷⁷ Mekki b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 86; Ebû Şâme el-Makdisî, *Mürşidu'l Vecîz*, 156; Osman Bayraktutan, "Kıraatlerin Sınırlandırılması Meselesi", İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 11 (Nisan 2018), 125-127.

¹⁷⁸ Sindî, *Safahât*, 49; Dağ, "İbn Mücâhid'in Kıraatleri Sınırlandırması", 85-90.

¹⁷⁹ Yüksel, *Tayyibetü'n-Neşr*, 138-140; Maşalı, *Kıraat İlmi*, 79-81.

¹⁸⁰ Maşalı, *Kıraat İlmi*, 83; Birişik, *Kıraat İlmi*, 100; Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 57.

¹⁸¹ Abdurrahman Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012), 163-165; Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 57.

itibaren kıraatlerin sıhhatine yönelik bazı şartların getirildiği görülmektedir.¹⁸² Bu şartlara genel olarak bakıldığında üç şart üzerinde kıraat âlimlerinin ittifak ettiğini söylemek mümkündür.¹⁸³

1. Naklin sahih bir senetle Hz. Peygamber'e ulaşması
2. Okuyuşun Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği mushaflardan en az birine muvafık olması
3. Kıraatin bir vecihle bile olsa Arap dil kurallarına uygun olması

Kıraatlerin sıhhat değeri bu şartları taşıyıp taşımadığına göre değişmektedir. Buna göre bütün şartları haiz bulunan kıraatler sahih, bir kısmını taşımayanlar ise şâz kategorisinde değerlendirilmektedir.

3.5.1.1. Sahih kıraat

Bahsi geçen üç şartı taşıyan kıraatlere sahih kıraat denir. Daha açık bir tarifile; “*sikâ râviler tarafından muttasıl bir senetle rivayet edilen, içinde “şüzûz” ve “illet” bulunmayan, Arap gramerine ve Resm-i Osmani'ye muvafık okuyuşlara*”¹⁸⁴ denir. Bu okuyuşların tamamı Kur'an sayılır ve insanların kabul etmesi zorunlu görülür.¹⁸⁵ Sahih kıraatleri iki alt başlık altında değerlendirmek mümkündür.

3.5.1.2. Mütevâtir kıraat

Mütevâtir kıraat, hadis ilmindeki tanıma benzer bir şekilde “*yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayan bir topluluğun, başka bir topluluğa rivayet ettiği ve muttasıl bir senetle Hz. Peygamber'e ulaşan kıraatlerdir*”¹⁸⁶ şeklinde tanımlanmıştır. Kıraatlerin tevatürü, senetlerde bazen tek sahabenin bulunması bazen de sonraki tabakadan sadece birkaç kişinin varlığı sebebiyle tartışılmıştır. Ancak Kur'an'ın sürekli olarak halk kitleleri tarafından okunuyor olması, kendisiyle ibadet ediliyor olması sebebiyle bu gerekçe makul bulunmamıştır. Buna göre senetlerde tek bir ismin bulunması ya da sayının tevatür derecesinden az olması bir kıraatin sadece onlar tarafından bilindiğini göstermez. Dolayısıyla durum senet itibariyle böyle gözükse

¹⁸² Sahih Kıraat şartlarının detayları için bk. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/479-480; Mehmet Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü* (Ankara: Fecr Yayınları, 2015), 46-48.

¹⁸³ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 51; Ebû Şâme el-Makdisî, *Mürşidu'l Vecîz*, 172; Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr fi'l-Kıraati'l-'Aşr*, thk. Eymen Rüşdî Süveyd (Dimeşk: Dâru'l-Ğavsaniyye li'd-Dirâsetü'l-Kur'aniyye, 2013), 2.

¹⁸⁴ İbnü'l-Cezerî, *Müncid*, 18; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 83.

¹⁸⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/15.

¹⁸⁶ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/264; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 230.

bile büyük topluluklar hâlinde okunan ve temsil edilen kıraat vecihlerinin tamamında tevatürün gerçekleştiği söylenmektedir.¹⁸⁷ Özellikle ilk yedi kıraat bu kapsamda değerlendirilmektedir.

3.5.1.3. Meşhur kıraat

*Sahih kıraat şartlarını taşıyor olmasına rağmen tevatür derecesine ulaşmamış, bununla birlikte kıraat imamları tarafından kabul edilmiş ve şöhret bulmuş kıraatlere denir.*¹⁸⁸

3.5.1.4. Şâz kıraat

*Sahih kıraat şartlarından herhangi birini taşımayan kıraatlere denir.*¹⁸⁹ Şartların eksikliğine göre bu başlık altında da birkaç sınıflandırma yapılmaktadır.

3.5.1.5. Âhâd kıraat

*Senedi sahih olmakla beraber resm-i mushafa ya da Arap dili kurallarına uygunluk arz etmeyen kıraatlerdir.*¹⁹⁰

3.5.1.6. Müdreç kıraat

*Kur'an metninin arasına dercedilmiş, aslına ait olmayan bazı izahlara ve tefsir mahiyetindeki ifadelerden denir.*¹⁹¹ Bu ilaveler başlangıçta fark ediliyor ve kıraatlerden ayrılıyordu ancak zamanla bunların kıraat zannedilip okunduğu görülmektedir.¹⁹²

3.5.1.7. Mevzû kıraat

*Senedi itibariyle aslı bulunmayan kıraat rivayetlerine denir.*¹⁹³ Asılsız oldukları için bunlara “kıraat” denmesi sadece isimlendirmeden ibarettir.

3.5.2. İsnadına göre kıraatlerin tasnifi

Kıraat farklılıkları, ihtilafı aktaran kişilerin senet zincirindeki mertebelerine göre farklı isimlerle anılırlar. Bir okuyuşun kıraat imamı düzeyinde temsil edilmesi başka, onun râvisi

¹⁸⁷ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 230; Birişik, *Kıraat İlmi*, 88-89; Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 60.

¹⁸⁸ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/264; Karaçam, *Kur'an'ın Nüzulü*, 265; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 58.

¹⁸⁹ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/264; İbnü'l-Cezerî, *Tayyibe*, 2.

¹⁹⁰ es-Süyûtî, *el-İtkân*, 1/264; Karaçam, *Kur'an'ın Nüzulü*, 266.

¹⁹¹ Karaçam, *Kur'an'ın Nüzulü*, 266-267; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 233.

¹⁹² İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri* (İstanbul: İFAV, 2013), 90; Pakdil, *Talim Tecvit ve Kıraat*, 383.

¹⁹³ Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 63; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 233.

tarafından temsil edilmesi farklı kavramlarla ifade edilmektedir. Buna göre kıraat farklılıkları, rivayeti aktaran kişilerin durumuna göre kıraat, rivayet ve tarik olmak üzere üç gruba ayrılır.¹⁹⁴

3.5.2.1. Kıraat

Bir okuyuş, kıraat imamının iki râvisi tarafından da imamın okuyuşuna mutabık bir şekilde aktarılıyorsa buna kıraat denir.¹⁹⁵ Bu ifade, kıraat ihtilafının tarikler ve râviler seviyesinde değil, kıraat imamları seviyesinde gerçekleştiğini gösterir. Dolayısıyla bir kıraat imamının diğer kıraat imamlarına nispetle farklı okuduğu yerler için “kıraat” ifadesi kullanılır. Asım kıraati, Hamza kıraati gibi ifadeler bu kabildendir.

3.5.2.2. Rivayet

Kıraat imamlarının râvileri arasındaki ihtilafa denir.¹⁹⁶ Bu durumda ihtilaf, kıraat imamlarının râvileri arasındaki muhalefet sebebiyle meydana gelir. Bazen kıraat imamı aynı lafızla ilgili farklı nakilleri râvilerine aktarmış olabilir.¹⁹⁷ Bu gibi durumlarda rivayet farklılığı gerçekleşir ve râvi düzeyinde ihtilaf görülebilir. Verş rivayeti, Hafs rivayeti gibi isimlendirmeler bu başlık altındaki okuyuşlar için kullanılır.

3.5.2.3. Tarik

Senet zincirinde râvilerin râvileri arasında gerçekleşen kıraat farklılığına denir.¹⁹⁸ Yani bir okuyuş râvilerden sonra aşağıya doğru senet halkasındaki herhangi bir isme nispet edilirse “tarik” denir. Bu bağlamda Ezrak, Isbehâni, Ahfeş, Ubeyd b. Sabbâh gibi tarik isimleri kıraat ilmi tahsil edilirken çok sık duyulmaktadır.

3.5.3. İmam sayısına göre kıraatlerin tasnifi

Kıraatlerin sınıflandırıldığı bir başka sistem de kıraat imamlarının sayısına göre yapılan tasniftir. Buna göre kıraatler *yedi kıraat*, *on kıraat* ve *on dört kıraat* olmak üzere tasnif edilmiş ve kıraat eğitim öğretim sisteminde yer almıştır. Bu sistemlerin tamamında her imam için iki

¹⁹⁴ Ali b. Muhammet b. Sâlim es-Safakûsî, *Gaysü'n-Nef' fî Kıraati's-Seb'*, thk. Ahmed Mahmûd Abdusseminî' el-Hafeyân (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 23; ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, 1/412.

¹⁹⁵ es-Safakûsî, *Gaysü'n Nef'*, 23; ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, 1/412; el-Kâdî, *el-Büdûru'z-Zâhira*, 10.

¹⁹⁶ es-Safakûsî, *Gaysü'n Nef'*, 23; ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, 1/412; el-Kâdî, *el-Büdûru'z-Zâhira*, 10.

¹⁹⁷ Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 61.

¹⁹⁸ es-Safakûsî, *Gaysü'n Nef'*, 23; ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, 1/412; el-Kâdî, *el-Büdûru'z-Zâhira*, 10.

râvi, her râvi için de iki tarik esas alınmış ve eğitim sistemi bu usul üzere sürdürülmüştür. Bu bölümde imamlar, râviler ve tarikler hakkında bilgi verilecektir.

3.5.3.1. Yedi kıraât

Yedi kıraat, ilk kez İbn Mücahid'in bir araya getirdiği, üzerinde ittifak edilen yedi kıraat imamının esas alındığı sisteme denir.¹⁹⁹ Bu sistemde yaygın bir kullanım olarak İbn Mücahid'in derlemesi esas alınır ve isimler Medine, Mekke, Basra, Şam ve Kûfe imamları şeklinde sıralanır. Burada da bu usul takip edilerek kıraat imamları kısaca tanıtılacaktır.

Nafi' (ö. 169/785): Adı Nafi' b. Abdurrahman b. Ebî Nuaym'dır. Hicrî 70'de Mısır'da doğan imam, aslen İsfahanlı olup künyesi el-Leysî'dir. Medine kıraat imamıdır ve Tâbiûn tabakasındaki pek çok kişiden ders almıştır. Kıraat ilmi eğitimindeki remzi “/” tir. En meşhur iki râvisi ise Kâlûn (ö. 220/835) ve Verş (ö. 197/812)'tir. Kâlûn “ب” harfiyle, Verş ise “ج” harfiyle temsil edilir.²⁰⁰

İbn Kesîr (ö.120/737): Adı Abdullah b. Kesîr b. 'Amr ed-Dârî'dir. Aslen İranlı olan imamın künyesi, Ebû Ma'bed veya Ebû Ber'dir. Mekke kıraat imamı olarak bilinen İbn Kesîr, hicrî 45'de Mekke'de doğmuş ve yine burada vefat etmiştir. Kıraat ilmindeki rumuzu “ب” harfidir. En meşhur iki râvisi ise el-Bezzî (ö. 250/864) ve Kunbûl (ö. 291/903) olarak bilinmektedir. Bezzî “ب” harfiyle, Kunbûl ise “ج” harfiyle temsil edilir.²⁰¹

Ebu 'Amr (ö. 154/770): Adı Ebû 'Amr Zebân b. el-A'la b. Ammâr el-Mâzinî el-Basrî'dir. Hicrî 70'de Mekke'de doğmuş olan imam, uzun yıllar Basra'da yaşamış olmasına rağmen bir yolculuk esnasında Kûfe'de vefat etmiştir. Basra kıraat imamı olarak bilinen Ebû 'Amr'ın kıraat ilmindeki sembolü “ج” harfidir. En meşhur râvileri ed-Dûrî (ö. 246/860) ve es-Sûsî (ö. 261/874)'dir. “ط” harfi Dûrî'nin, “ي” harfi de Sûsî'nin kıraat ilmindeki rumuzlarıdır.²⁰²

İbn Âmir (ö. 118/736): Adı Ebû İmrân Abdullah b. 'Âmir b. Yezîd el-Yahsûbî'dir. Doğum tarihi hakkında hicrî 8 ve 21 olmak üzere iki görüş bulunmaktadır. İmam, Şam topraklarında

¹⁹⁹ Birışık, *Kıraat İlmi*, 100.

²⁰⁰ Bu bilgiler için bk. İbn Mücahid, *Kitabu's-Seb'â*, 53-64; Osman b. Saîd b. Osman Ebû Amr ed-Dânî, *et-Teyisîr fî Kıraati's-Seb'*, thk. Otto Pretzl; (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1984), 4; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Ma'rîfetü'l-Kurrâi'l-Kibâr ale't-Tabakâti ve'l-A'sar*, ts., 64;.

²⁰¹ Bk. İbn Mücahid, *Kitabu's-Seb'â*, 65-66; ez-Zehabî, *Ma'rîfetü'l-Kurrâ*, 49-51; Emînüddîn Ebû Muhammed Abdülvehhâb İbn Sellâr, *Tabakâtü'l-Kurrâi's-Seb' ve Zikru Menâkibihim ve Kıraatihim* (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2003), 70.

²⁰² Bk. İbn Mücahid, *Kitabu's-Seb'â*, 80-85; ed-Dânî, *et-Teyisîr*, 5; İbn Sellâr, *Tabâkatü'l-Kurrâi's-Seb'*, 77-82.

doğmuş, hayatı boyunca burada talebe yetiştirdikten sonra Dımeşk'te vefat etmiştir. Şam bölgesinin en meşhur kıraat âlimi olan İbn 'Âmir'i kıraat ilminde temsil eden harf “ك” dir. Hişâm (ö. 245/859) ve İbn Zekvân (ö. 242/856) en meşhur iki râvisi olarak bilinmektedir ve onlar da kıraat eğitim öğretiminde “ل” ve “م” harfleriyle bilinirler.²⁰³

Âsım (ö. 127/744): İsmi Asım b. Behdele Ebi'n-Necûd, künyesi Ebû Bekir'dir. Tâbiûn'dan olan imamın Kûfe'de doğduğu bilinse de doğum tarihi hakkında net bir bilgi yoktur. Kûfe imamlarından biri olan Asım, yeryüzünde hâlâ en çok okuyucusu bulunan kıraatin de temsilcisidir. Hayatını Kûfe'de geçiren imam, yine burada vefat etmiştir. Kıraat ilminde kendisine işaret eden harf “ن” harfidir. Ebû Bekr b. Şu'be (ö. 193/808) ve Hafs (ö. 180/796) onun en meşhur iki râvisi olup “ص” ve “ع” harfleriyle temsil edilirler.²⁰⁴

Hamza (ö. 156/772): İsmi Hamza b. Habîb b. 'Umâre ez-Zeyyât et-Teymî, el-Kûfî, künyesi ise Ebû 'Ammâre'dir. Geçimini zeytinyağı ticaretiyle sağladığı için “Zeyyât” lakabıyla bilinmektedir. Hicrî 80'de Kûfe'de doğmuş olan imamın birkaç sahabeye ulaşmış olması mümkündür. Kûfe kıraat imamlarından biri olan Hamza, Hulvan'da vefat etmiştir. Kıraat eğitim öğretiminde “ف” harfiyle temsil edilen imamın en meşhur iki râvisi Halef (ö. 229/843) ve Hallâd (ö. 220/835)'dir. Onlar da “ض”, ve “ق” harfleriyle bilinmektedir.²⁰⁵

Kisâi (ö. 189/804): Adı Ebu'l-Hasen Ali b. Hamza Abdullah b. Firûz el-Kûfî el-Kisâi'dir. Hicrî 120 yılında Kûfe veya Basra yakınlarında doğduğu aktarılmaktadır. Aynı zamanda büyük bir dil âlimi de olan Kisâi bir yolculuk esnasında Rey'de vefat etmiştir. İmam Hamza'dan sonra gelmiş ve Kûfe kurrâlığı kendisiyle son bulmuştur. Kıraat ilminde “ر” harfiyle sembolize edilen imamın en meşhur iki râvisi ed-Dûrî ve Ebu'l-Hâris'tir. Dûrî'nin remzi “ت” harfi, Ebu'l-Hâris'in ise “س” harfidir.²⁰⁶

3.5.3.2. On kıraat

Önceki bölümlerde, İbn Mücâhid'in yedi imamlı kıraat sistemine üç imamın daha ilave edilmesiyle on kıraat sistematığının ortaya çıkmasından bahsedilmişti. İbn Mihrân en-Nisâbûrî gibi âlimlerle başlayan, İbnü'l-Cezerî ile birlikte kökleşen bu sistemde yedi imam dışında üç

²⁰³ Bk. İbn Mücahid, *Kitabu's-Seb'â*, 86-87; ed-Dânî, *et-Teyisîr fî Kıraâtî's-Seb'*, 5-6; İbnü'l-Cezerî, *Gayetü'n-Nihâye*, 2/423-425.

²⁰⁴ Bk. İbn Mücahid, *Kitabu's-Seb'â*, 70-71; ed-Dânî, *et-Teyisîr*, 6; ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, 51.

²⁰⁵ Bk. İbn Mücahid, *Kitabu's-Seb'â*, 72-74; ed-Dânî *et-Teyisîr*, 6-7; İbn Sellâr, *Tabâkatü'l-Kurrâi's-Seb'*, 92-94.

²⁰⁶ Bk. İbn Mücahid, *Kitabu's-Seb'â*, 78-85; ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, 72-75; İbn Sellâr, *Tabâkatü'l-Kurrâi's-Seb'*, 89-91.

imamın daha kıraatleri muteber sayılmış ve kıraat eğitim öğretiminde yer edinmiştir. Şimdi sırasıyla bu imamlara ve râvilerine değinilecektir:

Ebû Ca'fer (ö. 130/747): İsmi Ebû Ca'fer Yezîd b. Ka'ka' el-Mahzumî el-Medenî'dir. Doğumu ve gençliği hakkında kesin bilgiler bulunmamaktadır. Ancak Tâbiûn'dan olduğu, hayatının tamamına yakınını Medine'de geçirdiği ve doksan yaşının üzerindeyken Medine'de vefat ettiği bildirilmektedir. Medine kıraat imamı olan Ebû Ca'fer, uzun yıllar Mescid-i Nebvî'de Kur'an ve kıraat dersleri vermiştir. Kıraat eğitim öğretiminde isminin ilk harflerine nispetle “جع” rumuzuyla bilinmektedir. En meşhur iki râvisi İbn Virdân (ö. 160/776), ve İbn Cemmâz (ö. 170/786) isimli kişilerdir. Onlar da “عي” ve “جم” rumuzlarıyla tanınmaktadır.²⁰⁷

Ya'kûb (ö. 205/820): Adı Ebû Muhammed Ya'kûb b. İshak b. Zeyd el-Hadramî'dir. Hicrî 117 yılında Basra'da doğmuş, doksan yaşına yaklaşmışken yine burada vefat etmiştir. İlim ehli bir aileye mensup olan Ya'kûb, Basra kıraat imamıdır. Kendisi kıraat ilminde isminin ilk iki harfi olan “يع” remziyle temsil edilirken en meşhur râvileri Ruveys (ö. 238/852) “يس” rumuzuyla, Ravh ise “حه” rumuzuyla gösterilir.²⁰⁸

Halef (ö. 229/843): Asıl adı Ebû Muhammed Halef b. Hişâm b. Sa'leb el-Bezzâr el-Esedî el-Bağdâdî'dir. Hicrî 150 yılında doğmuş büyük bir kıraat ve hadis âlimidir. Bağdat'ta vefat ettiği bilinen imam, Kûfe kıraat imamıdır. Kendisi hem imam Hamza'nın ilk râvisi hem de müstakil kıraat imamlarından biridir. Onuncu kıraat imamı olduğu için isminin yanına “âşir” ilavesi getirilir. İsmi'nin ilk iki harfi yani “خل”, onun kıraat ilmindeki remzidir. En meşhur râvileri, İshâk (ö. 286/889) ve İdrîs (ö. 199/814) ise “سح” ve “سه” rumuzlarıyla bilinir.²⁰⁹

3.5.3.3. On dört kıraat

Kıraat eğitim öğretiminde on kıraat imamıyla birlikte meşhur dört şâz kıraat imamı ve onların tercihlerinden de bahsedilmektedir. On kıraat tasnifine bu dört imamı da dâhil ederek bu yapıyı

²⁰⁷ Bu bilgiler için bk. Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn İbn Mihrân el-İsbehânî en-Nisâbü'rî, *el-Gâye fi'l-Kıraati'l-'Aşr* (Riyad: Dârü's-Şeğâf li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1990), 37-40; ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, 23; İbnü'l-Cezerî, *Gayetü'n-Nihâye*, 2/382-384.

²⁰⁸ Bk. en-Nisâbü'rî, *el-Gâye*, 121-126; ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, 99-101; İbnü'l-Cezerî, *Gayetü'n-Nihâye*, 2/386.

²⁰⁹ Bk. en-Nisâbü'rî, *el-Gâye*, 129-131; ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, 123; İbnü'l-Cezerî, *Gayetü'n-Nihâye*, 2/272-274.

oluşturan ilk isim Kastallânî'dir (ö.923/1517). Daha sonra *İthâf* isimli meşhur eserin sahibi el-Bennâ (ö. 1117/1705) da bu yapıyı devam ettirmiştir.²¹⁰ Bu sistemde okuyuşları gösterilen imamlar, İbnü'l-Cezerî'nin sistematığı esas alınarak belirlenmiştir. Buna göre Mekke'de İbn Muhaysın (ö. 123/740), Basra'da Yahyâ el-Yezîdî (ö. 202/817) ile Hasenü'l-Basrî (ö. 110/728), Kûfe'de ise el-A'meş (ö. 148/765) kıraat taliminde okuyuşları gösterilen imamlardır.

İbn Muhaysın: Adı, Ebû Hafs Muhammed b. Abdurrahman b. Muhaysın es-Sehmî'dir. Kendisi Mekke'li olup hicrî 123 senesinde yine burada vefat etmiştir. Kıraat isnadı, Mücahid b. Sebr, Dirbâs ve Saîd b. Cübeyr aracılığıyla Abdullah b. Abbas ve Ubey b. Ka'b'a, oradan da Hz. Peygamber'e ulaşır. On kıraat imamından biri olan İbn Kesîr ile aynı dönemde yaşamış ancak kıraati onun kadar meşhur olmamıştır. Kıraatinin sahih kabul edilmemesi, Hz. Osman mushaflarındaki hatta aykırı pek çok tercihinin olmasından kaynaklanmaktadır.²¹¹

Yahyâ el-Yezîdî: Adı, Ebû Muhammed Yahyâ b. Mübarek b. el-Muğîre el-Yezîdî el-'Adevî'dir. Hicrî 128 tarihinde Basra'da doğan imamın Merv'de veya Bağdat'ta vefat ettiği aktarılmaktadır. Kıraatini Basra kıraat imamı Ebu Amr b. Âlâ'dan ve Hamza'dan almıştır. Abdülmelik b. Cüreyc ve Halil b. Ahmed de onun hocaları arasında zikredilmektedir.²¹²

Hasenü'l-Basrî: İsmi Ebû Saîd Hasen bin Yesâr el-Basrî'dir. Hicrî 21 tarihinde Medine'de doğmuş, daha sonra Basra'ya yerleşmiş ve orada vefat etmiştir. Kıraattaki isnadı Hittân b. Abdillâh er-Rakâşî aracılığıyla Ebû Musa el-Eş'arî'ye; Ebu'l-'Âliye aracılığıyla da Übey b. Ka'b'a ve Zeyd b. Sâbit'e dayanır. Onlardan da Hz. Peygamber'e ulaşır. Hasan-ı Basrî kıraati de birkaç farklı açıdan sahih kıraat şartlarını ihlal etmiş ve şâz kıraat olarak kabul edilmiştir.²¹³

El-A'meş: Adı Ebû Muhammed Süleyman b. Mihrân el-A'meş el-Esedî el-Kûfî'dir. Taberistan asıllı olan imam, hicrî 61 senesinde Rey bölgesinde doğmuş ve Kûfe'de vefat etmiştir. Kıraati, Yahyâ b. Vessâb, Zeyd b. Vehb, Zir b. Hubeyş, İbrahim en-Nehâî, Mücahid b. Cebr, Ebu'l-'Âliye er-Riyâhî ve Âsım b. Behdele gibi isimlerden okumuştur.²¹⁴

²¹⁰ Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 66.

²¹¹ Bu bilgiler için bk. ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, 56-57; İbnü'l-Cezerî, *Gayetü'n-Nihâye*, 1/167; Tayyar Altıkulaç, "İbn Muhaysın" TDV İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/209.

²¹² Bk. ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, 92-91; İbnü'l-Cezerî, *Gayetü'n-Nihâye*, 1/375-377; Mehmet Suat Mertoğlu, "Yahyâ b. Mübarek, Yezîdî", TDV İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 43/524.

²¹³ Bk. ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, 36; İbnü'l-Cezerî, *Gayetü'n-Nihâye*, 1/235; Abdülhamit Birişik, "Hasan-ı Basrî: Kıraat İlmindeki Yeri", TDV İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/302-303.

²¹⁴ Bk. ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, 54-55; İbnü'l-Cezerî, *Gayetü'n-Nihâye*, 1/315-316; Mücteba Uğur, "A'meş", TDV Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/54.

3.6. Kıraatlerin Tedrisi

Her ilimde olduğu gibi kıraat eğitim öğretiminde de süreç, dönemlere ve şartlara göre şekillenmiş, değişmiş ve gelişmiştir. Bununla birlikte kıraat eğitim öğretiminin genel olarak şifahi bir usulle yürütüldüğü söylenebilir. Hz. Peygamber'in Cebraille kurduğu vahiy ilişkisi ve Allah'tan gelen vahyi sahabee aktarma biçimleri kıraat eğitim öğretimindeki usullerin zeminini teşkil etmektedir. Hadis ilmindekine benzer olarak kıraat ilminde de bir hocadan kıraat tahsil etmenin belli başlı usulleri ve yöntemleri vardır. Hz. Peygamber'den Osmanlı'ya kadar geçen dönemde uygulanan kıraat eğitim metotları "tarik" adı altında değişik sınıflandırmalara tabi tutulmuştur.²¹⁵ İşte bu başlık altında kıraatlerin tedrisinde kullanılan temel eğitim öğretim metotları (tarikler) açıklanacaktır.

3.6.1. Kıraatlerin tahsiline ilişkin tarikler

3.6.1.1. Semâ tariki

Semâ, sözlükte "kulakla duymak, işitmek, dinlemek"²¹⁶ anlamlarında kullanılmaktadır. Terim anlamı ise "talebenin, dersi hocadan dinleyerek öğrenmesidir"²¹⁷ Yukarıda da değinildiği üzere Hz. Peygamber'in Cebrail'den vahyi alması bu usule dayanmaktadır. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in sahabee vahyi aktarması da yine ağırlıklı bu şekilde gerçekleşmektedir. Sahabe ve tâbiûn nesilleri de Kur'an eğitim öğretimi için bu yöntemi uygulamışlardır. Sürecin bu şekilde başlaması ve devam etmesi, Kur'an eğitiminde "telaffuz keyfiyeti" gibi bir olgunun bulunmasından kaynaklanmaktadır.²¹⁸ Telaffuzun merkezde olması da Kur'an ve kıraat öğretiminin ancak ağızdan işitmeye mümkün olmasını gerektirir. Durum böyle olduğu için gerek kıraat imamlarının gerekse önceki nesillerin hocalarından kıraatlerini kitabî veya yazılı olarak değil; semâ yoluyla işiterek aldıkları görülmektedir. Bu duruma işareten Molla Aliyyü'l-Kârî, (ö. 1014/1605) kıraat öğrenim yollarından bahsederken semâ metodunun altını çizmiş ve bu metodun, ilk nesillerin (mütakaddimûn) usulü olduğunu söylemiştir.²¹⁹

²¹⁵ Ahmet Gökdemir, "Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 13 (26 Haziran 2019), 93.

²¹⁶ Râgıb Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Hüseyin İsbehânî, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Gıyâs el-Cenbâz (Dimeşk-Beyrut: Daru'l-Kalem, 1991), 425.

²¹⁷ Temel, *Kıraât ve Tecvit İslahları*, 120.

²¹⁸ Ağırbaş, *Kıraat Eğitim Öğretim Geleneği*, 90.

²¹⁹ Nureddin Ebu'l-Hasen Ali b. Sultan Muhammed Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-Fikriyye fî Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, thk. Üsâme Atâyâ, (Dimeşk: Darû'l-Ğavsânî, 2012), 117.

Semâ metodu birebir yapılan derslerde kullanılabildiği gibi toplu olarak kıraat öğretimi için de uygulanabilir. Ancak bu durumda talebelerin dersi dikkatle takip etmesi, hocanın da onların durumundan haberdar olması elzemdir.²²⁰ Kıraat imamlarından imam Kisâî'nin bu usulde eğitim verdiği ve İbnü'l-Cezerî'nin de talebelerin çokluğu sebebiyle Kahire'de aynı usulde ders yaptığı aktarılmaktadır.²²¹ Günümüzde de semâ usulüyle kıraat eğitim öğretimi hem ferdi hem toplu olarak yapılmaya devam etmektedir. Ancak talebe işi kavradıktan sonra bu okumalar azalır ve arz tarikine geçilir.

3.6.1.2. Arz tariki

Sözlük anlamı itibariyle, “*birine bir şeyi göstermek, ortaya çıkarmak ve sunmak*”²²² gibi anlamlara gelen arz; bir kıraat terimi olarak “*öğrencinin dersi hazırlayıp hocasına arz etmesi, okuması*”²²³ anlamında kullanılmaktadır. Arz uygulaması da tıpkı semâ metodu gibi Hz. Peygamber'e dayanır. Bilindiği gibi Allah Resulü her yıl Ramazan ayında o güne kadar nâzil olmuş vahyi Cebrail'e arz ediyordu.²²⁴ Bu şekilde başlayan arz uygulaması sahabe ve sonraki nesiller tarafından da sürdürülmüştür.²²⁵ Arz kavramı başlarda sahabenin Allah Resulü'ne Kur'an okumaları anlamındayken sonradan talebenin hocaya dersi okuması gibi bir anlam kazanmıştır.²²⁶

Arz tariki uygulanırken öğrencinin derse iyi hazırlanması ve hocasının vaktine ve emeğine saygı duyması gerekir.²²⁷ Öğrenci dersi arz ederken yanlış yaparsa hocanın düzeltmekte acele etmemesi, hatasını kendisinin anlayıp düzeltmesi için tedrici bir usul takip etmesi gerekir. Örneğin hocanın önce elle uyarması, sonradan bu okuyuşu neden tercih ettiğini sorması, hatasını anlaması için biraz mühlet tanınması tavsiye edilmiştir.²²⁸ Tüm bu sürecin ardından netice alınamazsa hoca düzeltme yoluna gitmelidir. Ders işlenirken hocanın aynı anda birden

²²⁰ Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, 95.

²²¹ Tetik, *Kıraat ilminin Talimi*, 95.

²²² Isbehânî, *el-Müfredât*, 559-560.

²²³ Tetik, *Kıraat ilminin Talimi*, 95; Temel, *Kıraat Istılahları*, 36-37.

²²⁴ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/217; Tetik, *Kıraat ilminin Talimi*, 95.

²²⁵ Ağırbaş, *Kıraat Eğitim Öğretim Geleneği*, 92.

²²⁶ Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-Fikriyye*, 117.

²²⁷ Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 98.

²²⁸ Tetik, *Kıraat ilminin Talimi*, 96; Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 99.

fazla talebe dinlemesi ve ders esnasında farklı bir işle meşgul olması (istinsah, telif, kitap okuma gibi) caiz görülmüştür.²²⁹

3.6.1.3. Edâ tariki

Edâ sözlükte, “*yerine getirme, hakkını verme*”²³⁰ gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Kıraat öğretiminde semâ ve arz tariklerinin bir arada uygulandığı usule denir.²³¹ Bu usulde öğrenci hocasından okuyuşu dinler ve ardından kendisi de aynı şekilde tekrar eder. Buna işareten İbn Mücâhid eda usulü için; “*hocasından duyduğunu aynen muhafaza etmesi ve hakkıyla arz etmesi*”²³² ifadelerini kullanır. Molla Aliyyü’l-Kârî ise “*Dersi hocanın ağzından duyduktan sonra aynı keyfiyetle tekrar hocaya arz etmektir, duymadan okumak değil*”²³³ demektedir. Bu usul de Hz. Peygamber ile Cebrail arasındaki arza uygulamasına dayanmaktadır.²³⁴ Kıraat ilminin tahsilinde tatbik edilen en yaygın üç uygulama bu şekildedir. Bununla birlikte farklı zamanlara, coğrafyalara ve şartlara göre bu uygulamaların esnediğini, farklılaştığını görmek mümkündür.

3.6.2. Kıraatlerin icrasına ilişkin tarikler

3.6.2.1. İnfirâd tariki

İnfirâd sözlükte, “*yalnız olma, tek kalma*”²³⁵ şeklinde tanımlanmaktadır. Kıraat eğitim öğretiminde ise bütün kıraat ve rivayet ve vecihlerinin müstakil olarak ayrı hatimlerde okunduğu sistemin adıdır.²³⁶ Bu usulde her kıraat ve rivayet için ayrı bir hatim gerekmektedir. Bu sebeple bütün imam ve râvilerin okunması, uzun bir zaman dilimine tekabül etmekte ve külfetli hâle gelmektedir.²³⁷ Örneğin Şatıbî’nin (ö. 590/1193) *yedi kıraat* öğretimi için 21 hatim yaptırdığı nakledilmektedir.²³⁸ Aynı şekilde mütekaddim ulemanın kıraat eğitimi için infirâd

²²⁹ Tetik, *Kıraat ilminin Talimi*, 97; Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 99.

²³⁰ Isbehânî, *el-Müfredât*, 69.

²³¹ Temel, *Kıraat Istılahları*, 47; Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 99.

²³² İbn Mücâhid, *Kitabu’s-Seb’â*, 45.

²³³ Aliyyü’l-Kârî, *el-Minehu’l-Fikriyye*, 117.

²³⁴ Ağırbaş, *Kıraat Eğitim Öğretim Geleneği*, 92.

²³⁵ Ebu’l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab* (Beyrut: Dâru’s-Sâdir, 1993), 3/331-333.

²³⁶ Tetik, *Kıraat ilminin Talimi*, 99; Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 100; Temel, *Kıraat Istılahları*, 74.

²³⁷ Ağırbaş, *Kıraat Eğitim Öğretim Geleneği*, 94.

²³⁸ Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 101.

usulünü gerekli gördüğünü, indirâca müsaade etmedikleri görülmektedir. Örneğin İbnü'l-Cezerî, Takiyyüddin Es-Sâîğ'in (ö. 725/1325) *kıraat-i seb'a* için 21, aşere için 30 hatim yaptırmadan eğitim vermediğini, benzer şekilde hocasının kendisine indirâc usulüyle okuması için müsaade etmediğini aktarmaktadır.²³⁹ Bütün rivayetlerin hakkıyla öğrenilmesi adına bu usul hicrî beşinci asra kadar tavizsiz bir şekilde sürdürülmüştür.²⁴⁰

3.6.2.2. İndirâc tariki

Sözlükte, “*dizme, sıkıştırma*”²⁴¹ gibi anlamlar için kullanılan bu kavram, kıraat eğitiminde bütün rivayet ve kıraat vecihlerinin tek bir hatimde toplanarak belli bir usul çerçevesinde okunması anlamına gelmektedir.²⁴² Bu usulün, kim tarafından bulunduğu ve geliştirildiğine dair kaynaklarda bir bilgiye rastlanmamıştır.²⁴³ İbnü'l-Cezerî, selef âlimlerinden hiç kimsenin böyle bir usul takip etmediğini ve hiçbir hocanın buna müsamaha göstermediğini ancak kıraat ilmine olan iştiağın azalması, bir an önce yükselme ve bitirme arzusu gibi sebeplerin indirâc usulünü doğurduğunu söylemektedir.²⁴⁴ İbnü'l-Cezerî'den asırlar sonra gelecek olan *Umde* sahibi Muhammed Emin Efendi de (ö. 1275/1859) benzer şekilde bu durumdan şikâyetçi olacaktır.²⁴⁵

İndirâc usulünde zamandan tasarruf etmek ve kısa sürede eğitimi tamamlamak adına âyette bulunan bütün vecihler bir arada gösterilir. Bir imamın veya râvinin okuyuşunun ardından diğer imamın da/râvinin de okunuşu gösterilir. Böylece tek bir hatimde eğitim tamamlanmış olur. Bu yöntem gerektiği şekliyle uygulandığında büyük bir kolaylığa sebep olduğu gibi kıraatin manası, güzelliği, revnakı da bozulmamış olur.²⁴⁶ Bu sebeple Ali ed-Dabbâ' (ö. 1380/1960) indirâc usulünde okuyacak kimselerin şu dört şarta riayet etmelerini gerekli görür: Vakıflara riayet etmek, ibtidâya dikkat etmek, vecihlerin icrasını ve edasını güzel yapmak ve terkipten²⁴⁷

²³⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/147-148.

²⁴⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/147.

²⁴¹ Tetik, *Kıraat ilminin Talimi*, 101; Temel, *Kıraat Istılahları*, 92.

²⁴² Yüksel, *Tayyibetü'n-Neşr*; Tetik, *Kıraat ilminin Talimi*, 101.

²⁴³ Tetik, *Kıraat ilminin Talimi*, 101.

²⁴⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/147.

²⁴⁵ Muhammed Emin Efendi, *Zuhru'l-Erib fî İzahî Cem'i bi't-Takrib*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, nr. 11), vr. 136a.

²⁴⁶ Emre Ahırşan - İmran Çelik, “Türkiye’de Sürdürülen Kıraat Tedrisatı Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme”, (18 Eylül 2023), 221.

²⁴⁷ Terkiplerle ilgili detaylı bilgi için bk. Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 101.

kaçınmak.²⁴⁸ Burada zikredilmemiş olsa da imam ve râvilerin sıralamasına dikkat etmek de bu usulün gereklerinden biridir.²⁴⁹

İndirâc tarikinde zamanla belli başlı vakıf sistemleri oluşmuştur. İbnü'l-Cezerî *en-Neşr* isimli eserinde dört farklı görüşten bahsetmektedir. Bunlar; Mısırlıların ve Mağriblilerin mezhebi “*Harfte cem*’”, Şamlıların mezhebi “*Vakıfta Cem*’”, İbnü'l-Cezerî'nin iki mezhebi birleştirerek ortaya koyduğu “*Vakf ve Harfte Cem*’” ve “*Âyette Cem*’” metotlarıdır.²⁵⁰ Harfte cem’ metodunda talebe ihtilaflı kelimeye gelince vakıf gözetmeksizin bütün vecihleri gösterir, eğer vakfetmeye uygunsa son vecihte durur ve tekrar okumaya başlar.²⁵¹ Vakf ile cem’ metodunda ilk râviyle okumaya başlanır ve vakıflar esas alınır. Vakfa gelince başa dönülür ve tertibe göre diğer râviyle tekrar başlanır.²⁵² Bu iki yöntemin uygulandığı sistemde ise okuyucu ilk rivayetle okuyuşa başlar, mana, nefes ve ihtilaf yoğunluğu gibi durumları itibara alarak durabileceği ilk yerde durur. Sonrasında ikinci okuyuş için başa dönmeden ihtilaflı olan en yakın kelimedden tekrar okumaya başlar. Böylece fazla tekrar yapmadan, kaldığı yerden devam etmek suretiyle okuyuşu tamamlamış olur.²⁵³ Son olarak ayette cem’ metodunda kişi başladığı rivayetle âyeti bitirir, sonra diğer rivayetle tekrar başlar ve yine âyeti bitirir. Bu şekilde tüm rivayetleri okuyarak vücuhâtı tamamlar.²⁵⁴

3.6.3. Kaynak eserlere nispetle tarikler

3.6.3.1. Teysîr tariki

Kıraat tedrisatında Endülüslü kıraat âlimi Ebû ‘Amr ed-Dânî'nin “*Kitâbu't-Teyisîr*” isimli eserini esas alan yöntemdir.²⁵⁵ Bu kitap yalnızca yedi kıraat imamının tercihlerini ihtiva

²⁴⁸ Ali Muhammed Dabbâ', *Takrîbü'n-Nef' fî Kırâati's-Seb'* (Kahire, 1928), 8.

²⁴⁹ Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 100.

²⁵⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/146-155; Murat Akkuş, “İbnü'l-Cezerî'de İndirâc Usulü”, Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu, (Bursa: DİB Mushafları İnceleme ve Kıraat Kurulu Başkanlığı, 2018), 11-22.

²⁵¹ Safakûsî, *Ğaysü'n Nef'*, 12; Tetik, *Kıraat ilminin Talimi*, 106-107.

²⁵² Safakûsî, *Ğaysü'n Nef'*, 12; Tetik, *Kıraat ilminin Talimi*, 110-111.

²⁵³ Safakûsî, *Ğaysü'n Nef'*, 13; Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 103.

²⁵⁴ Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 103.

²⁵⁵ Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 105.

etmektedir.²⁵⁶ Bu usulde İbnü'l-Cezerî'nin üç imam daha ilave ederek oluşturduğu “*Tahbîru't-Teysîr fî'l-Kırâati'l-Aşr*” isimli eseri de dikkate alınmaktadır.²⁵⁷

3.6.3.2. Şâtıbiyye tariki

Kıraat tedrisatını, İmam Şâtıbî'nin “*Hırzû'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî*” isimli eserini merkeze alarak yapan sistemdir.²⁵⁸ Bu eser, *Kitabü't-Teysîr* isimli eserin manzum hâlidir. İbnü'l-Cezerî'nin “ed-Dürretü'l-Mudiyye fî'l-Kırâati's-Selâseti'l-Merdiyye” adlı eserinden de bu usulde faydalanılmaktadır.²⁵⁹ Bu eser de İbnü'l-Cezerî'nin “*Tahbîru't-Teysîr fî Kırâati'l-Aşr*” isimli eserinin manzum hâlidir.²⁶⁰

3.6.3.3. Tahbîr tariki

Kıraat eğitimini, İbnü'l-Cezerî'nin “*Tahbîru't-Teysîr*” isimli eserine göre yapan yöntemin adıdır.²⁶¹

3.6.3.4. Tayyibe tariki

İbnü'l-Cezerî'nin “*en-Neşr fî Kırâati'l-Aşr*” adındaki eseriyle onun özeti mahiyetindeki “*Takrîbün-Neşr*” isimli eserlerinin manzum hâli olan “*Tayyibetü'n-Neşr*”in esas alındığı sistemin adıdır.²⁶²

3.6.4. Kıraatlerin nispet edildiği şahısların sayısı itibariyle tarikler

3.6.4.1. Seb'a tariki

Yukarıda bahsi geçen *Kitabu't-Teysîr* ve *Hırzû'l-Emânî* kitaplarında yalnızca yedi imam ve râvilerine ait ihtilaflar konu edilmektedir. Kıraat eğitimini bu iki kitabı merkeze alarak yapanlar da yalnızca yedi imam ve râvilerinin ihtilaflarıyla ilgilenirler. Bu yöntem seb'a tariki olarak

²⁵⁶ Tetik, *Kıraat ilminin Talimi*, 131.

²⁵⁷ Ağırbaş, *Kıraat Eğitim Öğretim Geleneği*, 98.

²⁵⁸ Tetik, *Kıraat ilminin Talimi*, 131; Ağırbaş, *Kıraat Eğitim Öğretim Geleneği*, 98.

²⁵⁹ Karaçam, *Kur'an'ı Kerim'in Faziletleri*, 65; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 224.

²⁶⁰ Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 105.

²⁶¹ Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 105.

²⁶² Tetik, *Kıraat ilminin Talimi*, 145; Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 105.

adlandırılmaktadır.²⁶³ Bu usul daha çok diğer İslâm ülkelerinde uygulanmaktadır. Ülkemizde doğrudan yedi kıraat eğitimi yapılmamaktadır.²⁶⁴

3.6.4.2. Aşere tariki

Seb'a tarikinde takip edilen kitaplara ilaveten İbnü'l-Cezerî'ye ait *et-Tahbîr* ve *ed-Dürra* kitaplarındaki üç imam ve râvilerinin de ihtilaflarını konu alan sistemin adıdır.²⁶⁵ Bu program Arap ülkelerinde "Aşru's-Suğrâ" adıyla uygulanmaktadır.²⁶⁶

3.6.4.3. Takrîb tariki

Aşere tarikindeki imam ve râvi rivayetlerine ilaveten İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* adlı eserinde ortaya koyduğu ve *Tayyibetü'n-Neşr* ile de manzum hale getirdiği tarik okuyuşları vardır. Bu okuyuşların da itibara alındığı sisteme *takrîb tariki* denmektedir.²⁶⁷ Arap ülkelerinde bu program "Aşru'l-Kübrâ" adıyla tatbik edilmektedir.²⁶⁸

3.6.5. Öğretim usulünün yaygınlaştığı bölgeye nispetle tarikler

3.6.5.1. Meğârîbe tariki

Hicaz, Mısır, Şam, Yemen, Fas, Cezayir, Tunus gibi ülkelerdeki kıraat tedrisatı senetleriyle beraber okumak suretiyle Şâtıbiyye tarikine dayanmaktadır. Bu bölgelerde yetişen öğrenci ve hocaların yetişmesi ve bu usulün yaygınlaşmasını sağlamıştır. Zamanla bu usul, bu bölgelere nispet edilerek anılmıştır.²⁶⁹ Bu tarik, Mısır tariki olarak da bilinmektedir.²⁷⁰

3.6.5.2. Meşârika tariki

Basra, Kûfe ve geniş çevresine nispet edilebilecek râvi ve kaynaklara Meşârika ismi verilmektedir. Bu isimlere isnatta bulunulması ve bu kişilerin yaşadığı bölgelerde yaygınlık

²⁶³ Muhammed Emin Efendi, b. Abdillâh b. Muhammed Salih (Abdullah Efendizâde) *Umdetü'l-Hullân fî İzâhi Zübdetü'l-İrfân*, (Üsküdar: Asitane, ts.), 4; Tetik, *Kıraat ilminin Talimi*, 128.

²⁶⁴ Ağırbaş, *Kıraat Eğitim Öğretim Geleneği*, 97.

²⁶⁵ Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 4; Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 106.

²⁶⁶ Ağırbaş, *Kıraat Eğitim Öğretim Geleneği*, 97.

²⁶⁷ Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 4; Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 106.

²⁶⁸ Ağırbaş, *Kıraat Eğitim Öğretim Geleneği*, 97.

²⁶⁹ Muhammed Emin Efendi, *Zuhru'l Erib*, vr. 213b- 214a; Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 107.

²⁷⁰ Ağırbaş, *Kıraat Eğitim Öğretim Geleneği*, 99.

kazanması sebebiyle bu usule *Meşârika tariki* denilmektedir.²⁷¹ Bu tarik *İslambol tariki* ve *Irâkıyyûn tariki* olarak da bilinmektedir.²⁷²

3.6.6. Esas alınan med mertebelerine göre tarikler

3.6.6.1. Mertebeteyn tariki

Kıraat tedrisatında aslî med üzerine yapılan her ilave, med mertebesi olarak kabul edilmektedir. Bu mertebelerin bazıları *ana mertebe* bazıları ise *ara mertebe* olarak kabul edilmektedir.²⁷³ İşte bu ihtilaf med mertebelerinin esasını oluşturmaktadır. Aslî med (kasr) üzerine iki ana mertebe (te vessut, tûl) kabul eden ve tedrisatını buna göre yapan usule mertebeteyn tariki denir.²⁷⁴

3.6.2.2. Merâtib-i Erbaa

Kasr vechi üzerine tevessut ile tûl vecihleri dışında iki ana mertebe daha kabul eden ve kıraat tedrisatını buna göre yapan sistemdir.²⁷⁵ Bu usulde kasr ile tevessut arasında *füveyka 'l-kasr*; *tevessut ile tûl arasında ise füveyka 't-tevessut* vecihleri bulunmaktadır.²⁷⁶ Böylece ana mertebe sayısı dörde çıkmış olur.

3.7. Kıraat Eğitim Öğretiminin Ülkemizdeki Serencamı

3.7.1. Osmanlı öncesi kıraat tedrisatı

Ülkemizdeki kıraat eğitim öğretim serüveni genellikle Osmanlı dönemi ve İbnü'l-Cezerî çalışmalarıyla başlatılır.²⁷⁷ Ancak Anadolu'da İslam'ın yayılmasıyla birlikte kıraat ilmini okuyanların ve okutanların olması gerektiği aşîkârdır. O halde kıraat ilminin Anadolu'ya intikalinin Osmanlı öncesine dayandığını söylemek gerekir.²⁷⁸ Bu meyanda Selçuklu döneminde kurulan ilk mekteplerin, Kur'an eğitim öğretimi için tesis edildiği söylenmektedir. Bununla ilgili Konya ve Kayseri'de her mahalle mescidinin yanına kız ve erkek çocuklarının

²⁷¹ Muhammed Emin Efendi, *Zuhru'l Erîb*, vr. 213b; Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 107.

²⁷² Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 260.

²⁷³ Mustafa Atilla Akdemir, *Tecvid-i Mâhir* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019), 108.

²⁷⁴ Bennâ, *İthâf*, 158-159; Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 107.

²⁷⁵ Bennâ, *İthâf*, 158-159.

²⁷⁶ Akdemir, *Tecvid-i Mahir*, 109.

²⁷⁷ Ahmet Gökdemir, "Anadolu'da Osmanlı Öncesi Kur'an Kültürü (Tedrisât/Tilâvet/Kıraat), İslâm Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Samsun 2019, Sayı: 7; 26.

²⁷⁸ Ağırbaş, *Kıraat Eğitim Öğretim Geleneği*, 100.

birlikte eğitim almaları için mekânlar tahsis edildiği aktarılmaktadır.²⁷⁹ Benzer şekilde Anadolu Selçukluları ve Karamanoğlu Beyliklerinde de Kur'an eğitim öğretimi için dârülhuffâz adı verilen müesseselerin kurulduğu ve buralarda kıraat alanında uzmanlaşmak isteyenlerin tahsil gördüğü bilinmektedir.²⁸⁰ Selçuklular ve Karamanoğulları'ndan Osmanlı'ya intikal eden ve çok uzun bir süre varlığını devam ettiren dârülhuffâzlar dönemin Kur'an eğitim merkezleri mesabesinde. Daha önce dârulkur'an diye anılan bu müesseseler Anadolu Selçukluları ve Karamanlılar'dan itibaren dârülhuffâz şeklinde isimlendirilmiş, eğitim müfredatları ise yedi kıraate göre ayarlanmıştır.²⁸¹ Bu kurumlarda ders veren hocalara da şeyhülkurrâ ve meşihâtülkurrâ denildiği bize gelen bilgiler arasındadır.²⁸²

O dönemlerde Anadolu'da kıraat ilminin izlerine en çok Konya ve Karaman bölgelerinde rastlanmaktadır. Bununla birlikte Ahlat, Harran, Hakkâri ve özellikle Antakya bölgeleri kıraat ilminin yaygın olduğu şehirler arasındadır.²⁸³ Bu bölgelerde inşa edilmiş bazı yapıların vakfiyelerinde kurrâ hâfızların Kur'an tilavet etmeleri ve hatim yapmaları gibi maddelere rastlanmaktadır.²⁸⁴ Sonraki süreçte bu müesseseler dârülkurrâ adıyla Anadolu'ya yayılarak Osmanlı coğrafyasında hızla artmıştır. Öyle ki farklı yerlerde dârülkurrâ açmak, bu işe mahsus vakıflar kurmak, söz konusu kurumlara görevli tayin etmek ve kıdemli kıraat âlimlerine şeyhülkurrâ unvanı vermek gibi faaliyetler Osmanlı sultanları için bir gelenek hâlini almıştır.²⁸⁵ Bu ve benzeri bulgular kıraat ilmi eğitim öğretim sürecinin Osmanlı öncesi döneme uzandığını göstermektedir.

3.7.2. Osmanlı dönemi kıraat tedrisatı

Osmanlı'da kıraat eğitim öğretimine dair ilk veriler, Bursa Hüdâvendigâr Camii görevlisi Mü'min b. Ali b. Muhammed er-Rûmî'ye (ö. 799/1397) aittir. O, 783/1381 yılında Şam'a

²⁷⁹ Gökdemir, "Anadolu'da Osmanlı Öncesi Kur'an Kültürü", 27; Süleyman Kablan, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Kıraat İlmi", *İhya Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi* 8/1 (15 Ocak 2022), 517.

²⁸⁰ Nebi Bozkurt, "Dâru'l-Kurrâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1193), 8/544.

²⁸¹ Cahit Baltacı, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri* (İstanbul: İrfan Matbaası, 1976), 14; Gökdemir, "Anadolu'da Osmanlı Öncesi Kur'an Kültürü", 28.

²⁸² Ağırbaş, *Kıraat Eğitim Öğretim Geleneği*, 100.

²⁸³ Kablan, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Kıraat İlmi", 518; Ağırbaş, *Kıraat Eğitim Öğretim Geleneği*, 100.

²⁸⁴ Ahmet Gümüştöpe, *Karamanoğlu Beyliği Dönemi Larende (Karaman) Şehri Vakfiyeleri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst., Yüksek Lisans Tezi, 2019), 86.

²⁸⁵ Yaşar Akaslan, "Türkiye'de Kıraat İlmi Eğitim-Öğretimi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/2 (15 Aralık 2018), 1104.

giderek İbnü'l-Cezerî'den kıraat-ı aşere okumuş ve icazet almıştır.²⁸⁶ Bu zatın delaletiyle Osmanlı padişahlarından Yıldırım Bayezid'in (ö. 805/1403) İbnü'l-Cezerî'yi Bursa'ya davet etmesi, Anadolu'da kıraat ilmi açısından yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.²⁸⁷ Sultanın davetini kabul eden İbnü'l-Cezerî Mısır'dan İskenderiyye'ye, oradan da deniz yoluyla devrin kıraat merkezlerinden biri olan Antakya'ya geçmiştir. Burada da bir süre kıraat okuttuktan sonra Bursa'ya geçen İbnü'l-Cezerî, Yıldırım Bayezid tarafından şehrin dışında karşılanmış ve büyük hürmet görmüştür.²⁸⁸ Daha sonra Ulu Camii bitişiğinde tesis edilen dârülkurrâ ile ciddi bir maaş ve maddi olanaklarla kıraat tedrisatına başlar.²⁸⁹ Böylece Osmanlı devletinin yüzüncü yılı bile dolmadan Anadolu'da kıraat tedrisatı resmî olarak başlamıştır.

İbnü'l-Cezerî, yaklaşık yedi yıl Bursa'da kalmış ve bu süre zarfında Yıldırım Bayezid'in çocukları da dâhil olmak üzere pek çok talebe yetiştirmiştir.²⁹⁰ Kıraat tedrisatının yanında *en-Neşr*, *Tayyibetü'n-Neşr* ve *Nihâyetü'l-Berâra fîmâ zâde ale'l-Aşera* gibi kıraat alanında otorite sayılabilecek eserlerini yine burada kaleme almıştır.²⁹¹ Bu eserlerden *Tayyibe* metni, Bursa'da büyük bir topluluk tarafından bizzat İbnü'l-Cezerî'den okunmuş ve ezberlenmiştir.²⁹² İbnü'l-Cezerî'nin oğlu Ebû Bekir Ahmed el-Cezerî (ö. 835/1432) de babasından ilim tahsil etmiş ve Bursa'da yirmi yıl kadar kıraat tedrisatında bulunmuştur. Böylece baba ve oğul Cezerîler kıraat eğitiminin sağlam bir temele oturup Anadolu'da kök salmasına ciddi katkı sağlamışlardır.²⁹³ İbnü'l-Cezerî ile başlayan bu süreç İstanbul'un fethedilmesiyle birlikte mekân değiştirmiştir. Müderrislik, kadılık gibi görevleri deruhte etmiş olan Molla Gürânî (ö. 893/1488)²⁹⁴ mümtaz bir kıraat âlimi olarak bu ilmin İstanbul'a intikal etmesinde önemli bir rol oynamıştır.²⁹⁵ Kanûnî Sultan Süleyman'ın (ö. 974/1566) Ahmed el-Mesyerî'yi (ö. 1006/1597) Mısır'dan İstanbul'a davet etmesi, bundan yaklaşık bir asır sonra da Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa'nın (ö. 1102/1691)

²⁸⁶ Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Camiu'l-Esânid*, thk. Ahmed b. Hamûd b. Humeyyid el-Ruveysî (Medine: Dâru'l-Me'sûr, 2015), 118-119.

²⁸⁷ Yüksel, *Tayyibetü'n-Neşr*, 161; Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 108.

²⁸⁸ Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 109.

²⁸⁹ İbnü'l-Cezerî, *Camiu'l-Esânid*, 119-120; Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 108.

²⁹⁰ İbnü'l-Cezerî, *Camiu'l-Esânid*, 122; Ağırbaş, *Kıraat Eğitim Öğretim Geleneği*, 102.

²⁹¹ Yüksel, *Tayyibetü'n-Neşr*, 167-168.

²⁹² Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 110.

²⁹³ Ağırbaş, *Kıraat Eğitim Öğretim Geleneği*, 103.

²⁹⁴ Molla Gürânî'nin ilmi kişiliği ve kıraat ilmiyle olan ilişkisi için bk. Mehmet Akif Bilici, *Ğâyetü'l-Emânî Adlı Tefsirinde Molla Gürânî'nin Kıraâtlere Yaklaşımı* (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019), 1-14.

²⁹⁵ Ağırbaş, *Kıraat Eğitim Öğretim Geleneği*, 112.

Ali b. Süleyman el-Mansûrî'yi (ö. 1134/1721) aynı şekilde İstanbul'a çağırmasıyla kıraat ilminin bu topraklarda ilerleyişi hız kazanmıştır.²⁹⁶

3.7.3. Osmanlı kıraat tedrisatında tariklerin oluşumu

İstanbul'un fethinden sonra her ilimde olduğu gibi kıraat ilminde de alanında seçkin âlimlerin payitahta yönelik bir teveccühü olmuştur. Kıraat alanındaki ilmî kadrolar bizzat padişahların gösterdiği ilgi alaka sebebiyle güçlenmiştir.²⁹⁷ Böylece İstanbul da bir kıraat merkezine dönüşmüş, ilmi hayat canlanmış ve eğitim öğretim anlamında yeni akımlar ve ekoller oluşmaya başlamıştır.²⁹⁸ Yaklaşık bir asır arayla İstanbul'a gelen Ahmed el-Mesyerî ile Ali el-Mansûrî ülkemizdeki kıraat tedrisatının iki farklı ekolünün öncüleri olmuştur.

3.7.3.1. İstanbul tariki

Nâsiruddîn et-Tablâvî'nin (ö. 966/1558)²⁹⁹ talebelerinden olan Ahmed el-Mesyerî, Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa (ö. 987/1579)³⁰⁰ tarafından Eyüp Sultan Camiine imam olarak atanmış ve hemen yanındaki Sokullu dârülkurrâsında kıraat eğitimine başlamıştır.³⁰¹ Ahmed el-Mesyerî kıraat tedrisatında Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr'ini*, İbnü'l-Cezerî'nin *ed-Dürre*, *Tayyibe* ve *Takrîbü'n-Neşr* isimli eserlerini esas almıştır. Ayrıca gerek görülmesi hâlinde İbnü'l-Cezerî'nin *Tahbîru't-Teysîr'i* ve Şâtıbî'nin *Hırzû'l-Emânî'si* de dikkate alınıyordu.³⁰² Önceden beri Teysîr tariki olarak adlandırılan bu yöntem, Ahmed el-Mesyerî'den sonra ülkemizde yaygınlaşması sebebiyle İslambol/İstanbul tariki olarak adlandırılmaya başlamıştır.³⁰³

3.7.3.2. Mısır tariki

Ahmed el-Mesyerî İstanbul'da kıraat tedrisatına devam ederken Nâsiruddîn et-Tablâvî'nin bir diğer talebesi Şehâzetü'l-Yemenî (ö. 970/1562) de Mısır'da şeyhülkurrâ olarak eğitime devam etmekteydi. Eğitimde Şâtıbî'nin *Hırzû'l-Emânî* adlı eserini merkeze alan ve Şâtıbiyye tariki olarak da bilinen bu usul zamanla yaygınlaşmış ve bölgenin meşhur uygulaması olarak Mısır

²⁹⁶ Ağırbaş, *Kıraat Eğitim Öğretim Geleneği*, 112.

²⁹⁷ Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 111.

²⁹⁸ Ağırbaş, *Kıraat Eğitim Öğretim Geleneği*, 112.

²⁹⁹ Bu zat hakkında detaylı bilgi için bk. Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 111.

³⁰⁰ Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa için bk. Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 112.

³⁰¹ Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 5.

³⁰² Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 6; Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 116.

³⁰³ Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 5-8.

tariki adıyla şöhret kazanmıştır.³⁰⁴ Bu usulün ülkemize gelişi Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa'nın Ali el-Mansûrî'yi İstanbula davet etmesi ve burada eğitime başlamasıyla gerçekleşmiştir. Ali el-Mansûrî önce Belgrad medresesinde bir yıl süreyle şeyhülkurrâlık vazifesinde bulunmuş, bunun dışında icra ettiği pek çok vazifenin ardından 1715-1716 yıllarında Sultan Ahmet Daru'l-Kurrâ'sında şeyhülkurrâ olarak görev yapmıştır.³⁰⁵ O, Mısır tarikinin ülkemizde yerleşmesi adına pek çok talebe yetiştirmiş ve bu alanda eserler yazmıştır.³⁰⁶ Böylece ilim silsilesi Nâsiruddîn et-Tablâvî aracılığıyla İbnü'l-Cezerî'ye ulaşan iki kıraat âlimi Anadolu'da İstanbul ve Mısır tariki ekollerinin temellerini atmış ve bu usuller yaygınlaşmıştır. Ülkemizde halen bu iki usulde kıraat eğitim öğretimi devam etmektedir.

3.7.4. Osmanlı kıraat tedrisatında mesleklerin oluşumu

İstanbul ve Mısır tariklerinin bu topraklarda yaygınlaşmasının ardından kıraat eğitim öğretim tekniği itibariyle farklı yaklaşımların olduğu görülmektedir. Özellikle *takrib tariki* uygulamalarında vecihlerin sıralaması, bazı vecihlerin tercih edilmesi, öne alınması veya geriye bırakılması gibi hususlarda farklı uygulamalar benimsenmiştir.³⁰⁷ Bu uygulamalar, tarikler içerisindeki farklı tercihleri ifade etmek üzere *meslek* adıyla anılmıştır. İstanbul tariki içerisinde İtilâf mesleği ve Sûfî meslek uygulanırken Mısır tariki içerisinde de Şeyh Atâullah ve Mutkin meslekleri tatbik edilmektedir.³⁰⁸ Bu iki meslek dışında Mâhir ve Kabakîbî adlı iki mesleğin daha bulunduğunu ancak bu mesleklerin müntesibi kalmadığı için unutulduğu aktarılmaktadır.³⁰⁹ Ancak Abdülhekim Ağırbaş durumun böyle olmadığını bu tariklerin şâz kıraatleri de esas alan kıraatler olduğunu dolayısıyla kıraat eğitim öğretim geleneğinde şâz kıraatlere değinilse de (takripte) tilavet olunmadığı için doğal bir süreç olarak normale döndüğünü, okutulmadığını ve icazetnamelerde yer almadığını söylemektedir.³¹⁰

Günümüze kadar ulaşmış dört meslekten ikisi *azimet* diğer ikisi de *ruhsat* tariki olarak adlandırılır. Bu iki kavram, kıraat tedrisatında tarik düzeyinde yer alan bütün ihtilafları

³⁰⁴ Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 5-6; Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 120.

³⁰⁵ Ahmet Gökdemir, "Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 44, (2017), 119-120.

³⁰⁶ Ağırbaş, *Kıraat Eğitim Öğretim Geleneği*, 115.

³⁰⁷ Muhammed Emin Efendi, *Zuhru'l Erîb*, 214a; Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 116.

³⁰⁸ Muhammed Emin Efendi, *Zuhru'l Erîb*, 214a.

³⁰⁹ Gökdemir, "Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri", 8.

³¹⁰ Ağırbaş, *Kıraat Eğitim Öğretim Geleneği*, 119.

göstermek ve okumak ya da bir kısmını bırakmak anlamındadır. Takrip vecihlerindeki bütün detaylara değinenler azimet tarafını her detayı dikkate almayanlar ise ruhsat yönünü temsil etmektedir.³¹¹ Bu şekilde isimlendirilmesi her tarikin okunması ve gösterilmesinde zorluk bulunması sebebiyledir.

3.7.4.1. İtilaf mesleği

Bu mesleğin öncüsü Yusuf Efendizâde (ö. 1167/1753) olarak kabul etmektedir.³¹² O, İstanbul tariki içerisinde azimet yönüyle tercihlerde bulunmuş ve bunu *el-İtilâf fî vücûhu'l-ihtilâf* adlı eserinde “Bizim mesleğimizde ruhsat değil, azimet tercih edilmiştir”³¹³ diye açıklamıştır. Bu meslekte İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* ve *Tayyibetü'n-Neşr* isimli eserlerinden istifade edilerek tarik düzeyinde tercihler de esas alınmış ve tedrisata dâhil edilmiştir. Bu sebeple bütün vecihlerin sıralamaya alınması ve okunması da zor ve meşakkatli bir hâle gelmektedir.³¹⁴ Hâliyle İstanbul tarikin bu kolu, eğitim öğretimde yaygınlık kazanmamış ve devam etmemiştir. Bu meslekte *seb'a* ve *aşere* tariklerinde *mertebeteyn*, *takribde* ise sadece *merâtib-i erbaa* tariki uygulanmaktadır.³¹⁵

3.7.4.2. Sûfî mesleği

Bu mesleğin kurucusu Kastamonu şehrinden Ahmet es-Sûfî (ö. 1172/1758)'dir.³¹⁶ Kendisi, Sultan Ahmet Camii imam hatibi, “çelebi imam” olarak da tanınan Muhammed b. Ramazan'dan ders okumuştur.³¹⁷ Bu zat da Şaban b. Mustafa b. Abdullah el-Kostantînî (ö. 1097/1686)'den eğitim almıştır.³¹⁸ Ahmed el-Mesyerî'nin de talebesi olan ilk resmî reisülkurrâ Evliyâ Muhammed Efendi ise Şaban el-Kostantînî'nin talebesidir. Dolayısıyla bu mesleğin kurucusu ile Ahmed el-Mesyerî arasında üç halka bulunmaktadır.³¹⁹

³¹¹ Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 6-8; Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 117; Kablan, “Osmanlı'dan Cumhuriyete Kıraat İlmi”, 524-525.

³¹² Muhammed Emin Efendi, *Zuhru'l Erîb*, 214b.

³¹³ Abdullah Hilmi Yusufefendizâde, *el-İtilâf fî vücûhi'l-ihtilâf* (Konya: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2023), 14.

³¹⁴ Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 118; Ağırbaş, *Kıraat Eğitim Öğretim Geleneği*, 121.

³¹⁵ Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 8.

³¹⁶ Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 7.

³¹⁷ Ağırbaş, *Kıraat Eğitim Öğretim Geleneği*, 120.

³¹⁸ Muhammed Emin Efendi, *Zuhru'l Erîb*, 215.

³¹⁹ Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 6; Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 118.

Ahmet es-Sûfî Efendi'nin tercihlerini kaleme aldığı bir eseri elimize ulaşmamıştır. Ancak kıraat uygulamalarında ruhsat metodunu takip ettiği bilinmektedir.³²⁰ *Seb'a, aşere ve takrib* tariklerinin tamamında hem *mertebeteyn* hem de *meratib-i erbaa* vecihleri tatbik edilmektedir.³²¹ Kıraat eğitiminde tatbik edilen bir uygulama olması hasebiyle bu metotla ilgili çok sayıda defter, şahsi notlar ve eserler kütüphanelerde bulunmaktadır.³²² Mustafa el-İzmirî (ö. 1155/1742)'nin *Bedâiyu'l-Burhân*'ı, Ali el-Mansûrî'nin *Tahrîru't-turuk* isimli eseri ve Muhammed b. Ahmed el-Avfi (ö. 1050/1640)'nin *Cevâhiru'l-Mükellele*'si bu mesleğe ait kitapların başında gelmektedir.³²³

3.7.4.3. Mutkin mesleği

Mesleğin kurucusu, Kettânîzâde olarak da bilinen Muhammed b. Mustafa en-Nâimî (ö. 1169/1755)'dir.³²⁴ Mısır tarikinin azimet yönünü tercih eden bu meslek, adını Kettânîzâdeye ait *Mutkinü'r-Rivâye fî Ulûmi'l-Kirâe ve'd-Dirâe* isimli eserden almaktadır.³²⁵ Med sisteminde *seb'a aşere* ve *takrip* tariklerinin hepsinde *mertebeteyn* ve *meratib-i erbaa* tarikleri uygulanmaktadır.³²⁶ Bununla birlikte bu mesleği takip edenlerin kıraat vecihlerinde Ali el-Mansûrî'nin *Tahrîru't-Turuk* adlı eseriyle, Mustafa el-İzmirî'nin *Bedâiyu'l-Burhân*'na da müracaat ettikleri görülür.³²⁷

3.7.4.4. Atâullah mesleği

Bu mesleğin öncüsü Atâullah Necîb b. el-Hüseyin Efendi (ö. 1209/1794) olup Mısır tariki uygulamalarında ruhsat cihetini tercih eden görüşün sahibidir.³²⁸ O da *seb'a, aşere ve takrib* tariklerinde *med* mertebesi olarak hem *mertebeteyni* hem de *merâtib-i erbaa*'yı uygulamaktadır.³²⁹ Osmanlı topraklarında Mısır tariki bu meslek üzerinden yaygınlaşmıştır.³³⁰

³²⁰ Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 9; Muhammed Emin Efendi, *Zuhru'l Erîb*, 214b.

³²¹ Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 9.

³²² Ağırbaş, *Kıraat Eğitim Öğretim Geleneği*, 120.

³²³ Muhammed Emin Efendi, *Zuhru'l Erîb*, 214b; Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 119.

³²⁴ Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 7; Muhammed Emin Efendi, *Zuhru'l Erîb*, 214b.

³²⁵ Muhammed Emin Efendi, *Zuhru'l Erîb*, 215; Ağırbaş, *Kıraat Eğitim Öğretim Geleneği*, 123.

³²⁶ Kettânîzâde, Ebû Tahir Muhammed b. Mustafa b. İbrahim en-Nâimî, "Mukaddime" *Mutkinu'r-Rivâye fî Ulûmi'l-Kirâe ve'd-Dirâe*, Süleymaniye Ktp. Bağdatlı bl., nr. 21, vr. 7a.

³²⁷ Muhammed Emin Efendi, *Zuhru'l Erîb*, 214b.

³²⁸ Muhammed Emin Efendi, *Zuhru'l Erîb*, 214a-215b.

³²⁹ Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 7.

³³⁰ Ağırbaş, *Kıraat Eğitim Öğretim Geleneği*, 122.

Şeyh Atâullah'a ait elimize ulaşan herhangi bir eser yoktur.³³¹ Bununla birlikte Yusuf İmamzâde Ahmed er-Rüşdî Efendi (ö. 1217/1802)'nin *Mürşidü't-Talebe* adlı eseri bu mesleğin birincil kaynağı addedilmiştir.³³² Aynı şekilde Atâullah mesleği uygulamalarında sık sık kendisine atıfta bulunulan Muhammed Ârif el-Hıfzî'nin (ö.1238/1822) *Muhtârû'l-İkrâ* isimli kaside ve şerhi de bu mesleğin başlıca kaynakları arasındadır.³³³ Mustafa Atilla Akdemir, yakın dönem Mısır ulemasından Abdülfettâh el-Kâdî (ö. 1402/1981)'ye ait *el-Büdûru'z-Zâhira fî'l-Kırâati'l-Aşri'l-Mütevâtira* isimli eseri de bu mesleğin kaynakları arasında zikretmektedir.³³⁴

3.7.5. Cumhuriyet dönemi ve sonrası kıraat tedrisatı

Cumhuriyet dönemine kadar kıraat eğitim öğretimi dârülkurrâ adı verilen müesseselerde resmî hüviyette sürdürülmüştür.³³⁵ Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine geçiş sürecinde pek çok müessesede yapılan köklü değişiklikler, medrese ve tedrisat düzenine de etki etmiştir. 3 Mart 1924 tarihinde ilan edilen Tevhid-i Tedrisat kanunuyla medreseler ilga edilmiş³³⁶ ve kıraat ilmi eğitim öğretimi resmî açıdan kesintiye uğramıştır. Her ne kadar aynı tarihte Diyanet İşleri Reisliği kurulmuş olsa da eğitimin tek elden yürütülmesi gayesiyle her türlü eğitim, dönemin Maârif Vekâletine tevdi edilmiştir. Dinî eğitimin yürütülmesi adına İmam Hatip mektepleri ve Dârülfünûn bünyesinde İlahiyat Fakültesi açılmışsa da 1933 yılında bunlar da kapatılmıştır.³³⁷

1933 yılına kadar imam hatip mekteplerinde ve İlahiyat Fakültesinde hâfızlık ve aşere-takrip eğitimiyle ilgili resmî olarak herhangi bir çalışma yapıldığı bilinmemektedir. Bu sebeple din hizmetlerinin yürütülmesi ve Kur'an eğitim öğretiminin sürdürülmesi adına bu tarihten sonra Türkiye genelinde bazı yerlerde Kur'an kurslarının açıldığı bilinmektedir.³³⁸ Ancak Kur'an eğitim öğretimi yalnızca bununla sınırlı kalmamış; gayrı resmî olarak mektep cami, ev gibi mekânlarda Kur'an gönüllüleri tarafından Kur'an eğitimi sürdürülmüştür.³³⁹ Buradan hareketle

³³¹ Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 123.

³³² Muhammed Emin Efendi, *Zuhru'l Erîb*, 214a.

³³³ Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 122; Ağırbaş, *Kıraat Eğitim Öğretim Geleneği*, 122.

³³⁴ Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 124.

³³⁵ Ziya Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2009), 369.

³³⁶ Tevhidi Tedrisat Kanunu, *Resmî Gazete*, 63 (6.3.1340), Kanun No: 430, md. 1,2,3, Tertip: 3, Cilt: 5 Sayfa: 322.

³³⁷ Ağırbaş, *Kıraat Eğitim Öğretim Geleneği*, 132.

³³⁸ Ağırbaş, *Kıraat Eğitim Öğretim Geleneği*, 133.

³³⁹ Mustafa Öcal, "Türkiye'de Kuran Eğitim ve Öğretiminde Görülen Gelişmeler ve Bir İcâzetnâme Örneği", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2004), 86-90.

1970’li yıllara kadar hem Kur’an hem kıraat eğitiminin gayrı resmî olarak gönüllü hocalar tarafından yürütüldüğü söylenebilir.

Cumhuriyet dönemindeki ilk resmî kıraat kursu, 1968 yılında Trabzon’un Of ilçesine bağlı Uğurlu köyünde Mehmet Rüştü Aşıkkutlu (ö. 1901-1980) riyâsetinde başlamıştır.³⁴⁰ Daha sonra Diyanet İşleri Başkanı Tayyar Altıkulaç’ın girişimleriyle 1974 yılında Ankara’da, 1976 yılında da İstanbul’da resmî olarak kıraat eğitim öğretimine başlanmış, Mehmet Rüştü Aşıkkutlu ve Abdurrahman Gürses (ö. 1909-1999) tarafından kıraat eğitimi verilmiştir.³⁴¹ Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde açılan bu kurslar ülkemizdeki kıraat eğitim öğretiminin yeniden canlanması ve yaygınlaşmasının önünü açmıştır. O tarihlerden itibaren Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesindeki resmî kurslar günümüze kadar devam edegelmiştir. Bunun dışında gayrı resmî olarak pek çok müessesede kıraat eğitim öğretimi devam etmektedir. Üniversiteler bünyesinde açılan Kur’an ve kıraat bölümleri de kıraat tedrisatının akademik tarafını üstlenmektedir.

³⁴⁰ Yaşar Akaslan, “Cumhuriyetten Günümüze Türkiye’de Aşere-Takrip-Tayyibe Eğitimi”, *Alanya 6. Uluslararası Din Bilimleri Sempozyumu*, (19 Misan 2019), 159.

³⁴¹ Mehmet Günaydın, “Kıraat Âlimi Mehmet Rüştü Aşıkkutlu’nun (1901-1980) Din Eğitimi ve Öğretimine Katkıları”, *Dini Araştırmalar Dergisi* 2/6 (2000), 184; Fatih Çollak, “Reisü’l-Kurrâ Hendekli Hâfız Abdurrahman Gürses Hocaefendi’nin Hayatı (1909-1999)” (Abdurrahman Gürses Anısına I. Kur’an ve Kıraati Sempozyumu, İstanbul, 2000), 19.

4. KIRAAT EĞİTİM ÖĞRETİMİNDE KÜRRÂSE GELENEĞİ

4.1. Kürrâse Tanıtımı ve Tarihçesi

Kürrâse kelimesi sözlükte *kitapçık, kitaptan bir cüz, küçük not defteri, sayfa parçası* gibi anlamlara gelir.³⁴² El yazması eserlerin sekiz veya on sayfadan oluşan cüzleri için de bu ifade kullanılmaktadır.³⁴³ Çoğulu *kürrâs, kerârîs* veya *kürrâsât* şeklinde gelen bu kelime,³⁴⁴ kıraat eğitiminde *kurrâların derse hazırlanırken belli bir tertibe riayet ederek vücûhatları yazdıkları defterler* için kullanılır. Farklı bölgelerde *sûret, kıraat defteri, vücûhat defteri, mecmûa* gibi isimlerle de anılan bu defterler, ülkemizdeki kıraat eğitiminin yürütüldüğü en önemli materyaldir. Bu sebeple kürrâse geleneği denildiğinde bu defterler üzerinden yürütülen kıraat eğitimine işaret edilmektedir.

Kürrâse uygulamasında öğrenci, yarın okuyacağı dersin vecihlerini kaynak kitaplardan tespit ettikten sonra belli bir sistematik içerisinde ve bu sisteme özgü usullerle şahsî defterine not eder. Dersi takrir ederken yazdığı vücûhatı da hocaya arz eder. Hoca, ders esnasında öğrencinin eda keyfiyetini dinlediği gibi aynı zamanda vücûhat tertibine ilişkin defter takibini de yapar. Öğrenci, okuyuşunda ya da deftere yazdığı vücûhat tertibinde yanlış yaparsa hoca bunu düzeltir ve süreç böylece devam eder. Bu usulde öğrenci kıraat eğitimi bitinceye kadar her âyeti defterine yazmış ve kıraat imamlarına ait bütün vecihleri göstererek çözümlemiş olur.

Kürrâse sistemi, indirâc usulüyle yapılan kıraat eğitiminin bir sonucu olduğu için temellerini hicrî 5. asırdan sonrasında bulmak mümkündür. Bilindiği üzere bu tarihe kadar kıraatler, infirâd usulüyle her imam için ayrı bir hatim yapılarak okunuyor, tedrisat ezbere dayalı bir usulde ilerliyordu.³⁴⁵ Ne var ki kıraat ilmine olan iştiafın azalması, infirâd usulünün çok uzun yıllar sürmesi, zamana ve zemine bağlı durumların farklılaşması,³⁴⁶ sosyoekonomik şartların değişmesi gibi sebeplerle kıraat eğitiminde indirâc sistemine geçilmiştir. Bu sistemde öğrenci, bütün imam ve râvilere ait vücûhatı tek bir hatimde toplamak gibi bir imkâna kavuşmuş

³⁴² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 6/193; Mecdû'd-dîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb Firûzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît* (Lübnan: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 570; Bekir Topaloğlu - Hayreddin Karaman, *Yeni Kâmus* (İstanbul, 1982), 368.

³⁴³ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türki* (İstanbul: Şıfa Yayınevi, 2015), 951; Harun Bekiroğlu, “Yazma Eserlerden Kodikolojiye: Tahkike Giriş”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 2/23 (Aralık 2019), 867-868.

³⁴⁴ Firûzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, 570; Bekiroğlu, “Yazma Eserlerden Kodikolojiye: Tahkike Giriş”, 868.

³⁴⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1/147.

³⁴⁶ Muhammed Emin Efendi, *Zuhru'l Erib*, 136a.

oluyordu. Daha kısa zamanda ve pratik bir şekilde kıraat tahsiline kapı aralayan bu sistem, kıraat eğitim öğretim tarihinin dönüm noktalarından birisidir.

İndirâc metodu, pratik bir sistem olmasına rağmen bütün vecihlerin bir arada takrir edilmesi ve ezbere dayalı olması gibi sebeplerle ciddi bir zorluğu da beraberinde getirmektedir. Kıraat edebiyatı içerisinde önemli bir yeri bulunan manzum eserlerin, bu zorluğu aşmak için ortaya çıktığı düşünülmektedir.³⁴⁷ Çünkü manzum eserlerin, veciz ve kısa bir formata kavuşturduğu vecihlerin ezberlenmesi ve derse hazırlanması daha kolaydır. Asırlar boyunca süregelen kıraat eğitim öğretimi de esasen hep bu usulde devam etmiştir. Umdetü'l-Hullân sahibi Muhammed Emin Efendi (ö. 1275/1859) bu duruma şu sözlerle ışık tutmaktadır: “*Kıraat talep eden kişinin, hocasının durumu elverdiği sürece kıraatleri infirâd usulüyle okuması gerekir. Talebe, kıraatleri cem' etmeye başlayınca bizden önceki âlimlerin âdeti olduğu üzere kesinlikle eş-Şâtıbiyye'yi ezberlemesi gerekir. Seb'a tarikinde eş-Şâtıbiyye, aşere tarikinde ed-Dürre ve takrib tarikinde Tayyibe metinleri ezberlenir. Şüphesiz her akıl sahibinin ittifakıyla manzum bir eserin ezberlenmesi, mensur eserin ezberlenmesinden daha kolaydır. Talebenin bu kasideleri ezberlemesi en güzel ve en uygun olanıdır. Günümüzde de şahit olduğumuz gibi talebeler tembellik gösterip bu metinlerin tamamını ezberlemese bile usul bölümlerini kesinlikle ezberlemesi gerekir. Çünkü günümüzde talebenin gayreti azaldı ve bunun için Müslüman ülke ve coğrafyada kıraat ilmini tahsil edecek ehil kişiler de azaldı. Talebenin ders okurken basiretinin artması, bu okumadan istifade etmesi ve kaidelere tam manasıyla vâkıf olması, ancak ana kaynakların -özellikle de zikrettiğimiz kasidelerin- ezberlemesi ve o kaynakların ihtiva ettiği şeyleri tam manasıyla anlaması ile mümkün olur.*”³⁴⁸

İndirâc usulündeki zorluğu, manzum eserlerin büyük oranda çözdüğü söylenebilir. Nitekim farklı ülkelerdeki kıraat eğitim modeli, hâlâ manzum eserlerin ezberlenmesiyle devam etmektedir. Ancak aşere ve takrip tariklerindeki vecihlerin, tariklerle birlikte fazlaşması seb'a tarikine nazaran ezber eğitimini biraz daha zorlaştırmaktadır. M. Atilla Akdemir, aşere ve takrip tariklerindeki bu zorluğu kürrâse uygulamasının sebepleri arasında görmektedir.³⁴⁹ Bununla birlikte talebelerin gayretinin azalması, ezber yapmak istememeleri, kaynakları okuyup

³⁴⁷ Eren Pilgir, *Kıraat Edebiyatında ve Tedrisatında Manzum Eser Geleneği: Hırzu'l-Emânî Örneği* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 61.

³⁴⁸ Muhammed Emin Efendi, *Zuhru'l-Erib*, 50a-50b.

³⁴⁹ Mustafa Atilla Akdemir, “Uluslararası Kıraat Sempozyumu”, *Kıraat Eğitim Öğretiminde Uygulanan Metotlar* (Tarihten Günümüze Kıraat İlmi, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 614.

anlayacak ilmi yeterliliklerinin zayıflaması, Arapça noktasındaki eksiklikleri gibi ciddi problemler, kıraat eğitiminde kürrâse geleneğini doğuran etkenler olarak zikredilebilir.

Bu gerekçelerin dışında ezberlenmesi ve akılda tutulması zor olan karışık vücûhatların çözümlenmesi veya genel geçer kaidelerin şematik ve pratik çizimlerle gösterilmesi amacıyla çıkarılan notların da kürrâse sistemine zemin hazırladığı düşünülebilir. Yani sistematik bir tedrisat modelinden ziyade, eğitim sürecinde zorlanılan yerlerin kolaylaştırılması ve somut bir şekilde gösterilmesi adına yazılan şahsi notların ve şemaların, kürrâse sisteminin temelini oluşturduğu söylenebilir. Pek çok âlimin kitap kenarlarına dercettiği pratik çizimlerin ve kavâid defterlerinde gösterilen kürrâse benzeri şemaların (mizan) varlığı bu duruma işaret etmektedir. Bu kolaylaştırma ve pratikleştirme çabasının bir ürünü olarak bazı yazma kürrâselerin baş taraflarında sayfalarca imamlara ait özel kaidelerin veya ezberlenmesi zor usullerin mizanlarına yer verilmektedir.³⁵⁰ Hatta ulaştığımız isimsiz bir yazma nüsha, baştan sona farklı imamlara ait ezberlenmesi zor kaideleri ve çetrefilli âyetlerin çözümlerini, kürrâse benzeri şemalarla göstermektedir.³⁵¹ Dolayısıyla herhangi bir eksiklik ya da olumsuzluktan kaynaklanmayan, tamamen anlık ve pratik çözümlerden oluşan şema uygulamasının, zamanla farklı bir kimliğe ve sistematığa kavuşmuş olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Pek çok kıraat âliminin kitap kenarlarına düştüğü notlar, çizimler ve şemalar bu ihtimali güçlendirmektedir.

Bugünkü şekliyle kürrâse sisteminin tam olarak ne zaman başladığına dair elimizde herhangi bir veri bulunmamaktadır. Ulaşabildiğimiz en eski tarihli kürrâse örneği, Hâfız Muhammed Emin Efendiye (ö. 1192/1778)³⁵² ait takrip nüshasıdır.³⁵³ 1700'lerin sonlarına ait olan bu nüshanın dışında 1800 ortaları ve sonlarına dair de pek çok nüsha bulunmaktadır.³⁵⁴ Bu tarihlerde sistemli ve baştan sona yazılmış kürrâseler olduğuna göre kürrâselerin başlangıç tarihini 18. yüzyıldan başlatmak mümkündür. Nitekim Ahmed el-Mesyerî'nin Anadolu'ya gelişi 16. asrın sonlarına, Ali el-Mansûrî'nin de 17. asrın başlarına denk denk geldiği düşünülürse kürrâselerin başlangıcına dair tahmini bir tarih varsayılabilir. Bilindiği üzere bu iki zat, ülkemizdeki kıraat tedrisatının ve Mısır-İstanbul tariklerinin kurucu şahsiyetleridir. Uzunca

³⁵⁰ *Takrîb Mecmû'ası* (İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi, Suna ve İnan Kırâç Vakfı Yazmalar, SR000363), 1-58.

³⁵¹ *Mecmû'atu Vucûhi'l-Kirâat* (Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B181).

³⁵² Bu zat hakkında bilgi için bk. Abdullah Akyüz, *Osmanlı Kirâat Âlimleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 160.

³⁵³ Hâfız Muhammed Emin Efendi, *Kirâat ale't-Takrîb* (Süleymaniye Kütüphanesi, Dârü'l-Mesnevî Bölümü, nr. 35).

³⁵⁴ "Kürrâse Örnekleri" başlığı altında ilgili nüshalar gösterilecektir.

bir süre kıraat eğitiminin ezbere dayalı yöntemlerle yapıldığı sonrasında da birtakım gerekçelerle kürrâselerin ortaya çıktığı varsayılırsa 18. yüzyılın kürrâseler için başlangıç yılı olduğunu söylemek mümkün olabilir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla kürrâse uygulamasını kıraat eğitiminde bir tedrisat modeli olarak kullanan Türkiye dışında herhangi ülke bulunmamaktadır.³⁵⁵ Ancak öğrenci ezberden okurken de imam hiyerarşisi ve vecih sıralamasına riayet etmek durumunda olduğu için zihninde bir kürrâse çizmektedir denilebilir. Bu sebeple eğitimde kendilerine yardımcı olması için farklı ülkelerde de kürrâse uygulamasına göre basılmış kitaplar mevcuttur. Bunlardan bazıları Türkiye’deki kürrâse modelinin birebir aynısıyken, bazıları farklı usullere göre kaleme alınmıştır. “Kürrâse örnekleri” başlığı altında ilgili eserlere değinilecektir.

4.2. Kürrâse Hazırlanışı

Öncelikle her bir âyet Asım kıraatinin Hafs rivayetine göre yazılır.³⁵⁶ Âyetler, ülkemizde cari bulunan secâvend sistemine göre ayrılır. Secâvendin olmadığı yerlerde âyet sonları esas alınır. Kürrâse çizmeye başlamadan önce öğrenci, kaynaklardan usul ve ferş-i hurûf vecihlerini tespit eder. Yaygın olan uygulamaya göre bu vecihler, imamların remizleriyle birlikte âyetteki ilgili kelimenin hemen üzerine yazılır. Bu sayede öğrenci her defasında kaynak kitaba dönmüş olmaz ve imam hiyerarşisine göre vecihlerde karışıklık yapmadan âyetin çözümlemesine başlayabilir. Bundan sonra imam sıralamasındaki ilk imamdan başlamak suretiyle her bir imam ve râvinin okuyuş farklılığı deftere işlenir.

Kıraat defterlerine bakıldığında ilk göze çarpacak olan, yatay ve dikey çizgilerdir. Bu çizgiler, bazen tekdüze bir şekilde devam ederken bazen araya giren bazı kelime veya kısaltmalarla bölünür. Kürrâse uygulamasında yatay düz çizgi, diğer imamların Hafs rivayetiyle olan mutabakatını ifade eder. Yani vücûhatı gösterilen imamların vecihleri, Hafs rivayetiyle aynıysa bu durum düz, kesintisiz çizgiyle gösterilir. İmam sıralamasında Nâfi’ ilk sırada olduğu için çizilen ilk çizgi genellikle onu ve onunla birlikte farklı bir okuyuşu bulunmayan imamları temsil eder.

³⁵⁵ Farklı ülkelerdeki kıraat eğitim modelleri için bk. Atula Ramadan, *Son Yüzyılda Makedonya’da Kuran-ı Kerim ve Kıraat Öğretimi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 42-109; Beytullah Özdemir, *Ürdün’de Yürütülen Kıraat ve Mushaf Basımı Çalışmaları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 54-93; Mohammad Anwar Darman, “Afganistanda Kur’ân ve Kıraat Eğitimi: Son Yüzyıl Ölçeğinde Bir İnceleme”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50/50 (2020); Ağırbaş, *Kıraat Eğitim Öğretim Geleneği*, 382-430.

³⁵⁶ Ülkemizde Âsim kıraatinin Hafs rivayeti takip edildiği için okumaya ve yazmaya onunla başlanır.

Sistematik olarak gidecek olursak; her âyete İmam Nâfi ile başlanır. Râviler arasında ihtilaf olmadığı sürece imamın okuyuşu bir bütün olarak değerlendirilir ve çizgi onu temsil eder. Eğer râviler arasında ihtilaf varsa bu defa çizgi, imamın ilk râvisini temsil eder. Bu anlamda Nâfi'nin ilk râvisi Kalûn genellikle ilk çizgide vecihleri gösterilen kişi olur. Burada anlatı imam düzeyinde yapılacağı için süreç, Nâfi ve diğer imamlar üzerinden anlatılacaktır.

Âyetin çözümüne başladıktan sonra Nâfi'nin farklı okuduğu bir kelime yoksa düz çizgi âyet sonuna kadar uzanır ve çizginin sonuna Nâfi'nin remzi konulur. Eğer med ölçüleri, usul ve ferş vecihleri itibariyle Nâfi ile aynı durumda olan imamlar/râviler varsa onlar da bu çizgide Nâfi'ye katılmış olur ve onların rumuzları da sırasıyla çizginin sonuna yazılır. Böylece kürrâseye bakan bir kişi ilgili âyette hangi imamın/râvinin, Hafs ile aynı okuduğunu anlamış olur. Burada tekrar söylemek gerekir ki; eğer rivayet düzeyinde farklılık varsa çizginin sonuna imamın değil, râvinin remzi yazılır. Çizginin sonuna imamın remzi yazılmışsa bu, o vecihte her iki râvinin de imama katıldığını gösterir. Dolayısıyla bir vecihte râviler arasında ihtilaf yoksa sadece imamın remzi yazılır ayrıca râvilere değinilmez. İhtilaf varsa râvi düzeyindeki farklılık gösterilir ve onun remzi yazılır.

Eğer âyette Nâfi'nin, Hafs'tan farklı okuduğu bir vecih varsa çizgi o kelimedede bölünür ve ilgili kelimenin hemen altına imamın okuyuşu kaydedilir. Bu vecih kaydedildikten sonra çizgi yine âyet sonuna kadar devam eder. Kelimedeki vecih farklılığı açık bir şekilde yazılabileceği gibi -varsa- bu vechin kısaltmasıyla da gösterilebilir. Çizgi çekildikten sonra yine Nâfi'nin remzi ve -varsa- aynı vecihte ona katılıp başka vechi olmayan imamların rumuzları yazılır.

İlk çizgi çekildikten sonra süreç geriye doğru ilerler. Yani âyet, son kelimesinde ilk kelimesine uzanan geriye doğru bir akış içerisinde ilerler. Âyet sonundan başlamak üzere farklı vechin bulunduğu ilk kelimedden tekrar sona doğru çizgilerin çekilmesiyle devam eder. Burada iki türlü hiyerarşi söz konusudur. İlki, âyet sonuna en yakın kelimedeki farklılık ele alınacağı için buradaki imamlar/râviler öncelik kazanır. Eğer geriye doğru başka vecihleri bulunmuyorsa buradaki imamdan/râviden kürrâse çizimine devam edilir. Birden fazla imamın olması durumunda ikinci sıralama devreye girer ve kendi aralarındaki imam hiyerarşisi dikkate alınır. Sıralamada önce hangisi geliyorsa ondan devam edilir. Geride kalanların başka vecihleri yoksa onlar da çıkmış olur. Eğer farklı bir vechi varsa o kişiye tekrar dönülür ve onun için ayrı bir çizgi çekilir. Âyet sonuna en yakın kelimedeki vecihler de bittikten sonra geriye doğru farklı kelimelerde okuyuşu kalan imam varsa onlar da sırasıyla aynı yöntemle çıkarılır. Bu işlem yapılırken alt alta yatay çizgiler çizilmeye devam eder.

Farklı vechi olan kelimeler yazılırken yatay çizginin bölündüğünü söylemiştik. Bazen bir imam/râvi, kendisinden önceki imamın/râvinin farklı okuduğu kelimeyi bozar ve kendine ait vechi tatbik eder. Bu işlem yapılacağı zaman çizginin bölündüğü yerden (kelimenin sağından) aşağıya doğru dikey çizgi çekilir ve bir alt satırdan tekrar sona doğru çizgi devam eder. Bu dikey çizgi, dersi okuyan kişinin âyete bu kelimeden devam edeceğini gösterir. Yani en başa dönmeden ilgili kelimedeki farklılığı düzeltip ya da varsa kendi vechiyle okuyup devam edeceğine işaret eder.

Bazı âyetlerde çok sayıda vücûhat bulunmaktadır. Böyle durumlarda vecihlerin gösterimi yoğunlaşır ve bütün bir sayfayı dolduracak kadar uzayabilir. Kısa âyetlerde vecih farklılığı, kelimenin bulunduğu yerin hemen aşağısında gösterilmektedir. Ancak tablonun boyu uzadıkça kelimenin aşağıda tekabül ettiği yeri takdir etmek zorlaşır. Özellikle yan yana birkaç farklı vechin bulunduğu durumlarda karışıklık meydana gelebilir. İşte dikey çizgilerin bir diğer kullanımı da burada devreye girer. Böyle durumlarda karışmaması için ilgili kelimeden aşağıya doğru bir dikey çizgi çekilir. Bu sayede farklılığı gösterilen özellikle de kısaltmalarla ifade edilen vecihlerin hangi kelimeye ait olduğu belirtilmiş olur.

Âyetin sonundan başına doğru farklı okuyuşu bulunan her imam/râvi için yukarıda anlatılan süreç takip edilir. İki veya daha fazla imam/râvi, aynı kelimede Hafs'a muhalefet ediyorsa bu durumda tek bir çizgi çekildiğinde sıralamaya uygun bir şekilde her birinin rumuzu çizgi sonuna yazılır. Bu sayede birden fazla imama ait vücûhat tek bir çizgide gösterilmiş olur.

Buraya kadar anlatılanlar âyetlerde med mertebelerinin³⁵⁷ olmadığı zaman icra edilecek yöntemi açıklar. Bu süreç takip edilirken eğer âyetle med (medd-i tabîi üzerine yapılan ziyade med) varsa sürekli med mertebeleri göz önünde bulundurulur. Çünkü aynı med mertebesi grubunda olanlar ancak birbirleriyle aynı çizgide toplanabilirler. Örneğin medd-i muttasılı iki elif miktarı uzatan imamlarla, beş elif miktarı uzatan imamlar, meddin bulunduğu âyetlerde aynı çizgide buluşamazlar. Med bulunan âyetlere de Nâfi ile başlanacağı için onun mertebesine uygun olanlar onunla aynı çizgide hareket ederler. Eğer âyet içerisinde farklı bir vücûhata sahip değilse Nâfi ile aynı çizgide o imamlar/râviler çıkmış olur. Geride vechi kalıyorsa bu durumda yine imam hiyerarşisi devreye girer. Farklı med mertebesine sahip imamlar/râviler aynı noktaya gelirlerse med mertebesine bakılmaksızın sıralamada önde olanın vechi alınır. Bu şekilde de bütün imamların medleriyle birlikte vecihleri alınıncaya dek süreç devam eder. Böylece her iki

³⁵⁷ Med mertebeleri için bk. Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 125-126.

durum için de kürrâse çizimi açıklanmış oldu. Şimdi kürrâselerde kullanılan sembol, kısaltma ve ıstılahlara değinilecektir.

4.3. Kürrâselerde Kullanılan Remizler, Kısaltmalar ve İstılahlar

4.3.1. Remizler

Kıraat eğitiminde imamların ve râvilerin her birine ait farklı remizler kullanılır. Kürrâse çizilirken imamların uzun isimleri değil; kendileri için Şâtıbî ve İbnü'l-Cezerî tarafından takdir edilmiş rumuzlar kullanılır.³⁵⁸ Bunların bir tablo hâlinde şu şekilde gösterilmesi mümkündür:

İmam	Râvi	Râvi
Nâfi (ا)	Kâlûn (ب)	Verş (ج)
İbn Kesîr (د)	Bezzî (هـ)	Kunbul (ز)
Ebû Amr (ح)	Dûrî (ط)	Sûsî (ی)
İbn Âmir (ك)	Hişâm (ل)	İbn Zekvân (م)
Âsım (ن)	Hafs (ع)	Ebû Bekr Şu'be (ص)
Hamza (ف)	Halef (ض)	Hallâd (ق)
Kisâî (ر)	Ebu'l-Hâris (س)	Hafs-ı Dûrî (ت)
Ebû Ca'fer (جع)	İsa b. Virdân (عي)	Süleyman b. Cemmâz (جم)
Ya'kûb (يع)	Ruveys (يس)	Râvih (حه)
Halefû'l- Âşir (حل)	İshâk (سح)	İdrîs (سه)

Tablo 3.1

³⁵⁸ Necati Tetik, “Kıraat Tedrisatında Rumuzât”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1993), 429.

4.3.2. İstilahlar ve kısaltmalar

Kürrâselerde kıraat ve tecvit ilmiyle alakalı pek çok kavramın yer aldığı görülmektedir. Ancak burada hedef, kıraat ve tecvit ilmiyle ilgili kavramların açıklanması ve detaylandırılması değildir. Çalışmanın kapsamına uygun olarak burada yapılmak istenen, kürrâselerde geçen ve ilk anda anlaşılamayacağı düşünülen ifadelerin tanıtılmasıdır. Bu bağlamda tecvit ilminden de aşına olunan ve kıraat ilmiyle ilgilenen herkesin bilebileceği *imâle*, *beyne*, *sekte*, *teshîl*, *idğâm*, *ihfâ*, *izhâr*, *işmâm*, *revm*, *vasl*, *tûl*, *tevessut*, *kasr* vb. kullanımların kavramsal çerçevesine ilişkin herhangi bir değerlendirme yapılmayacaktır. Aynı şekilde basit düzeyde Arapça bilgisiyle anlaşılabilir, ıstilah olmayan kavramlar da bu başlığın kapsamı dışındadır. Örneğin hemzeli bir okuyuş için “بألمز” denmesi böyledir. Bu kavramlarla ilgili özel bir kullanım ya da kısaltma varsa onların izah edilmesi dışında bu ifadeler ayrıca açıklanmayacaktır. Dolayısıyla bu başlık altında yukarıda arz edilen hususların dışında kalan özel ıstilahlar, kürrâse geleneğine özgü kavramlar ve kısaltmalar üzerinde durulacaktır:

Feth: Kendisinden sonra elif olan yerlerde okuyucunun ağzını açarak ve uzatarak okumasını ifade eder.³⁵⁹ Kürrâselerde “فتح” şeklinde gösterilir ve imale/beyne uygulamasının olmadığını anlatır.

İbdâl: Sakin hemzeyi, öncesindeki harfin harekesine uygun olarak uzatmaya denir.³⁶⁰ “إبدال” şeklinde yazılan bu uygulamanın zıddı bazen “همزة” şeklinde gösterilir.

Sıla: Sakin haldeki cemî mimlerini mukadder bir med harfîyle (vav) uzatmaktır.³⁶¹ “صلة” veya “ص” şeklinde yazılır. Silanın zıddı olarak *adem sila* ibaresi kullanılır. Bu uygulama ise “عدم” şeklinde yazılır. Silanın zıddı olarak *adem sila* ibaresi kullanılır. Bu uygulama ise “عدم” veya sadece “م” şeklinde gösterilir.

Nakil: Harekeli hemzenin harekesini kendisinden önceki sakin harfe vererek okumaya denir.³⁶² “نقل” şeklinde gösterilir.

³⁵⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/24-25.

³⁶⁰ Temel, *Kıraat İstilahları*, “İbdâl”, 67.

³⁶¹ Temel, *Kıraat İstilahları*, “Sıla”, 121.

³⁶² Abdü'l-Fettâh Pâlvî, *Zübdetü'l-İrfan* (Üsküdar: Asitane, ts.), 12.

Sekt: Kıraat ilminde farklı harf grupları arasında sekte uygulaması bulunmaktadır. Kürrâselerde “سکت / س” şeklinde gösterilir.

Hâ-i Sekt: Tecvit ıstılahında bir kelimenin son harfini veya harekesini belirgin kılmak için konulan sakin “he” harfi için kullanılır.³⁶³ İmam Ya’kûb’a özgü olarak bazı çoğul isimlerin sonunda *hâ-i sekt* uygulaması yapılmaktadır. Bu vecihler kürrâselerde “هَاء سکت / هاء / س” gibi suretlerle gösterilir.

İskân: Harfin cezimli okunması gerektiğini ifade eden bu kavram, “إسكان” ya da “بالجزم” ifadeleriyle gösterilir.

Terkîk: *İnceltme* anlamındaki bu sözcük “râ” harfinin ince okunması gerektiğini belirtir. Kürrâselerde “تر” veya “ترقيق” ibareleriyle gösterilir.

Tağlîz: *Kalınlaştırma* anlamındaki bu sözcük “lâm” harfinin kalın okunmasını ifade eder. “تغ” veya “تغليظ” ibareleriyle gösterilir.

İhfâ: Tecvit ilmindeki yaygın uygulamadan farklı olarak tenvin veya sâkin nundan sonra gelen “غ” ve “خ” harflerinde imam Ebû Ca’fer *ihfâ* yapmaktadır. Kürrâselerde kullanılan “إخفاء” ibaresi bu uygulamaya işaret etmektedir.

Ğunne: Tecvitteki uygulamalardan farklı olarak kürrâselerde Halef’in bilâğunne uygulamasının zıddı olarak kullanılmaktadır. Ayrıca *Takrip* eğitiminde normalde bilâğunne okunan yerlerin tamamında da ğunne uygulaması bulunmaktadır. Bu iki durum için kürrâselerde “غنة” ibaresi görülmektedir.

Bilâğunne: Kürrâselerde ğunne vechinin zıddı olarak kullanılır. Tenvin veya sakin nun’dan sonra gelen “vav” ve “yâ” harflerinde İmam Hamza’nın ilk râvisi Halef, diğer imamların aksine ğunne yapmaz. Takripte Osman ed-Darîr için de “yâ” harfinde benzer durum söz konusudur. Kürrâselerde “بلغ” şeklinde gösterilir ve genelde bu iki zata işaret edilir.

³⁶³ Abdurrahman Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları* (Bursa: Emin Yayınları, 2011), 255.

İsbât: Diğer imamlar tarafından okunmayan ya da yazılmayan bir harfin gösterilmesi ya da okunması anlamına gelmektedir. Genellikle İmam Ya’kûb’un iyelik yâ’ları (nefs-i mütekellim yâ’sı) için kullanılır. Bazı kelime sonlarındaki hemzenin okunması veya düşürülmemesi için de kullanılan³⁶⁴ bu ıstılah, kürrâselerde “إثبات” şeklinde gösterilir.

İskât: *Düşürmek* anlamındaki bu kelime genellikle imam Hamza ve Hişam’ın, bazı kelime sonlarındaki hemzeyi düşürmesi için kullanılır.³⁶⁵ Kürrâselerde “إسقاط” şeklinde yazılır.

İzhâr: İdgâmın zıddı olarak genellikle bir önceki çizgide geçen idgâm vechini bozmak için kullanılır. Kürrâselerde “إظهار” ibaresiyle gösterilir.

Hazf: Herhangi bir harfin veya harekenin hazfedildiği vecihlerde kullanılan bu ibare, “حذف” şeklinde gösterilir.

Kat’: Sözlükte *kesmek* anlamında kullanılan bu kelime, kürrâselerde “vakf” kavramıyla aynı anlamda kullanılır. “Sesi ve nefesi kesip durmak” anlamına gelmektedir.³⁶⁶ Kürrâselerde “قطع” ifadesiyle gösterilir. Bazı kürrâselerde bu ifade yerine “dur” anlamındaki “قف” fiili de kullanılır. Zıddı için de “geç” anlamında “صل” fiili kullanılmaktadır.

Tahkîk: Kürrâselerde genellikle farklı yapılan vechin zıddı olarak kullanılır. Örneğin bir imam teshil yaptıktan sonra altta gelen imam teshil yapmıyorsa tahkik ifadesi kullanılabilir. Benzer şekilde bir önceki sekt ya da nakil uygulamasının zıddı olarak da kullanılır. Çoğunlukla Hafs rivayetinin okuyuşuna denk düşer. Açık hâli yazılabilir veya “ت” harfiyle gösterilebilir.

Kasr / Tevessut / Tûl: Kürrâselerde med miktarları Arapça rakamlarla gösterilir. Bununla birlikte İmam Nâfî’nin râvisi Verş’e ait medd-i bedel vecihleri ve özel şartlardaki bazı kelimelerde bulunan med uygulaması için bu ifadeler kullanılır. Kasr vechi bir elif miktarını, tevessut üç elif, tûl ise beş elif miktarını sembolize eder. Kürrâselerde “قصر / تو - ت / طول” ibareleriyle gösterilir.

³⁶⁴ Bennâ, *İthâf*, 225.

³⁶⁵ Bennâ, *İthâf*, 225.

³⁶⁶ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/239.

Damme/Kesre/Fetha: Bir kelimedede bulunan farklılık, iki veya daha fazla değişikliğe sebep oluyorsa vecih olduğu gibi kürrâseye yazılır. Ancak farklılık, yalnızca bir hareke değişikliğine dayanıyorsa bu durumda harekenin Arapça karşılığıyla yetinilir. Bu da genellikle “بافتح/بالضم/بالكسر” ifadeleriyle gösterilir. Eski kürrâselerde bunların yerine “Nasb, Cerr, Raf” ifadelerinin kullanıldığı da görülmektedir.

Tahfîf/Teşdîd: Kıraatler arasında bazı şeddeli kelimeler şeddesiz(tahvîf) ya da şeddesiz kelimeler şeddeli(teşdîd) olarak okunmaktadır. Bu farklılıklar açıkça yazılabildiği gibi “تشديد/تخفيف” ifadeleriyle gösterilebilir.

Tezkîr/Te’nîs/Ġayb/Muhâtab: Ferş-i huruf bahislerinde sîga değişikliğine dayanan (müzekker-müennes ya da gaib-muhatap) vecih farklılıkları bulunmaktadır Böyle yerlerde muzâriyat harfi değiştirilerek (بالياء/بالتاء) ilgili veche işaret edilmektedir. Aynı şekilde bu tarz vecihler için “بالغيب/بالخطاب” veya “بالتذكير/بالتانيث” gibi ifadeler de kullanılmaktadır.

İhtilâs: Farklı tanımları olan bu kavram, genel anlamda harfin harekesini kısık sesle okumayı ifade eder.³⁶⁷ Bu uygulamanın yapıldığı yerlerde “إختلاس” ibaresi kullanılır.

İşbâ: “Med” kelimesiyle aynı anlamdaki bu kavram kürrâselerde uzatılması gereken yerler için kullanılır ve “إشباع” şeklinde gösterilir.

4.4. Kürrâse Sisteminin Kıraat Eğitime Katkıları

Kürrâse uygulamasının kıraat eğitim öğretimine katkıları tartışılmazdır. Bu sebeple kürrâse sistemini öne çıkaran ve yaygınlaşmasını sağlayan olumlu yönleri bulunmaktadır. Kürrâse geleneğinin avantajlarını, en iyi bu sistemi kullananlar bilecektir. Bu minvalde yıllardır kıraat eğitimi veren hocalarla ve hâli hazırda kıraat ilmini tahsil eden öğrencilerle kürrâse sisteminin etkileri üzerine söyleşiler yapıldı. Yapılan görüşmelerin ardından kürrâse sisteminin olumlu tarafları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu görüşmelerden elde edilen veriler ışığında kürrâselerle ilgili olumlu tarafları şu şekilde sıralayabiliriz:

³⁶⁷ Temel, *Kıraat İstılahları*, "İhtilâs", 72.

4.4.1. Ders hazırlığını ve sunumunu kolaylaştırması

Girişte de bahsedildiği üzere kürrâse geleneğinin ortaya çıkışındaki temel motivasyon, indirâc sistemiyle de bağlantılı olarak çok sayıdaki vechin kolayca hazırlanıp hocaya sunulmasıdır. Çünkü farklı imamlara ait vecihlerin, somut hiçbir veri olmadan belli bir sistematik dâhilinde ezberlenmesi ve hocaya arz edilmesi son derece meşakkatli bir iştir. Özellikle vecih sayısının arttığı ve karmaşıklaştığı âyetler düşünülünce kürrâseler ciddi bir kolaylığı beraberinde getirmektedir.

Kürrâselerin kullanılmadığı usullerde her öğrenci aslında zihninde bir kürrâse çizmek ve ona göre dersi okumak durumundadır. Bu da dersi okuyan öğrenci ve takip eden hoca için külfetli bir çalışmayı gerektirmektedir. Kürrâselerle birlikte vecihlerin yazıya dökülmesi ve somut bir şema hâlinde hazırlanması süreci daha pratik ve kolay bir zemine oturtmuştur. Bu sayede hem dersi okuyan öğrenci hem de takip eden hoca için dersin sunumu ve takibi ciddi anlamda kolaylaşmıştır. Bunun bir sonucu olarak kürrâse uygulaması her yaştan insanın, kıraat ilmini tahsil etmesinin önünü açmaktadır. Bu sebeple kürrâselerin kıraat eğitimindeki temel fonksiyonu, “ders hazırlığını ve takibini kolaylaştırmaktır” denilebilir.

4.4.2. Mushaf hattına aşinalık kazandırması

Bilindiği üzere Kur'an hattının kendine has kullanımları vardır. Arap dili içerisindeki bazı kullanımların terkedilmesi, kelimeler üzerinde ilave veya eksiltmelerin yapılması bunlardan bazılarıdır. Kıraat eğitimi esnasında öğrenci çok defa bu özel kullanımlarla karşılaşır. Ancak fonetik benzerlik sebebiyle okuyuş esnasında bu farklılık anlaşılmayabilir. Örneğin صلاة ve زكاة kelimeleri Kur'an hattına mahsus olarak صلوة ve زكوة şeklinde “vav” ile yazılmaktadır. Bu iki okuyuş fonetik açıdan aynı ses yapısına sahiptir. Yalnızca dersi okumak üzere hazırlanan bir kişi, aradaki farkı gözden kaçırabilir. Ancak kürrâse yazılırken Kur'an'ın başından sonuna kadar bu ve benzeri kelimeler üzerinde durulur ve yazılışı hususunda farkındalık oluşur. Kürrâse uygulamasının en belirgin faydalarından birisi de budur. İbnü'l-Cezerî de *Mukaddime*'sinde bir kurrâ için gereken vasıflar arasında mushaf hattına yatkınlığı zikretmiş ve bunun gerekliliği üzerinde durmuştur.³⁶⁸ Kürrâseler bu açıdan büyük bir fırsat oluşturmaktadır.

³⁶⁸ Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezerî* (İstanbul: TeReKe Yayınevi, 2004), 12.

4.4.3. Vecihlerin kayıt altına alınması

Kürrâse geleneğinde her kıraat öğrencisi, şahsına ait özel bir deftere sahip olmuş olur. Bu geleneğin bir mahsulü olarak Osmanlı'nın son dönemlerinden günümüze kadar pek çok kişiye ait kıraat defterleri el yazması veya matbu olarak kütüphanelerde ve özel koleksiyonlarda bulunmaktadır. Bir tarihi eser olarak değerinin olması bir kenara, Kur'an-ı Kerîm'in bütün vecihleriyle, noktasından virgölüne kadar kayıt altına alınmış olması bu kürrâseleri ve kürrâse geleneğini daha anlamlı kılmaktadır. Bu sebeple Kur'an-ı Kerîm'in bütün vecihlerinin, kıraat tedrisatındaki okunuş sistemi ve kendisine has usulleriyle birlikte bir bütün olarak defterlere kaydedilmesi kürrâse geleneğinin en mühim faydalarından biridir. Teknolojik imkânlarla bu vecihlerin bilgisayar ortamına taşınması da mümkün olmakla birlikte herkesin şahsına özgü yazılı bir mushafının olması farklı bir anlam taşımaktadır. Ayrıca vecihlerin bilgisayar ortamına taşınması hataları bertaraf etme ve kalıcı olması cihetiyle faydalı olsa da mushaf hattının yazımına dair becerileri zayıflatması gibi etkileri de göz ardı edilmemelidir.³⁶⁹

4.5. Kürrâse Sisteminin Kıraat Eğitime Olumsuz Etkileri

Her sistemin kendi içerisinde avantajları olduğu gibi olumsuz tarafları da olabilir. Araştırmanın neticesinde kürrâse uygulamasıyla ilgili bazı eleştirilerin de olduğunu tespit ettik. Özellikle kıraat ilminin okunması, okutulması ve yaygınlaşması için ciddi anlamda mesai sarf eden hocaların görüşleri çalışmamız için önemli veriler sunmuştur. Aynı şekilde hâli hazırda kıraat okuyan öğrencilerle yapılan istişareler de ulaştığımız bazı sorunların tespitinde bize ön ayak olmuştur. Şimdi elde edilen bu verilerin değerlendirilmesi yapılacaktır.

4.5.1. Ezberin terkedilmesi

Kıraat ilmi, sistemleştiği ilk tarihlerden itibaren ezbere dayalı yöntemlerle okunmuş/okutulmuştur.³⁷⁰ Ezber usulü, pek çok eğitimde olduğu gibi kıraat tedrisatında da en sağlam yollardan biri olarak kullanılagelmiştir. Hocaya arz edilecek vecihlerin ezberlenmesi ve yine ezberden sunulması eğitim kalitesini ciddi oranda etkileyen faktörlerdendir. Bu sebeple Suriye, Mısır, Ürdün, Suudi Arabistan gibi ülkelerde devam eden kıraat eğitimi halen ezbere

³⁶⁹ Murat Oltulu, "Kıraat İlmi Tedrisatında Suret (Vucûhât) Çıkarma Tekniği", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 65:2 (2024), 739.

³⁷⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/147.

dayalı olarak yürütülmektedir.³⁷¹ Yakın döneme kadar ülkemizdeki kıraat tedrisatı da bu şekilde sürdürülmekteydi. Ancak zamanla ilmi yeterliliğin zayıflaması, Arapça noktasındaki eksiklik, genel bir motivasyon düşüklüğü gibi sebeplerle ülkemizdeki kıraat eğitiminde bir metnin ezberlenmesi ve derslerin ezber usulüyle icra edilmesi terk edilmiştir.³⁷² Diğer ülkelerden farklı olarak ülkemizde ezberin terkedilmesinde, Arapça noktasındaki eksikliğin etkisi daha fazla olabilir. Çünkü manzum eserlerin ezberlenmesi, vecihlerin ve usul bahislerinin zihinde hazır bulunması anlamında önemlidir. Bu da ancak ezberlenen metnin manasının anlaşılmasıyla mümkündür. Ezberlenen metin anlaşılmadığı sürece yapılan ezberden maksat hâsıl olmayacağı için ezberin terkedilmesi ve kürrâse uygulaması gibi alternatif yöntemlerin ortaya çıkması kolaylaşmıştır.

Kürrâse sisteminde kişi, yazdığı defterlere bağımlı kalmakta ve kıraat ilmiyle olan ilişkisi kürrâseler üzerinden yürümektedir. Böylece kişi kıraat ilminin temel meselelerini yeterince özümsemeden ve farklı vecihleri zihninde pekiştirmeden kıraat ilmini tahsil edebilmektedir. Bir de öğrencinin bizzat vücûhat çözmediği ve hazır kürrâseler üzerinden ders hazırladığı senaryoda kıraat ilminin zamanla zayı olmasına kaçınılmazdır. Muhammed Emin Efendi daha işin başında konuyla ilgili şunları söylemektedir: “*Kıraat ilmini, içinde sureleri barındıran şemalardan ve mecmualardan tahsil etmek, kıraat ilminin meselelerini ve kurallarını anlamak açısından faydasızdır ve hiçbir önem arz etmez. Ancak kıraat ilminde ehil olmuş kişilerin ders esnasında uzun uzun kaynaklara dönmesindense bu cetvel veya şemalara bakması daha kolay olacaktır.*”³⁷³ Bir başka yerde daha metnin ezberinin üzerinde duran Emin Efendi, “*Manzum ya da mensur bir eser ezberlemeyen kişinin en azından bu kitaplara iyice nüfuz etmeleri gerekir, aksi halde şüphe ve hata sadır olur*”³⁷⁴ diyerek konunun ehemmiyetine dikkat çekmiştir.

Ülkemizde kıraat ilmiyle ilgilen ve uzun yıllardır bu ilmin tahsiline kafa yoran pek çok ismin de bu hususta uyarıları ve teklifleri bulunmaktadır. Hemen hepsi mutlak surette bir mensur veya manzum eserin ezberlenmesi ve manasıyla birlikte özümsemesi gerektiğinin altını

³⁷¹ Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 134; Özdemir, *Ürdün’de Yürütülen Kıraat ve Mushaf Basımı Çalışmaları*, 28; Ağırbaş, *Kıraat Eğitim Öğretim Geleneği*, 436.

³⁷² Muhammed Emin Efendi, *Zuhru’l-Erib*, 50a-50b.

³⁷³ Muhammed Emin Efendi, *Zuhru’l-Erib*, 50a-50b.

³⁷⁴ Muhammed Emin Efendi, *Zuhru’l-Erib*, 42b.

çizmektedir.³⁷⁵ Bu isimlerden biri olan Maşalı, İstanbul’da gerçekleştirilen Irak³⁷⁶ Reîsü’l-Kurrâlık Kurumu İç Tüzük Çalıştayında da bu konunun gündeme geldiğini ve günümüzün önde gelen kıraat âlimlerinden Muhammet Temîm ez-Zu’bî’nin şunları söylediğini aktarmaktadır: *“Kıraatlerin telakkisinde/öğretiminde asıl olan metin ezberidir. Kıraat âlimleri bu ilmi tahsil etmek isteyen kimsenin kıraatle ilgili müracaat kaynağı olacak bir kitabı/metni ezberlemesinin gerekli olduğu hususunda icmâ etmişlerdir. Bu anlayışın bir uzantısı olarak geçmişte âlimler, belli bir metni mutlaka ezberlemişlerdir. Nitekim İbnü’l-Cezerî de el-İ’lân’ı ezberlediğini ifade etmektedir. Bu durum, kıraatler hakkında müracaat kaynağı olabilecek bir nassın ezberlenmesinin gerekliliğine delalet eder. Çünkü metin ezberini esas almayan kimseler, istidlal noktasında tereddüde düşerler.”*³⁷⁷

Tüm bunlardan hareketle kıraat eğitiminde kullanılan/kullanılacak en sağlam ve yaygın metodun, metin ezberine dayalı bir yöntem olduğu anlaşılmaktadır. Kürrâse geleneği ise bu yöneme bir alternatif olarak doğmuş ve ezber sisteminin ihmaline sebep olmuştur. Her ne kadar ülkemizde kıraat eğitiminin sonunda İbnü’l-Cezerî’nin *Tayyibe* metni ezberleniyor olsa da bu ezber, kıraat tedrisatının seyrine ve keyfiyetine taalluk eden bir yapıda değildir. Çünkü yaygın bir uygulama olarak *aşere* ve *takrip* eğitimini tamamlayan kişiler *Tayyibe* ezberine geçmekte ve bu faaliyet salt bir ezber yapmanın ötesine geçmemektedir.³⁷⁸ Bu sebeple hem *aşere* hem *takrip* için tertip edilmiş birer metnin özümсенerek ezberlenmesi ve eğitim sürecine dâhil edilmesi kıraat ilminin gidişatı için son derece önemlidir.

4.5.2. İstîşhâd/İstihrâç metodunun terkedilmesi

İstihrâc/istişhâd kavramları, kıraat eğitiminde okunan vecihlerin kaynağını gösterme anlamında kullanılmaktadır. Başka bir tabirle; öğrenci dersi arz ederken hocanın bazı vecihler için “bunun kaynağı nedir”, “bu vechin delili nedir”, “bunu neye göre okuyorsun” tarzında sorular sorarak

³⁷⁵ Abdurrahman Çetin, *Endülüslü Âlim Ebû Amr ed-Dânî ve Kıraat İlmindeki Yeri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 44-45; Akdemir, *Kıraat İlmi Metotları*, 142; Ömer Türkmen, “Türkiye’deki Kıraat Tedrisatına Eleştirel Bir Yaklaşım”, *İslâmî İlimler Dergisi* 16/2 (2021), 95; Ağırbaş, *Kıraat Eğitim Öğretim Geleneği*, 436.

³⁷⁶ Irak, ülkemizdeki gibi kıraat eğitiminde ezber usulüne en az yer veren ülkelerden biridir.

³⁷⁷ Mehmet Emin Maşalı, “Kuran Kıraatinde ve Kitabesinde Türkiye’nin Durumu” (T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı Mushafları İnceleme ve Kıraat Kurulu Başkanlığı Tecvit Çalıştayı, Türkiye, 2015), 7.

³⁷⁸ Genel uygulama böyle olsa da *Tayyibe* metnini, kıraat eğitiminin başlarında okutan ve şerhleriyle bu metnin üzerine düşen müesseseler de bulunmaktadır. (Örneğin Nevşehir’de kıraat eğitimi veren Fatih Aydın bu usulü tatbik etmektedir.)

vecihlerin kaynaklarıyla birlikte öğrencinin zihninde pekişmesini sağlamasıdır.³⁷⁹ Son derece verimli bir yöntem olan istiṣhâd/istihrâc, kürrâse uygulamasında kullanılmamaktadır. Çünkü öğrenci zaten bir metni ezberlememiş; dersi de kitaplardan veya hazır kürrâselerden hazırlamıştır. Kıraat tedrisatına bir metnin ezberiyle başlanması durumunda kürrâse uygulaması bünyesinde de bu usulün tatbik edilmesi mümkündür. Fatih Aydın, *Aşerede* istiṣhâdın mümkün olmadığını çünkü aşere vecihlerinin Şâtıbiyye ve Dürre kitaplarından oluştuğunu, Türkiye’de ise bu iki kitabın programda olmadığını söylemektedir.³⁸⁰

4.5.3. Kıraat ilmiyle alakalı diğer ilimlerin ihmal edilmesi

Kürrâse sisteminin olumsuz yanlarından bir tanesi; kıraat ilminin, vücûhat çıkarma ve dersi hocaya sunmaktan ibaret hale gelmesidir. Ülkemizde bir öğrenci, belli başlı mecmualardan aldığı usul derslerinin ardından vücûhat çıkarmaya başlamaktadır. Vücûhat çıkarırken kaynak kitaplardan hareket edenler olduğu gibi hazır kürrâseler üzerinden ya da daha iyi bir arkadaşının yazdıkları üzerinden defter tutanlar da bulunmaktadır. Böylece kıraat eğitimi, zaten hazır olan vecihlerin yazılması ve hocaya okunmasından ibaret hale gelmektedir.

Son zamanlarda kıraat eğitimiyle ilgili müfredat iyileştirmeleri olsa da kürrâse uygulamasıyla bir öğrenci kıraat ilminin yan dallarıyla hiç ilgilenmeden tahsil sürecini tamamlayabilmektedir. Özellikle resmî kurumların bu noktada önemli adımları bulunmaktadır ancak hâlâ kıraat ilminin, hiçbir yan dalıyla muhatap olmadan bu ilmi bitirenlerin sayısı azımsanmayacak düzeydedir. Bu bağlamda resmî-mushaf, addu’l-â-y, vakıf-ibtida, kıraat anlam ilişkisi gibi konularla hiçbir münasebet kurmadan kıraat ilmi eğitiminden mezun olan çok sayıda öğrenci bulunmaktadır. Son yıllarda yapılan kıraat bitirme sınavlarında öğrencilerin bu yan dallardan da sorumlu tutulması mevcut durumun iyileştirilmesi adına sevindiricidir.

4.5.4. Arapça öğrenimine olan ihtiyacı azaltması

Türkiye’de resmî ve gayri resmî çok sayıda müessesede kıraat eğitimi verilmektedir. Bu kurumlara öğrenci seçerken pek çok müessese, kişinin metinleri anlayacak düzeyde Arapça bilmesini gerekli görmektedir.³⁸¹ Bazı yerlerde ise – özellikle resmî kurslarda - kıraat eğitim

³⁷⁹ Talip Akbal hocanın 07.08.2024 tarihinde ve Halim Garip hocanın 02.09.2024 tarihinde tezimle ilgili hazırlamış olduğu notlardan aktarılmaktadır.

³⁸⁰ 18.09.2024 tarihinde kendisiyle yapmış olduğum söyleşiden aktarılmaktadır.

³⁸¹ Örneğin yakın zamanda ilanı yapılan Aşere kursu alım şartlarına bakılabilir: <https://diyanetakademi.diyaret.gov.tr> (Aşere Kursu Kursiyer Seçim Duyurusu)

müfredatının başına hazırlık mahiyetinde Arapça dersler konmaktadır. Bununla birlikte hâlâ temel düzeyde bile Arapça bilgisine sahip olmayan kişilerin kıraat okudukları görülmektedir. Müesseselerin ihmalinin yanı sıra bu durumda olan öğrencilerin kıraat okumasını sağlayan temel etken, kürrâse sistemidir. Çünkü bu usulle öğrenci kaynak kitaplara hiç müracaat etmeden dahi kıraat ilmini tahsil edebilmektedir. Önceden yazılmış kürrâseler üzerinden ve hatta bunların fotokopisi marifetiyle vecihlerin hocaya arz edilmesi mümkündür.

Kürrâseler noktasında hassas olan müesseselerde bile *et-Teysîr*, *el-Müyesser* tarzı eserler sayesinde yine Arapçaya ihtiyaç duymadan vücûhatın kopyalanması ve yazılması da çok sık görülen uygulamalardandır. Öğrenciden herhangi bir ezberin talep edilmemesi, kıraat meselelerin teorik düzeyde tartışılmaması ve kürrâse sunumuna indirgenmesi kıraat ilminin geleceği adına endişe verici sonuçlara yol açabilir.

4.6. Kürrâse Hazırlanırken Kullanılan Kaynaklar

Ülkemizdeki kıraat tedrisatında kullanılan kaynaklar hemen hemen bütün müesseselerde aynıdır. Müfredat içerisinde bazen ufak tefek farklılıklar olsa da ana omurgada kullanılan kitaplar her kurumda benzerlik göstermektedir. Bu meyanda ülkemizdeki kıraat eğitimi aşere müfredatıyla ve usul kaidelerinin ezberlenmesiyle başlar. İlk önce *kavâid defterleri* adı verilen müstakil kitaplardan belli bir süre usul dersleri yapılır. Ferşî konulara girmeden ve kaynaklara atıf yapılmadan usul konuları ve yaygın olan uygulamalar bu aşamada talebeye ezberletilir ve talim ettirilir.

Türkiye’de iki meslekte kıraat eğitimi yapıldığı için yaygın olarak *İstanbul tarikinde* Fehmi Efendi, Talip Akbal, Abdullah Boz ve Fakri Özcan gibi isimlere ait kavâid defterleri kullanılır. *Mısır Tarikinde* ise Mehmet Rüştü Âşık Kutlu, Hüseyin Harputoğlu, Mikdat Aça, Fatih Aydın, Muhammet Nurullah Dindar ve Recep Koyuncu gibi kişilere ait kaide defterleri kaynak olarak kullanılmaktadır.³⁸² Öğrenciler, kürrâse çizerken usul konularına ait vecihlerin çoğunu bu defterlerden edindiği bilgilere göre düzenler.

Kavâid defterleriyle tamamlanan usul derslerinin ardından öğrenci *ferş-i hurûf* bahislerine ve vücûhat çözümlemelerine başlar. Bu aşamadan sonra başucu kitapları olarak Abdülfettâh el-Pâluvî’ye (ö. 1173/1759) ait *Zübdetü’l-İrfân fî Vücûhi’l-Kur’ân* adlı eser ile Muhammed Emin Efendi’nin (ö. 1859) *Umdetü’l-Hullân fî İzâh-i Zübdetü’l-İrfân* isimli şerhi kullanılır. *Takripte*

³⁸² Ağırbaş, *Kıraat Eğitim Öğretim Geleneği*, 174.

ise öğrencilere, Ahmed b. Muhammed el-Bennâ'nın (ö. 1117/1705) *İthâf-u Fudalâi'l-Beşer* adlı eseriyle, İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr* adlı eseri kaynaklık etmektedir. Bunun dışında yine İbnü'l-Cezerî'nin *Tayyibe'si ve şerhleri* de kaynak kitap olarak kullanılmaktadır. Hocalarla yaptığımız söyleşilerde Abdülfettâh b. Abdülgani el-Kâdî'nin (ö. 1403/1982) el-*Büdûru'z-Zâhira fi'l-Kırâati'l-Aşri'l-Mütevâtira* isimli eseriyle, Muhammed b. Abdüllatîf el-Hâtîb'in (ö. 1402/1981) *Mu'cemu'l-Kırâat* adlı eserlerinin de kaynak kitap olarak kullanılabileceğini söylemektedirler. Bunun dışında İmam Şatîbî'nin *Hırzû'l-Emânî'si* ve İbnü'l-Cezerî'nin *ed-Dürretü'l-Mudiyye* isimli eserleri de ezbere dayalı bir eğitim modelinde ezberlenmesi gereken kaynaklar olarak gösterilmektedir.

4.7. Kürrâse Örnekleri

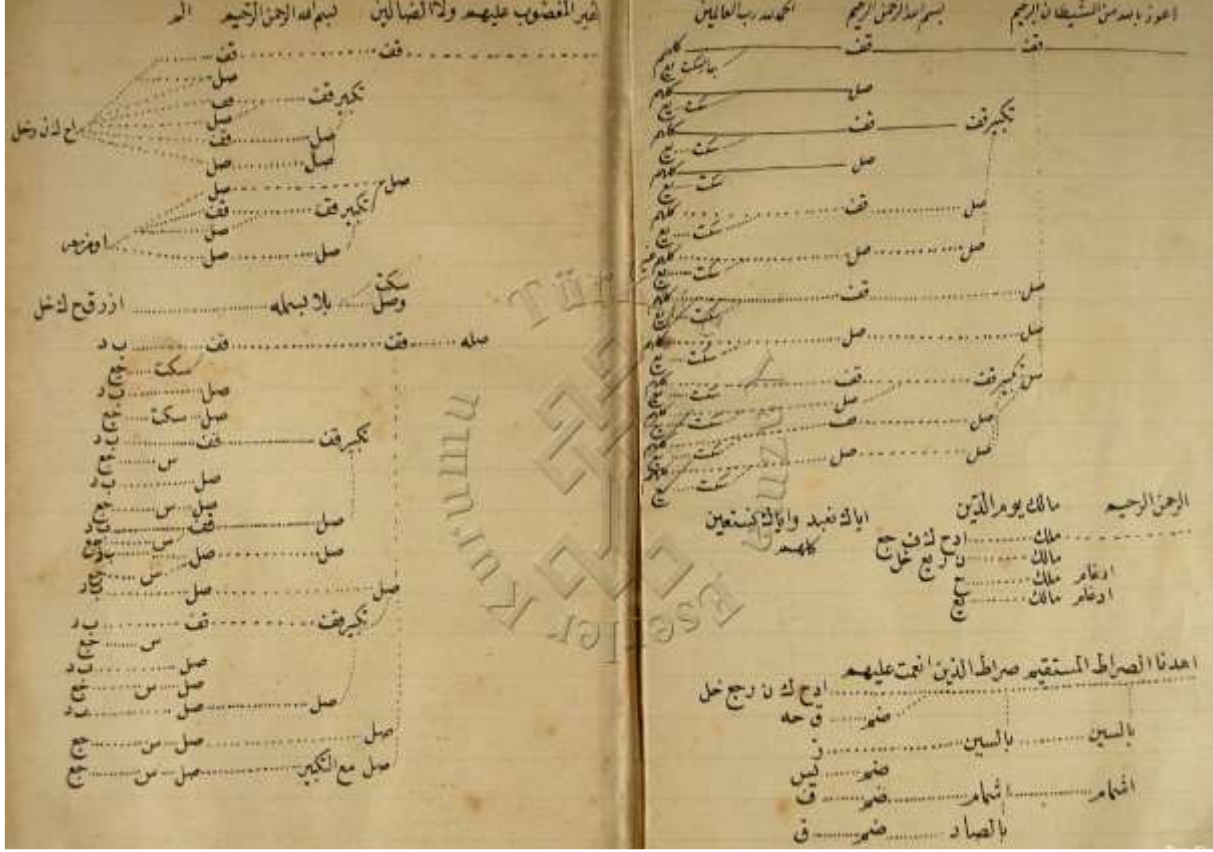
Üç yüz yıllık bir ilmi geleneğin mahsulü olan kürrâseler, kütüphanelerde, şahsi kitaplıklarda ve özel koleksiyonlarda varlığını sürdürmektedir. Osmanlı'dan itibaren kıraat eğitimi Mısır tariki ve İstanbul tariki olarak ikiye ayrıldığı için kürrâseler bu iki tarikteki esaslara göre düzenlenmiştir. Tarikler içerisindeki meslek ayırımı ise en eski kürrâse mecmualarında pek bulunmamaktadır. Doğrusu meslekler arasındaki farklar zaten sınırlıdır ve kürrâselere yansıyacak tarzda değişiklikler oldukça azdır. Bu sebeple erken dönem kürrâselerde meslekler içiçedir denilebilir. Ancak sonraki dönemlerde kürrâselerde meslek ayırımı biraz daha sistemleşmiş ve kürrâseler meslek usullerine göre yazılmaya başlamıştır.

Mısır tariki içerisinde ruhsat yolunu temsil eden Şeyh Atâullah mesleği tedrisatta kullanıldığı için elimizde bu meslekle ilgili çok sayıda kürrâse bulunmaktadır. Azimet tarafını temsil eden Mutkin mesleğinde ise eğitim öğretim yapılmadığı için bu mesleğe ait baştan sona kadar yazılmış herhangi bir kürrâseye ulaşamadık. Ancak müellifini tespit edemediğimiz bir yazma eser içerisinde Rûm suresinden itibaren kaleme alınmış Mutkin mesleği kürrâsesi bulunmaktadır. Ayrıca Eskişehir'de kıraat eğitim öğretim faaliyetlerine devam eden Yaşar Tekeli hoca da Mutkin mesleğine dair kürrâse çalışması yapmaktadır. Bunlara dair materyaller bir sonraki başlık altında gösterilecektir.

İstanbul tarikinde ruhsat yolu Ahmed es-Sûfî mesleğiyle temsil edilmektedir. Bu meslek de İstanbul tariki tedrisatında yaygınlaştığı için elimizde kürrâse örnekleri bulunmaktadır. Azimet tarafını temsil eden İtilaf mesleği ise kendisiyle alakalı en az materyalin bulunduğu meslektir. İtilaf mesleğine dair yazılmış herhangi bir kürrâse verisine ulaşamadık. Ancak hem *Umde* kitabı içerisinde hem de farklı yazma eserlerde itilaf mesleğiyle ilgili kaide şemalarına ve farklı mizanlara ulaştık. Bunları da bir sonraki başlık altında göstermeye gayret edeceğiz.

4.7.1. Şeyh Atâullah mesleğine göre kürrâse örnekleri

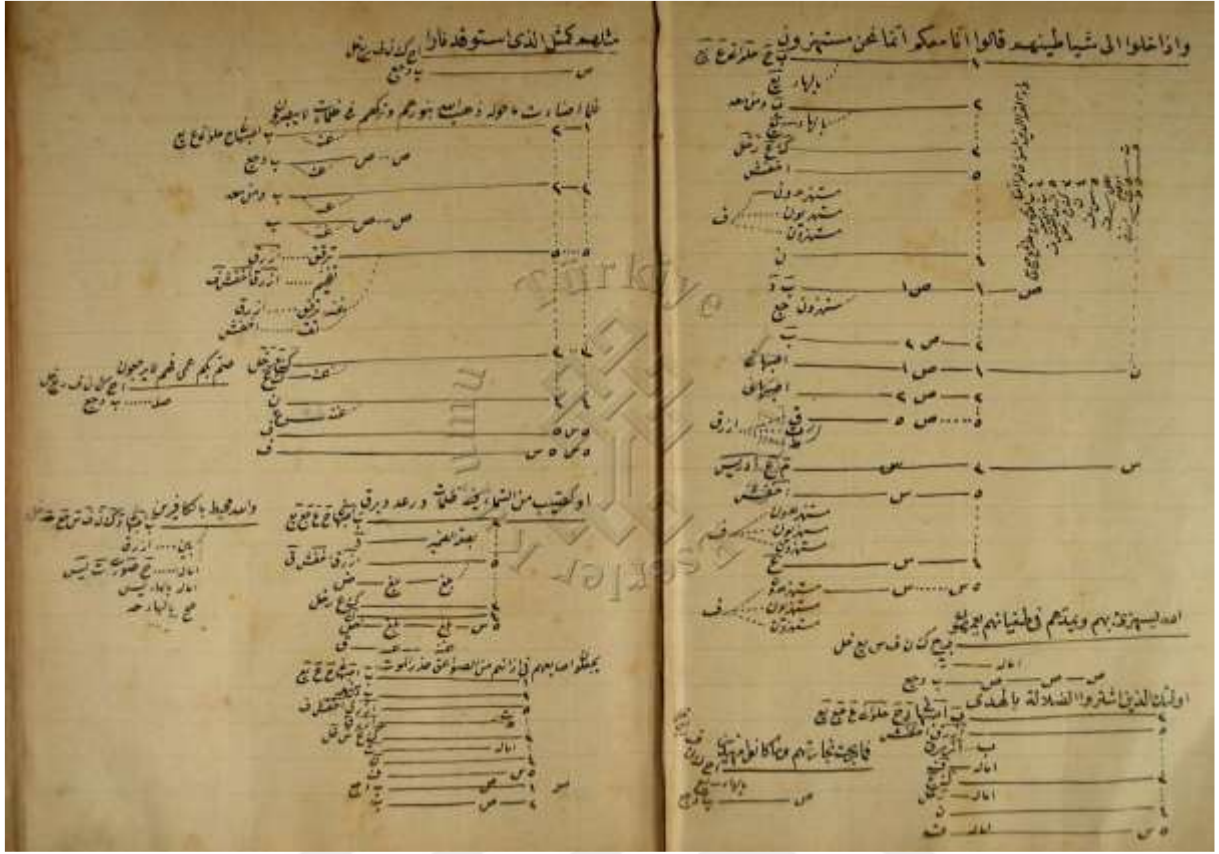
Ayasofya-i Kebîr Cami İmam Hatibi İsmail Hakkı b. Abdurrahman Sûzî el-Kastamonî el-Hanefî'ye³⁸³ (ö. 1399/1921) ait nüshadan örnekler:³⁸⁴

Şekil 3.1

³⁸³ Bu zat hakkında detaylı bilgi için bk. Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 164.

³⁸⁴ İsmail Hakkı b. Abdurrahman Sûzî, *Kürrâse* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 00297-001) vr. 2-4.

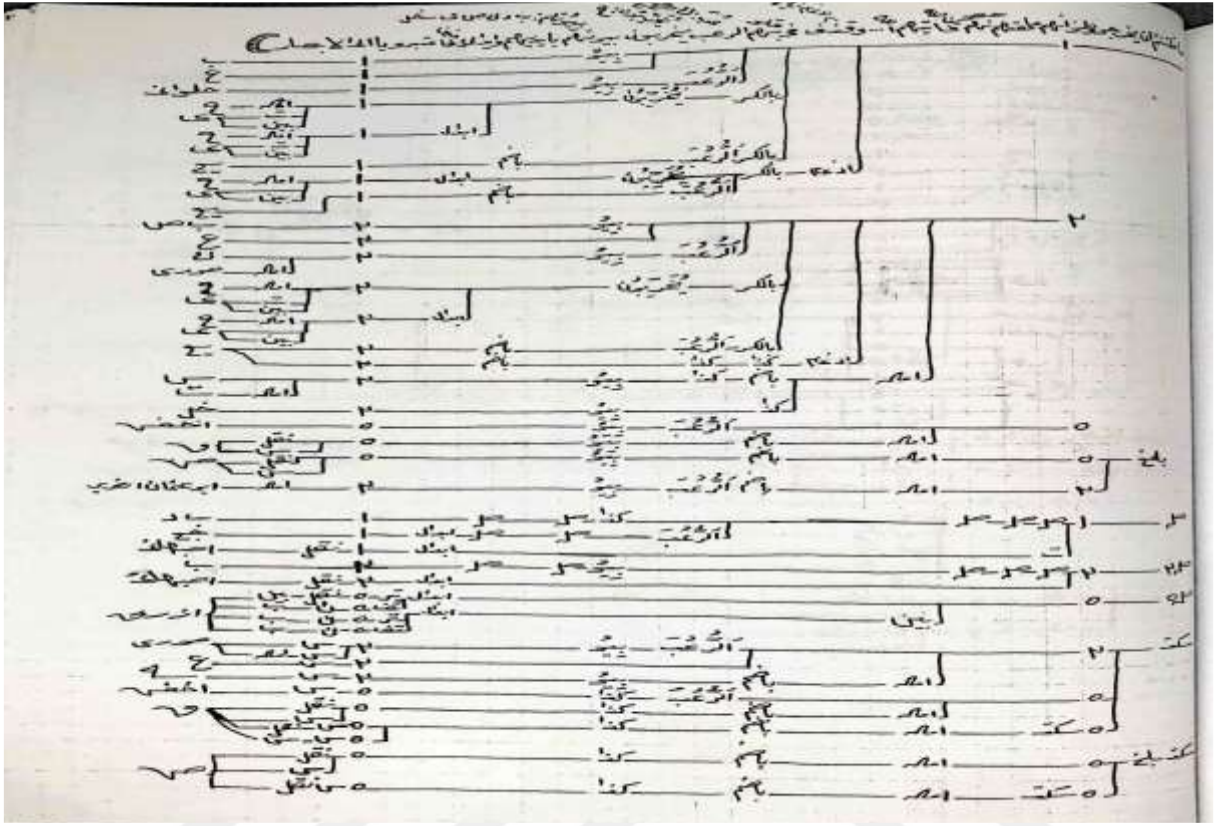
Şekil 3.2

Sirozlu Abdullah Hasip Efendi³⁸⁵ nüshasından örnekler:³⁸⁶

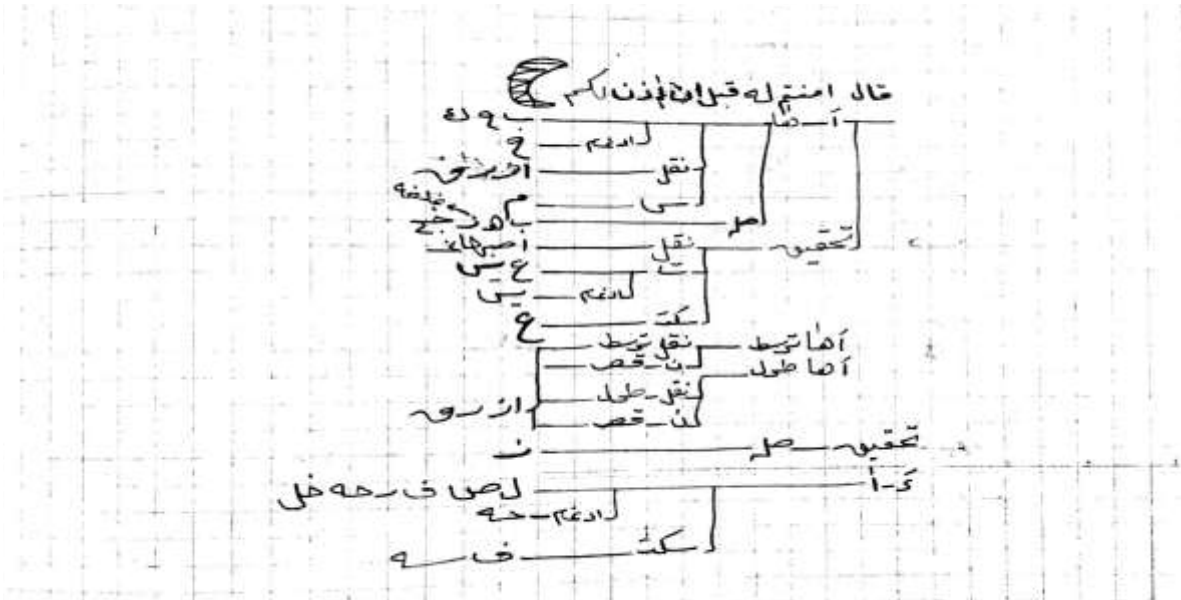
³⁸⁵ Bu zât hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.

³⁸⁶ Müellifin ferağ kaydında aktardığına göre eseri hicrî 1365 yılında kaleme almaya başlamıştır.

Hüseyin Harputoğlu Hocama (ö. 1441/2020) ait kürrâse örnekleri.³⁸⁷

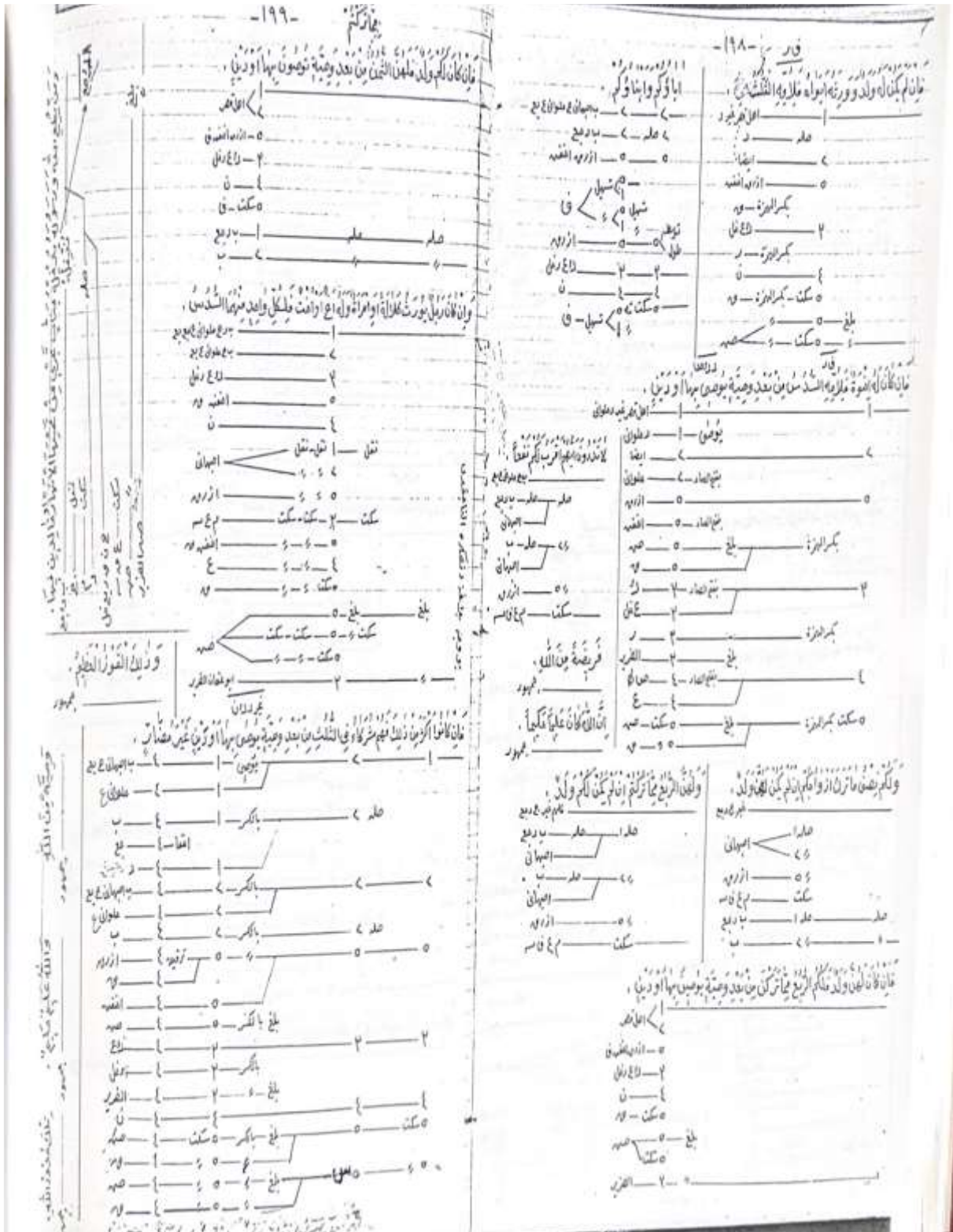

Şekil 3.5

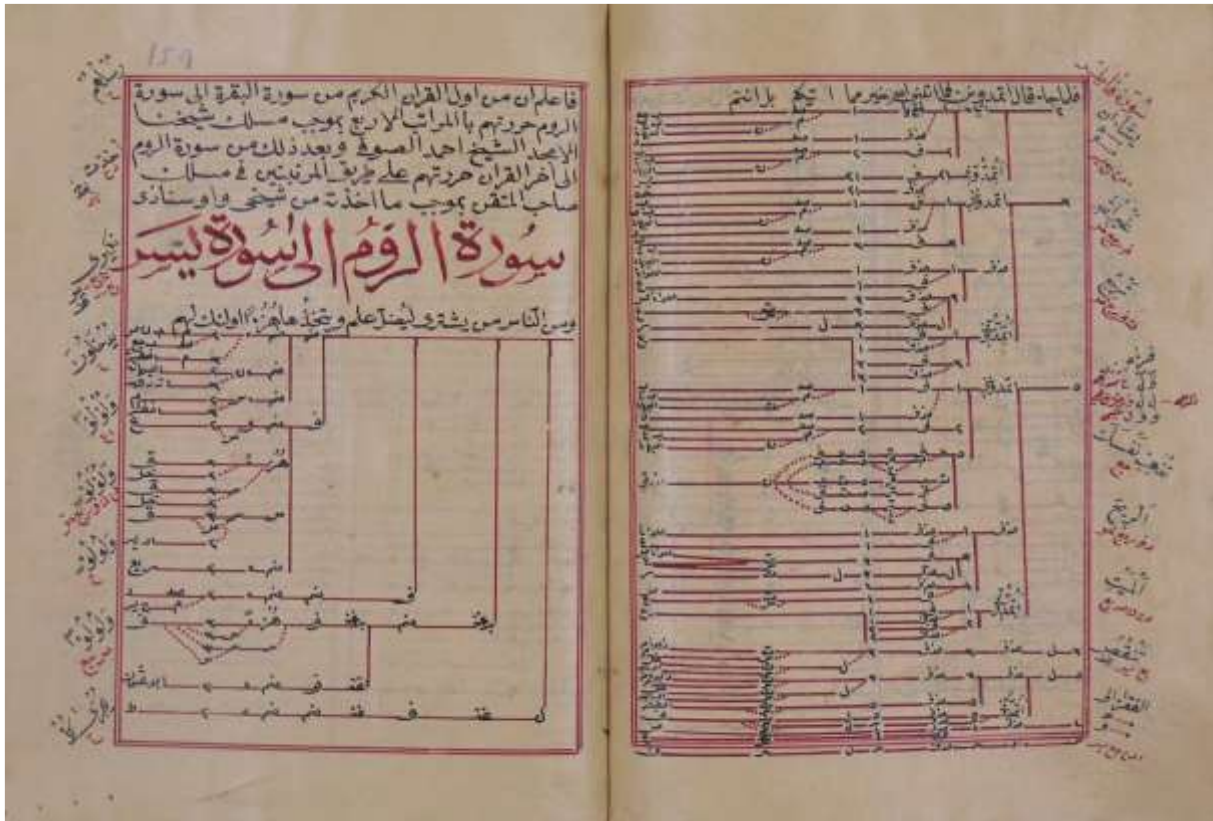
Şekil 3.6

³⁸⁷ Fotoğraflar, öğrencisi Muhammet Ali Nalbant Hocadan alınmıştır.

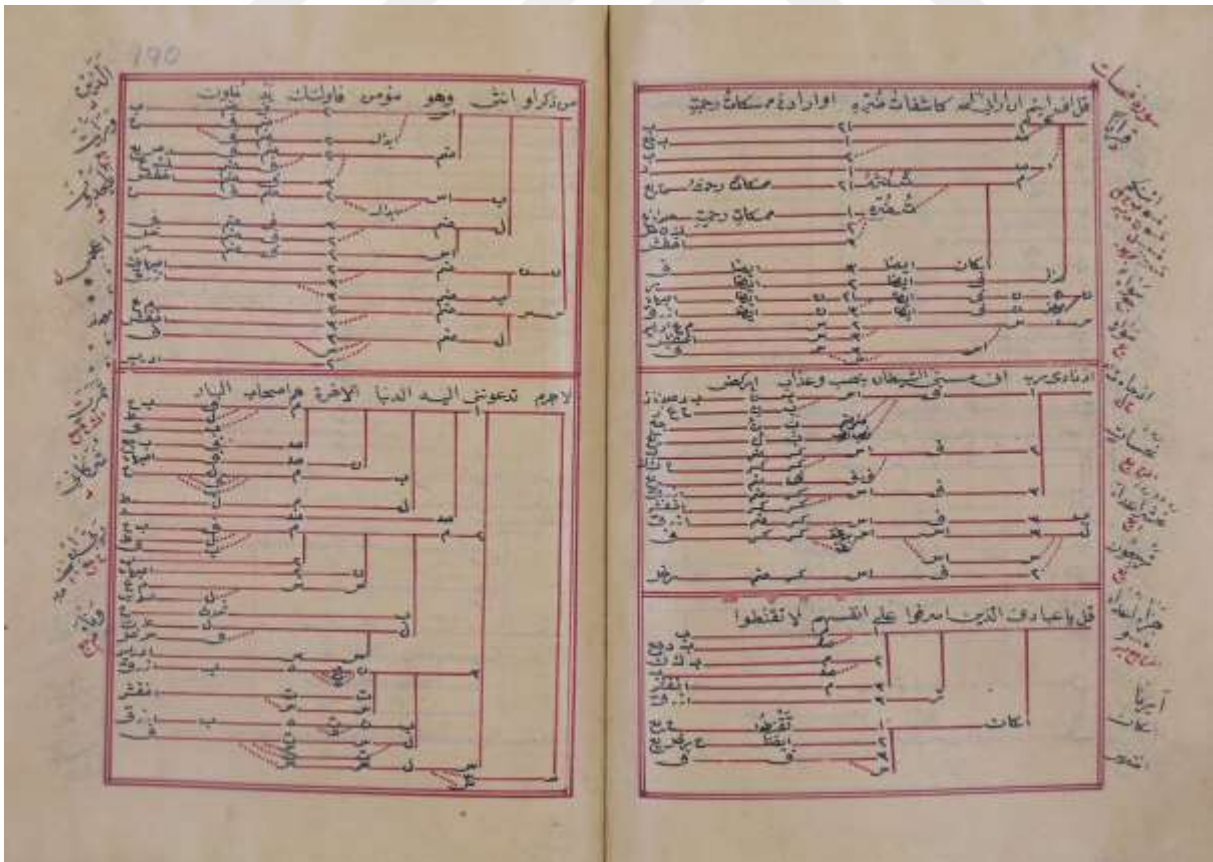

Şekil 3.7

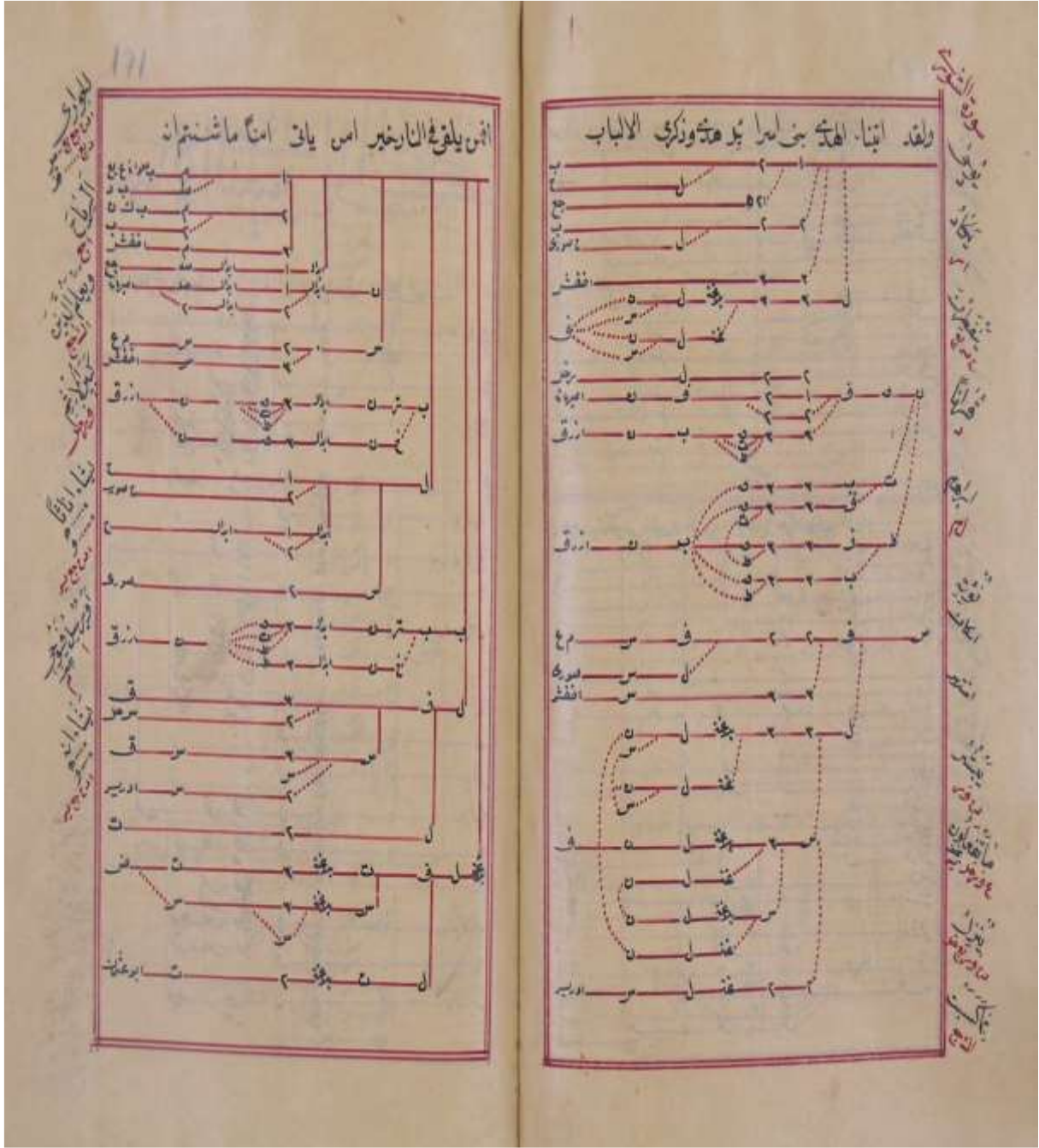
³⁸⁸ Yaşar Tekeli hocanın kütüphanesindeki nüshadan alınmıştır.

Şekil 3.9

Şekil 3.10

Şekil 3.11

Bu nüshanın dışında Yaşar Tekeli hocanın da şahsi gayretleriyle bu mesleğe dair sekizinci cüze kadar kürrâse çıkardığını bilmekteyiz. Her iki nüshada da Mutkin mesleğinin alametifarıkası sayılabilecek med ölçülerindeki farklılık görülmektedir. Mutkin mesleğinde med ölçüsü olarak elif değil hareke hesabı yapılmaktadır.³⁹⁰ Bu sebeple en uzun uzatma vechi olarak üç rakamı kullanılmaktadır.

³⁹⁰ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bk. Akdemir, *Tecvid-i Mâhir*, sf. 107-111.

(سورة الانعام) الجزء السابع

(397)

وَلَوْ قُرِئَ ارْزُوقُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَا لَيْسَ شَأْنُكُمْ وَلَا تَنْكِزْ بِآيَاتِنَا وَتَكُونُ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

_____ امار ۱ _____ امار _____ وَلَا تَنْكِزْ _____ وَتَكُونُ _____ ط

_____ امار ۲ _____ امار _____ وَلَا تَنْكِزْ _____ وَتَكُونُ _____ ابدال _____ ط

_____ امار ۳ _____ امار _____ وَلَا تَنْكِزْ _____ وَتَكُونُ _____ ابدال _____ ف

بَلْ يَدْعُهُمْ مَا كَانُوا يَخْفَوْنَ مِنْ قَبْلُ

بَلْ يَدْعُهُمْ مَا كَانُوا يَخْفَوْنَ مِنْ قَبْلُ _____ غير جمع _____ كَوْرُدُّوْا لِمَا نُهُوْا عَنْهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ

_____ صل _____ ب جمع _____ كَوْرُدُّوْا لِمَا نُهُوْا عَنْهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ

_____ ا _____ ب جمع _____ كَوْرُدُّوْا لِمَا نُهُوْا عَنْهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ

_____ بينا _____ ح _____ كَوْرُدُّوْا لِمَا نُهُوْا عَنْهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ

_____ ب كن _____ ح _____ كَوْرُدُّوْا لِمَا نُهُوْا عَنْهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ

_____ بين _____ ط _____ كَوْرُدُّوْا لِمَا نُهُوْا عَنْهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ

_____ امار _____ رخل _____ كَوْرُدُّوْا لِمَا نُهُوْا عَنْهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ

_____ ۳ _____ بين _____ ح _____ كَوْرُدُّوْا لِمَا نُهُوْا عَنْهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ

_____ ۳ _____ امار _____ ف _____ كَوْرُدُّوْا لِمَا نُهُوْا عَنْهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ

قَالَ أَلَيْسَ بِالْحَقِّ جَهَنَّمُ

قَالَ أَلَيْسَ بِالْحَقِّ جَهَنَّمُ _____ ارجل كن جمع _____ قَالُوا بَلَىٰ وَرَبِّنَا

_____ بين _____ ح _____ قَالُوا بَلَىٰ وَرَبِّنَا

_____ امار _____ ف رخل _____ قَالُوا بَلَىٰ وَرَبِّنَا

_____ ۳ _____ بين _____ ح _____ قَالُوا بَلَىٰ وَرَبِّنَا

_____ ۳ _____ امار _____ ف _____ قَالُوا بَلَىٰ وَرَبِّنَا

قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ

قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ _____ ب دج كن جمع رخل _____ قَالُوا بَلَىٰ وَرَبِّنَا

_____ ۳ _____ بين _____ ح _____ قَالُوا بَلَىٰ وَرَبِّنَا

_____ ۳ _____ امار _____ ف _____ قَالُوا بَلَىٰ وَرَبِّنَا

_____ ۳ _____ بين _____ ح _____ قَالُوا بَلَىٰ وَرَبِّنَا

Şekil 3.12

³⁹¹ Fotoğraflar, kendisine ait özel kıraat defterinden alınmıştır.

فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسَارِعُونَ فِيهِمْ يَقُولُونَ نَخْشَى أَنْ تُصِيبَنَا دَاجِرَةٌ

ادغام ١ < ١ < ١

ضم ١ < ١ < ١

امال ١ < ١ < ١

بلغ ١ < ١ < ١

صا ١ < ١ < ١

< < <

ادغام ١ < ١ < ١

فَوَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَنَّ بِالْفَتْحِ أَوْ آتٍ مِنْ عِنْدِهِ فَبُصْطِحُوا عَلَى مَا أَسْرَوْا فِي أَنْفُسِهِمْ تَدْرِكُهُمْ

صا ١ < ١ < ١

< < <

صا ١ < ١ < ١

٣ ٣ ٣

٣ ٣ ٣

٣ ٣ ٣

صا ١ < ١ < ١

بلغ ١ < ١ < ١

وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا أَوْلَ الَّذِينَ اقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ أَنَّهُمْ لَمَعَكُمْ

بعضا ١ < ١ < ١

صا ١ < ١ < ١

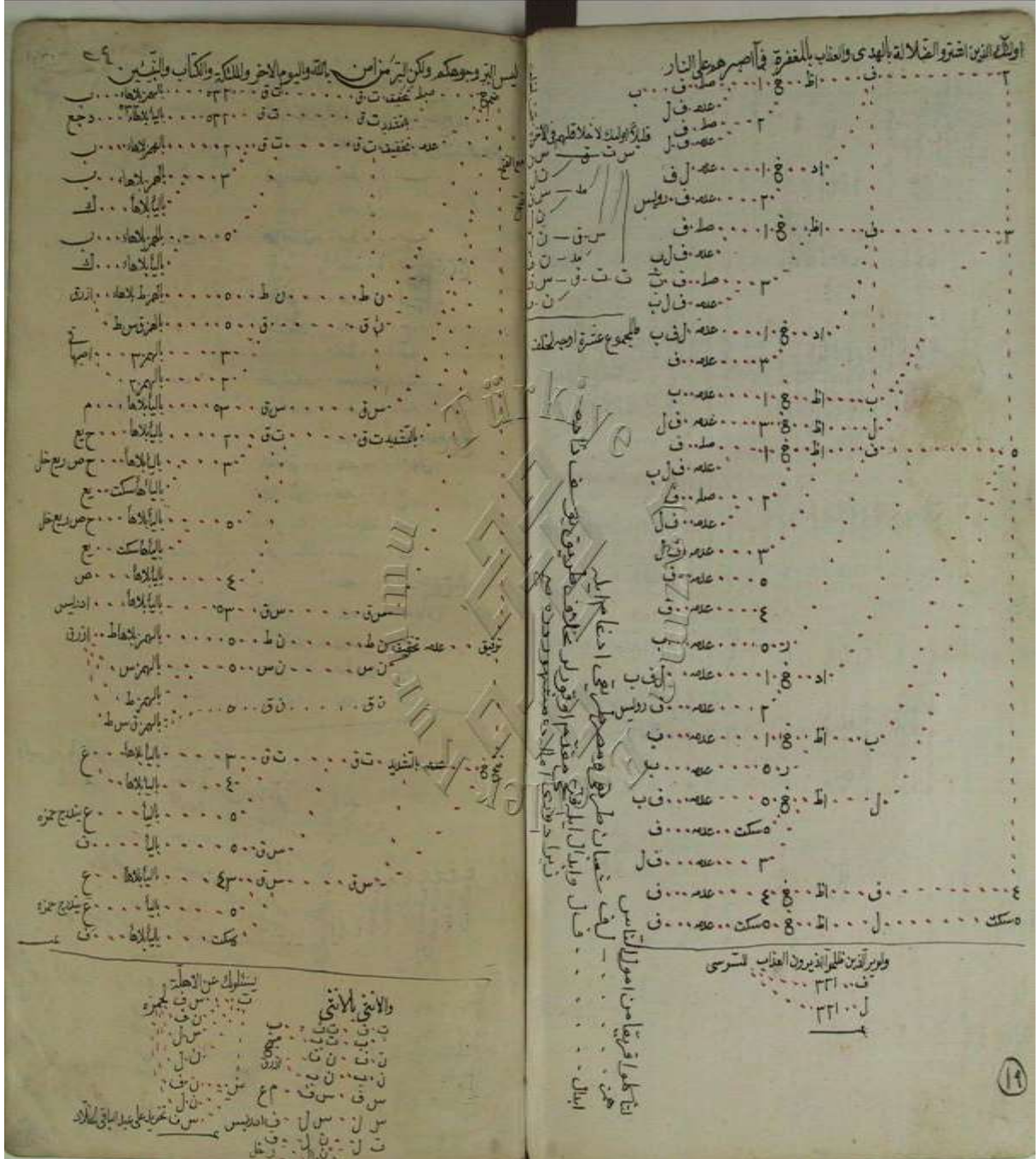
< < <

صا ١ < ١ < ١

٣ ٣ ٣
٣ ٣ ٣
٣ ٣ ٣

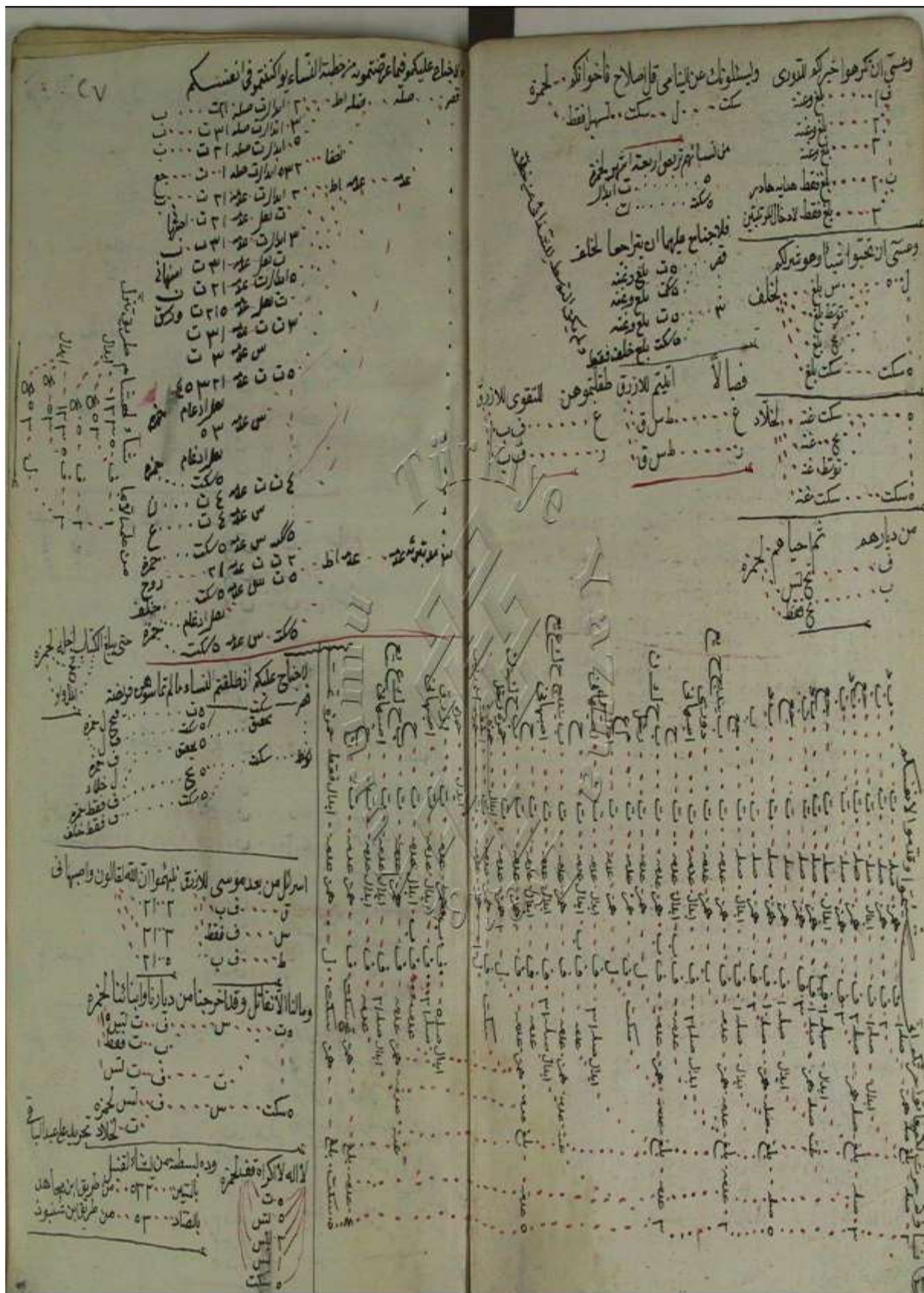
4.7.3. Sûfi mesleğe göre kürrâseler

Süleymaniye hatiplerinden Muhammed Emin Efendi'nin talebesi Hâfız Muhammed Emin Efendiye (ö.1192/1778) ait kürrâseden örnekler:³⁹²

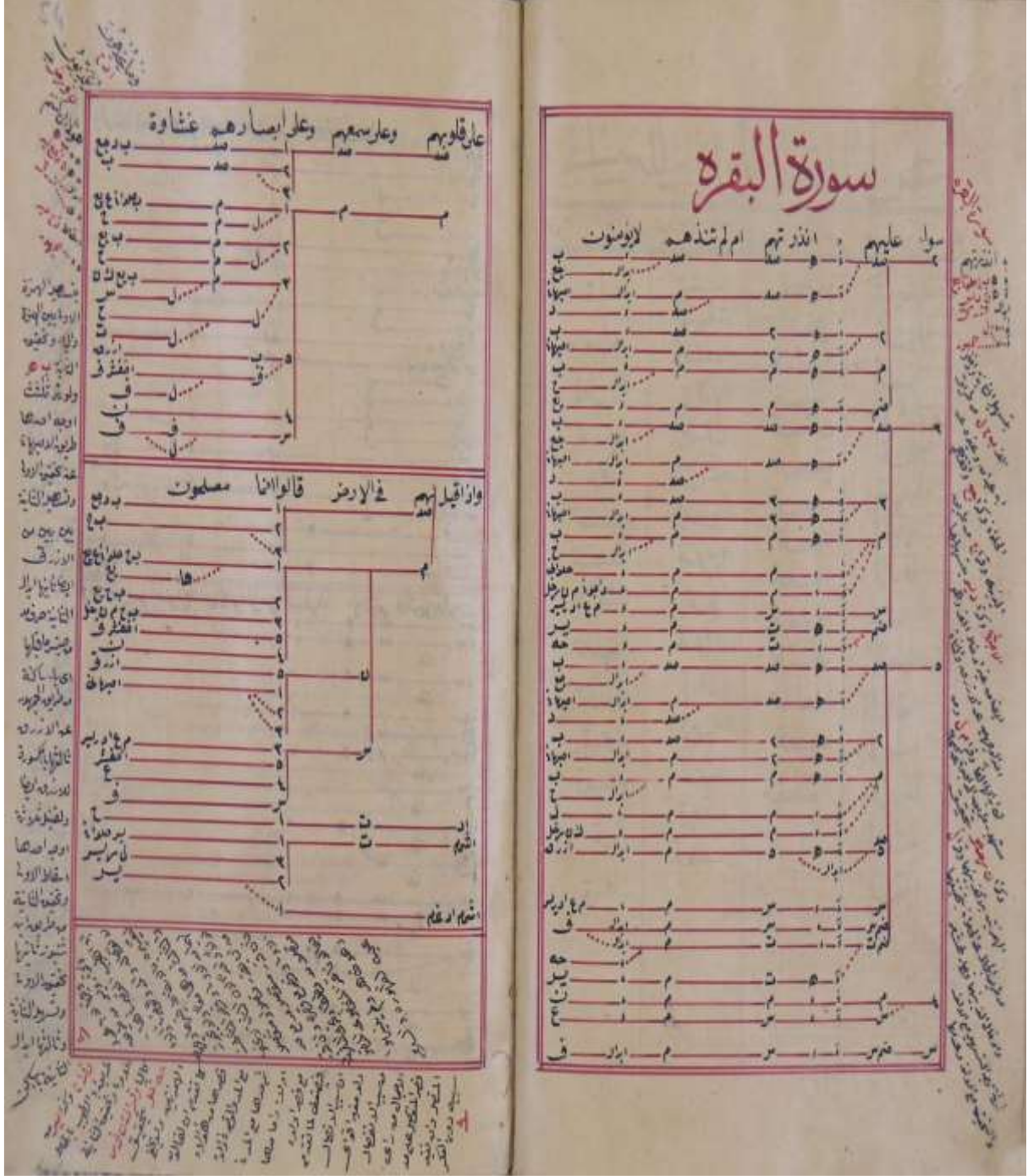
Şekil 3.15

³⁹² Muhammed Emin Efendi, *Kırâat ale't-Takrîb* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Dârü'l-Mesnevî Bölümü, nr. 35), vr. 27-30.

Şekil 3.16

Yukarıda Mutkin mesleği için örnek gösterilen nüshanın Rûm suresine kadar olan bölümü İstanbul tariki Sûfî mesleğine göre kaleme alınmıştır.³⁹³ Bu nüshada mizan çizgilerinin kırmızı renkli kalemle çizildiği ve şemaların muntazam bir usulde çizildiği görülmektedir.

Şekil 3.17

³⁹³ *Takrîb Mecmû'âsı* (Suna ve İnan Kırâç Vakfı Yazmalar, nr. SR000363), vr. 3-153.

اعوذ بالله من الشيطان الرجيم بسم الله الرحمن الرحيم				
علم قرائته طريقه الى قبول طريقه				
ملكتم احمد الصوفي ملكيد				
لماء الائمة العشر في علم قراءة القرآن الكريم واماء روايتهم				
رموز الائمة	رموز الرواة	مجموع رموز الائمة والرواة		
ا	ب	قالون	ابج	
	ج	ورش		
د	هـ	يزيد	دهز	
	ز	قنبل	حطى	
ح	ط	دورى		
	ى	سوى		
ك	ل	هشام	كلم	
	م	ابن ذكوان		
ن	ص	ابوبكر	نصع	
	ع	حفص		
ف	ض	خلف	فضق	
	ق	خلاد		
ر	س	ابوالمحارث	رست	
	ك	دورى		
جـ	عـ	عيسى ابن وردان		
	بـ	سليم بن جبار		
يـ	رؤيس	رؤيس		
	هـ	روح		
خل	ح	احاق		
	هـ	الطريسي		

Şekil 3.19

³⁹⁴ Nüshalar, Halim Garip Hocadan temin edilmiştir.

سورة ال عمران

اول سورة

اعوذ... بسمه... الم

ارح كن ف ر ج خ
قطر كل
كت كت جع
وسل ثاني
وسل ثاني
وسل اول قطر ثاني
وسل كل

الله لا اله الا هو الحي القيوم ط

ب د ج ج ج
ب ب
ج ف
ك ر خ
ن

قرأ بالتقليل في جميع القرآن ج ف و يختلف ب
والامالة ج م ر خ

نزل عليك الكتاب بالحق مصدق لما بين يديه وانزل التوراة والانجيل ط

ب د ج ج
ب ب
ج ف
ك ر خ
ن

ان الذين كفروا بايات الله لهم عذاب شديد ط

ب د ج ج
ب ب
ج ف
ك ر خ
ن

من قبل هدى للناس وانزل الفرقان ط

ب د ج ج
ب ب
ج ف
ك ر خ
ن

ان الله لا يخفى عليه شئ في الارض ولا في السماء ط

ب د ج ج
ب ب
ج ف
ك ر خ
ن

هو الذي يصوركم في الارحام كيف يشاء ط

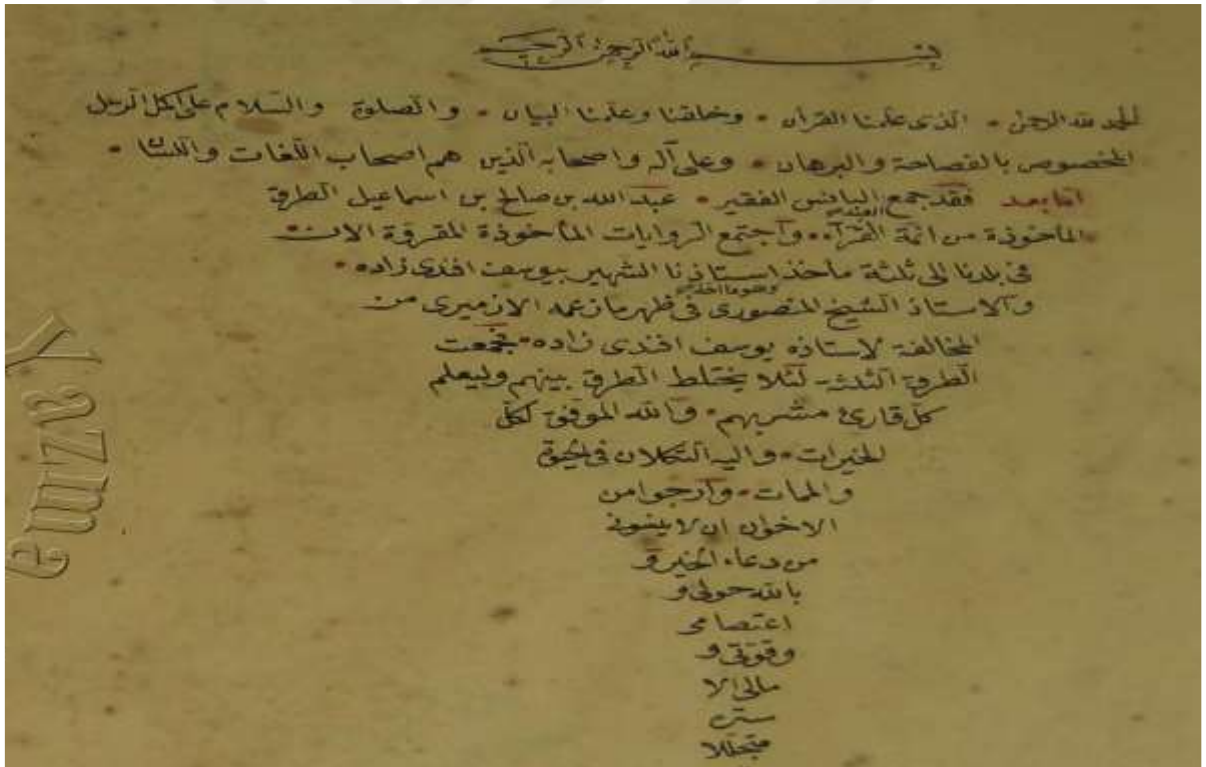
ب د ج ج
ب ب
ج ف
ك ر خ
ن

Şekil 3.20

4.7.4. İtilâf mesleğine göre kürrâseler

İtilaf mesleği, kürrâse yönünden en az malzemeye sahip olduğumuz meslektir. Yazma eserlerde bu meslekle ilgili çizilen mizanlar ve Umde kitabının içerisindeki örneklerden başka elimizde derli toplu bir kürrâse örneği bulunmamaktadır. Bu sebeple mesleğe dair yalnızca bu verilerin gösterilmesiyle yetinilecektir.

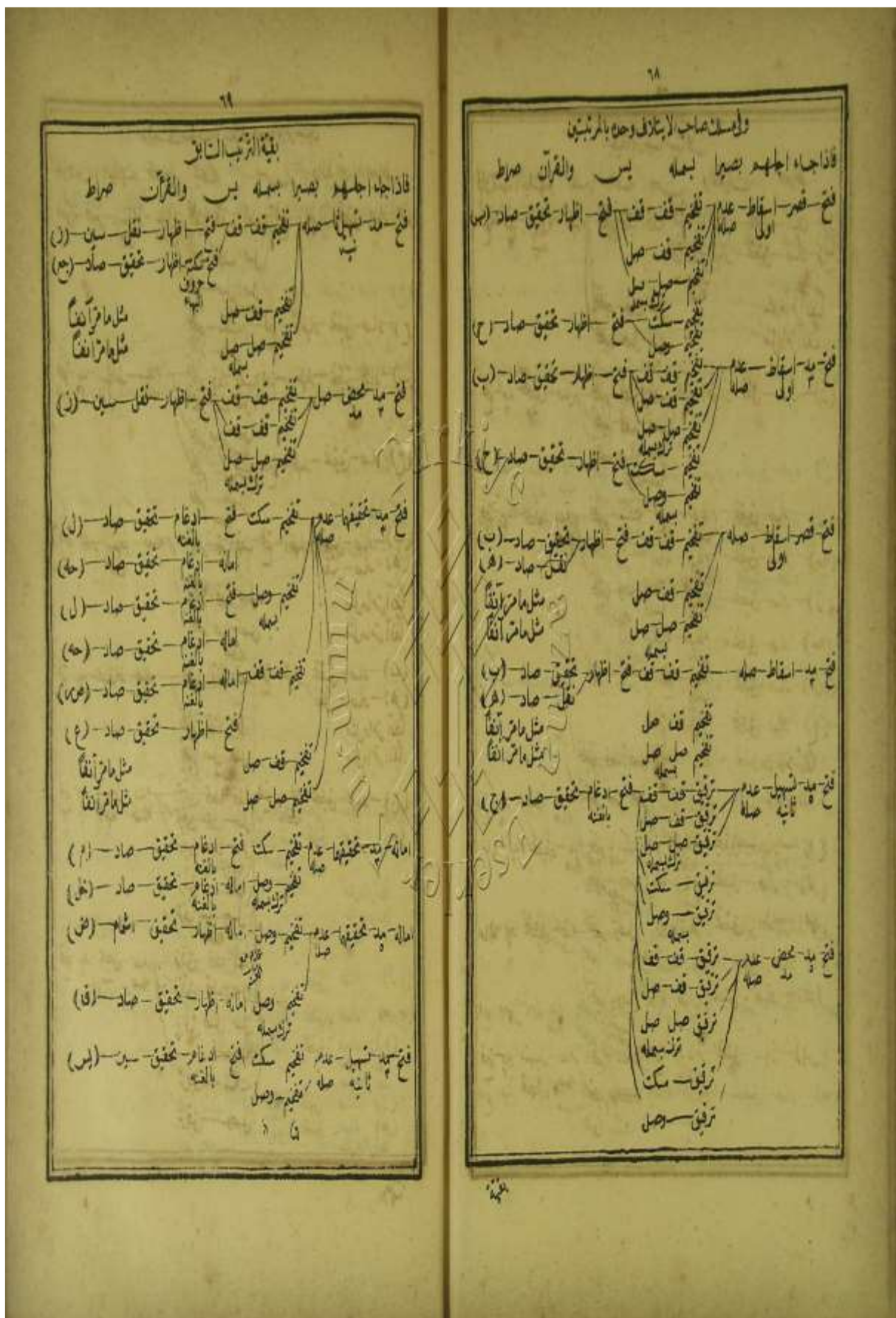
Umde müellifi Muhammed Emin Efendi'nin babası ve hocası Abdullah b. Salih b. İsmail Eyyûbî (ö. 1176/1763)'nin *el-Mizân* adlı eseri bulunmaktadır.³⁹⁵ Bu eserde müellif, farklı iki meslekle birlikte ağırlıklı olarak İtilâf mesleğinin usullerine ve mesleğin kurucusu Yusuf Efendizâde'nin tercihlerine göre kürrâse benzeri şemalar çizmiştir.³⁹⁶ Birazdan gösterilecek nüshalarda ki “ف” harfî Yusuf Efendizâde'nin tercihlerini, dolayısıyla itilaf mesleğini temsil etmektedir. İtilaf mesleğine dair en erken bulgulardan biri olarak bu eserin gösterilmesi mümkündür:

Şekil 3.22

³⁹⁵ Halil İbrahim Üren, *Molla Muhammed Emin Efendi ve Umdetu'l-Hullân fî İzâhi Zübdetü'l-İrfân Adlı Eserin Kıraat İlmindeki Yeri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 31.

³⁹⁶ Abdullah Eyyûbî, *el-Mizân* (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yazma Eserler, Hâfız Ali Üsküdarlı Koleksiyonu, nr. 31), vr. 1-18-21.

Şekil 3.26

4.7.5. Güncel kürrâse örnekleri

Bu başlık altında son zamanlarda basılmış ya da bilgisayar ortamına aktarılmış kürrâse örnekleri gösterilecektir. Böylece tarih boyunca süregelen bu ilmi geleneğin devamlılığı takip edilmiş, ayrıca süreç içerisinde meydana gelmiş değişiklikler ve farklı kullanımlar gösterilmiş olacaktır. Bu meyanda önceden yazılmış olmasına rağmen güncel olarak baskısı yapılan Talip Akbal ve Mithat Aça hocalara ait kürrâseler gösterilecektir. Ayrıca son dönemlerde yazılmış ve kıraat öğrencileri tarafında sıklıkla kullanılan Adem Özgören ve Mustafa Yılmaz hocalara ait nüshalardan örnekler seçilmiştir.

Talip Akbal'a ait kürrâse örnekleri:³⁹⁸

وُجُوهُ الْقِرَاءَاتِ الْقُرْآنيَّةِ الْعَشْرَةِ فِي الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ

بَطْرِيْقْ إِيْمْطَنِيُول / التَّيْسِيْر
عَلَى مَسَلِكِ الشَّيْخِ أَحْمَدَ الصَّوْفِي

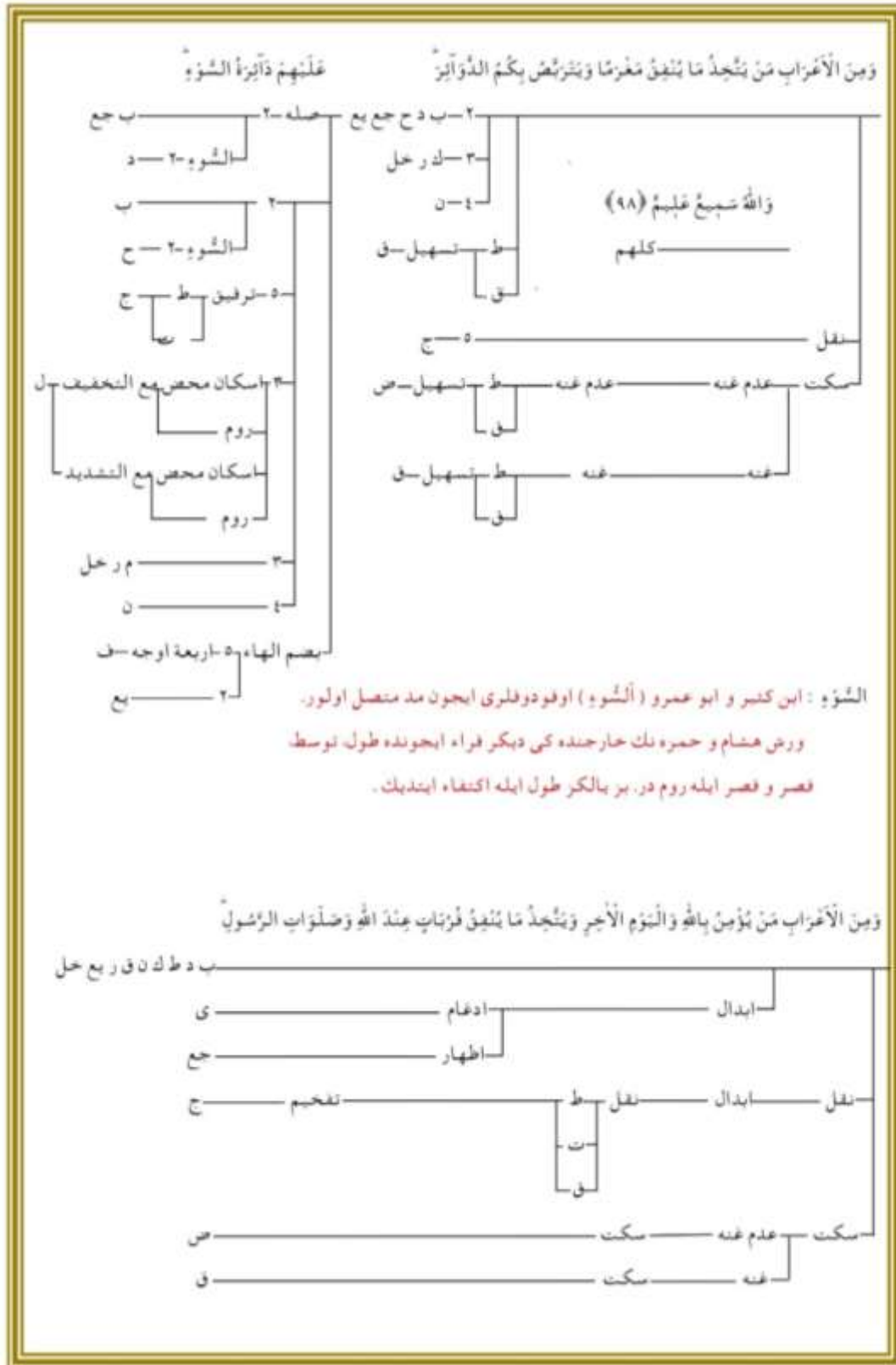
الْجُلْدُ الثَّانِي

إِعْدَاد
طَالِبِ أَقْبَال
الْأَسَاطِدِ فِي مَرْكَزِ التَّعْلِيمِ الدِّيْنِيِّ الْعَالِيِّ حَصَكِي
إِيْمْطَنِيُول / ٢٠٢٠

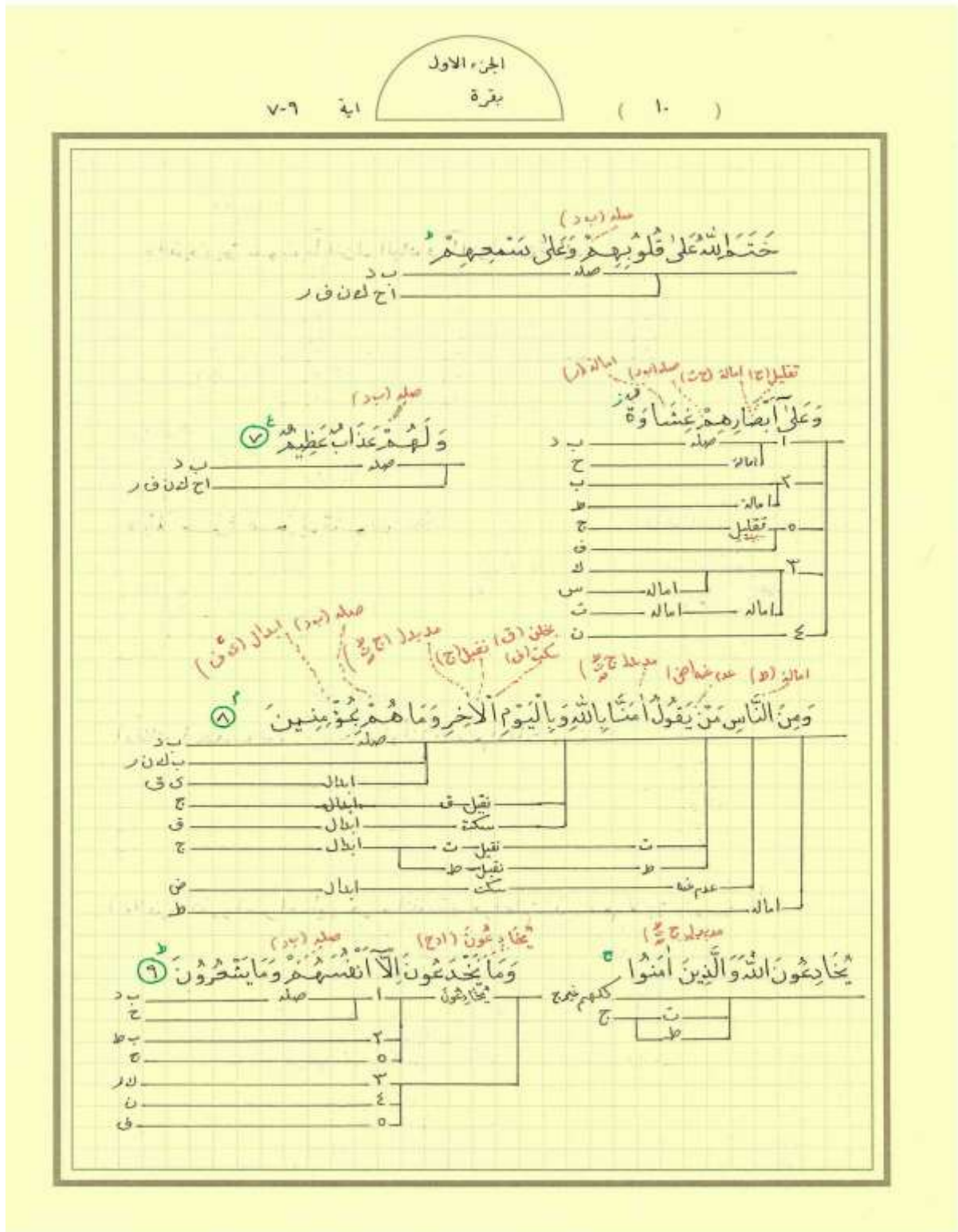
Şekil 3.28

³⁹⁸ Görüntüler Halim Garip Hocadan temin edilmiştir.

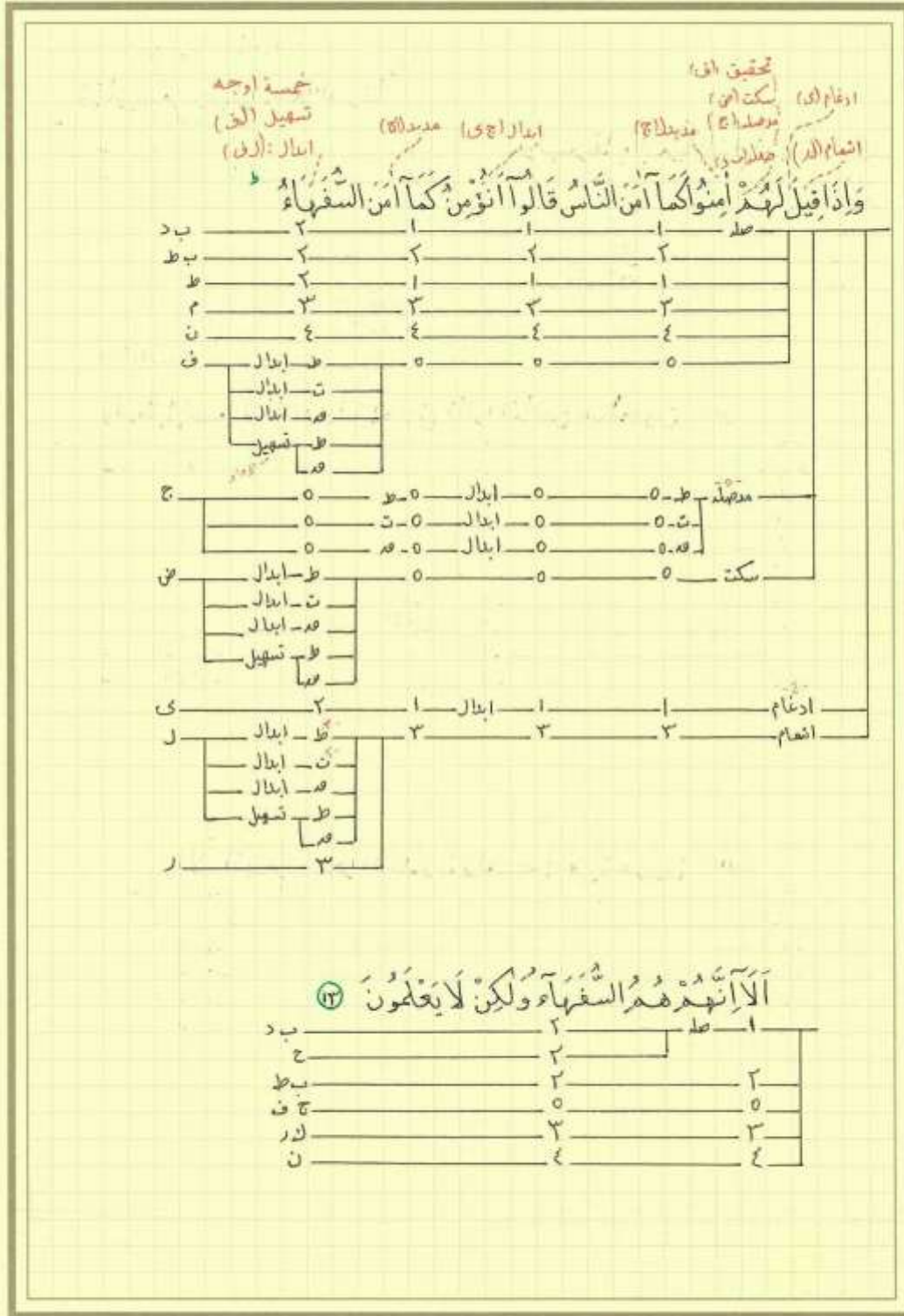

Şekil 3.30

Şekil 3.31

³⁹⁹ Nüshalar Halim Garip Hocadan temin edilmiştir.

Şekil 3.32

105

Adem Özgören'e ait Mısır tariki Şeyh Atâullah mesleği üzerine kürrâse örnekleri:⁴⁰⁰

Şekil 3.34

⁴⁰⁰ Nüshalar kendisinden alınmıştır.

علم الله انكم ستذكرونهم ولكن لا تواعدوه من سر الا ان تقولوا قولا معروفا.

ب	۱	
ح	۲	
ط	۳	
ز	۴	
ر	۵	
س	۶	
ش	۷	
ص	۸	
ض	۹	
ع	۱۰	
ف	۱۱	
ق	۱۲	
ک	۱۳	
گ	۱۴	
خ	۱۵	
ج	۱۶	
چ	۱۷	
ح	۱۸	
ط	۱۹	
ز	۲۰	
ر	۲۱	
س	۲۲	
ش	۲۳	
ص	۲۴	
ض	۲۵	
ع	۲۶	
ف	۲۷	
ق	۲۸	
ک	۲۹	
گ	۳۰	
خ	۳۱	
ج	۳۲	
چ	۳۳	
ح	۳۴	
ط	۳۵	
ز	۳۶	
ر	۳۷	
س	۳۸	
ش	۳۹	
ص	۴۰	
ض	۴۱	
ع	۴۲	
ف	۴۳	
ق	۴۴	
ک	۴۵	
گ	۴۶	
خ	۴۷	
ج	۴۸	
چ	۴۹	
ح	۵۰	
ط	۵۱	
ز	۵۲	
ر	۵۳	
س	۵۴	
ش	۵۵	
ص	۵۶	
ض	۵۷	
ع	۵۸	
ف	۵۹	
ق	۶۰	
ک	۶۱	
گ	۶۲	
خ	۶۳	
ج	۶۴	
چ	۶۵	
ح	۶۶	
ط	۶۷	
ز	۶۸	
ر	۶۹	
س	۷۰	
ش	۷۱	
ص	۷۲	
ض	۷۳	
ع	۷۴	
ف	۷۵	
ق	۷۶	
ک	۷۷	
گ	۷۸	
خ	۷۹	
ج	۸۰	
چ	۸۱	
ح	۸۲	
ط	۸۳	
ز	۸۴	
ر	۸۵	
س	۸۶	
ش	۸۷	
ص	۸۸	
ض	۸۹	
ع	۹۰	
ف	۹۱	
ق	۹۲	
ک	۹۳	
گ	۹۴	
خ	۹۵	
ج	۹۶	
چ	۹۷	
ح	۹۸	
ط	۹۹	
ز	۱۰۰	

ولا تغرموا عقدة النكاح حتى يبلغ الكتاب أجله . واعلموا أن الله يعلم ما في أنفسكم فاحذروه .

غیزی _____
 اردغام _____

ب طریح _____
 صلہ _____

واعلموا ان الله غفور رحيم (۲۳۵)

۱۔ بدوح جمع ج

۲۔ بط

۳۔ چ

۴۔ ڈرخل

۵۔ ن

۱۔ ادغام

۲۔ بط

۳۔ صلہ

۴۔ چ

۵۔ ڈرخل

۶۔ ن

لا جناح عليكم ان ملقتم النساء ما لم تمسوهن او تفرضوا اليهن فريضة . ومتعهن .

ج	<	
ب	٢	
د	ثُمَّ اسْوِهْنَ	
ز	ع	
ف	ثُمَّ اسْوِهْنَ	
ب د ج	<	صل
ب	<	"
ج	و	تخ
ض	و ثُمَّ اسْوِهْنَ	سكت

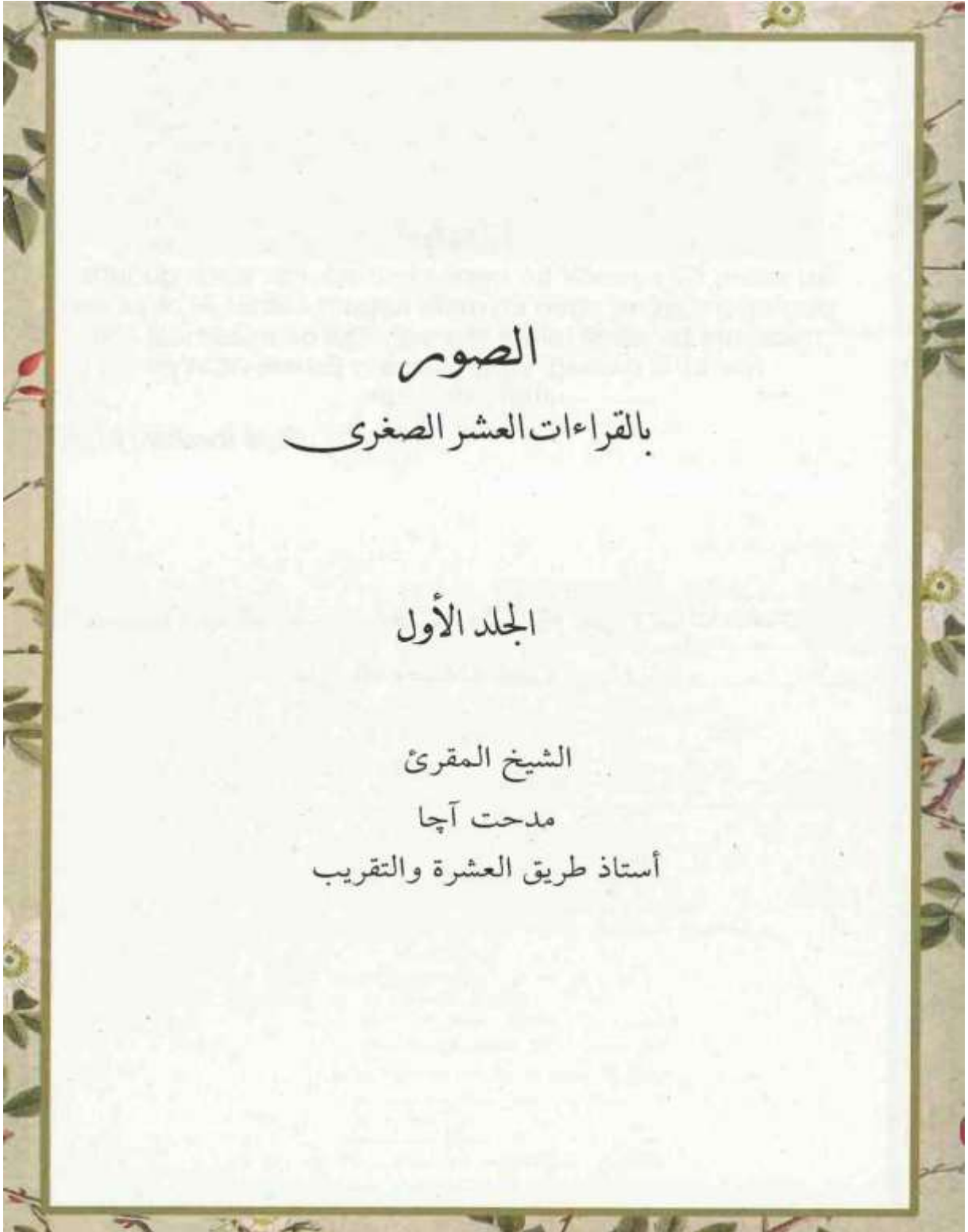
عَلَى الْمَوْسِعِ قَدْرُهُ وَعَلَى الْمُقْتَرِ قَدْرُهُ. مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ. حَقًّا عَلَى الْحَسَنِينِ (٣٣٤) جَمُور

وان طاعتهم من قبل ان تمسواهم وقد فرضتم لهم فريضة فنصف ما فرضتم الان يعنون او يعنفوا الذي بيده عقدة النكاح .

ح	١	_____
ب	_____	اختلاس
ط	٢	_____
ك	٣	_____
ن	٤	_____
ج	٥	_____
ب	٦	_____
ض	٧	_____
ق	٨	_____
ر	٩	_____
خ	١٠	_____
ذ	١١	_____
ز	١٢	_____
س	١٣	_____
ش	١٤	_____
ص	١٥	_____
ض	١٦	_____
ط	١٧	_____
ظ	١٨	_____
ع	١٩	_____
ف	٢٠	_____
ق	٢١	_____
ك	٢٢	_____
خ	٢٣	_____
د	٢٤	_____
ذ	٢٥	_____
ز	٢٦	_____
س	٢٧	_____
ش	٢٨	_____
ص	٢٩	_____
ض	٣٠	_____
ط	٣١	_____
ظ	٣٢	_____
ع	٣٣	_____
ف	٣٤	_____
ق	٣٥	_____
ك	٣٦	_____
خ	٣٧	_____
د	٣٨	_____
ذ	٣٩	_____
ز	٤٠	_____
س	٤١	_____
ش	٤٢	_____
ص	٤٣	_____
ض	٤٤	_____
ط	٤٥	_____
ظ	٤٦	_____
ع	٤٧	_____
ف	٤٨	_____
ق	٤٩	_____
ك	٥٠	_____
خ	٥١	_____
د	٥٢	_____
ذ	٥٣	_____
ز	٥٤	_____
س	٥٥	_____
ش	٥٦	_____
ص	٥٧	_____
ض	٥٨	_____
ط	٥٩	_____
ظ	٦٠	_____
ع	٦١	_____
ف	٦٢	_____
ق	٦٣	_____
ك	٦٤	_____
خ	٦٥	_____
د	٦٦	_____
ذ	٦٧	_____
ز	٦٨	_____
س	٦٩	_____
ش	٧٠	_____
ص	٧١	_____
ض	٧٢	_____
ط	٧٣	_____
ظ	٧٤	_____
ع	٧٥	_____
ف	٧٦	_____
ق	٧٧	_____
ك	٧٨	_____
خ	٧٩	_____
د	٨٠	_____
ذ	٨١	_____
ز	٨٢	_____
س	٨٣	_____
ش	٨٤	_____
ص	٨٥	_____
ض	٨٦	_____
ط	٨٧	_____
ظ	٨٨	_____
ع	٨٩	_____
ف	٩٠	_____
ق	٩١	_____
ك	٩٢	_____
خ	٩٣	_____
د	٩٤	_____
ذ	٩٥	_____
ز	٩٦	_____
س	٩٧	_____
ش	٩٨	_____
ص	٩٩	_____
ض	١٠٠	_____

Şekil 3.35

Mithat Aça hocaya ait Mısır Tariki Şeyh Atâullah mesleğine göre kürrâse örneği.⁴⁰¹

Şekil 3.36

⁴⁰¹ Nüshalar, öğrencisi Mehmet Çaba hocadan alınmıştır.

4.7.6. Farklı ülkelerde basılmış kürrâse örnekleri

Arap ülkelerinde Türkiye'deki tedrisat modelinde olduğu gibi bir kürrâse kullanımı yoktur. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi indirâc usulünde kıraat okuyan herkes zihninde de olsa bir kürrâse çizmek zorundadır. Bu sebeple bilhassa vecih sayısının fazla olduğu uzun âyetlerde öğrencinin vücûhatı somut bir şekilde görebilmesi adına bazı adımlar atılmıştır. Bu meyanda başta Mısır olmak üzere farklı ülkelerde de kürrâse benzeri eserler tespit edilmiştir. Mukayese yapılabilmesi adına farklı ülkelere ait kürrâse ya da kürrâse benzeri eserlere değinmek yerinde olacaktır.

El-Cevâhiru'l-Hâlîde:⁴⁰² Mısır'da basılmış olan bu eserde âyetler sırasıyla ele alınmış ve âyetlerdeki vecihler imam sıralaması da gözetilerek âyetin altında gösterilmiştir. Bu usul aslında kürrâse uygulamasının düz yazı hâlinde gösterilmesidir. Öğrenci dersi doğrudan bu eser üzerinde hocasına takrir edebilir.

Şekil 3.39

⁴⁰² Enver Subhî Âbidin A'zeb, *el-Cevâhiru'l-Hâlîde fî Cem'i Kirâati'l-Aşr* (Mısır, ts.).

سُورَةُ الْأَنْعَامِ
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ﴾

قالون واندراج معه الجميع عدا ورثا بالنقل ثم ابن ذكوان بالسكت واندراج حفص وحمزة وإدريس.

﴿ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ﴾

قالون واندراج معه الجميع عدا قالون بصلة الميم واندراج ابن كثير وأبو جعفر.

﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ ثُمَّ قَضَى أَجَلًا﴾

قالون واندراج الأصبهاني والبصريان والحلواني وحفص ثم قالون بالتوسط واندراج الأصبهاني والبصريان وابن عامر وعاصم ثم الأزرق بالطويل واندراج النقاش ثم الأزرق بالتقليل ثم حمزة بالإمالة ثم حمزة بسكت المد ثم حمزة بالتسهيل مع الإشباع والقصر وقفًا ثم الكسائي بالإمالة والتوسط واندراج خلف العاشر ثم قالون بصلة الميم واندراج ابن كثير وأبو جعفر ثم قالون بالتوسط ثم أبو عمرو وبإدغام ﴿خَلَقَكُمْ﴾ واندراج يعقوب ثم يعقوب بالتوسط.

﴿وَأَجَلٌ مُّسَمًّى عِنْدَهُ ثُمَّ أَنْتُمْ تَمْتَرُونَ﴾

قالون واندراج معه الجميع عدا قالون بصلة الميم واندراج ابن كثير وأبو جعفر.

﴿وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ﴾

﴿وَهُوَ﴾ قالون وأبو عمرو والكسائي وأبو جعفر بإسكان الهاء، والباقون بضمها.

قالون بإسكان الهاء واندراج أبو عمرو والكسائي وأبو جعفر ثم ورث بضم الهاء والنقل واندراج حمزة وقفًا ثم ابن كثير بترك النقل واندراج ابن عامر وعاصم ويعقوب وخلف العاشر ثم ابن ذكوان بالسكت واندراج حفص وحمزة وإدريس.

واندرج ابن كثير وأبو جعفر ثم الأصبهاني بإسكان الميم الغير مهموزة ثم قالون بتوسط الصلة ثم الأصبهاني بإسكان الميم الغير مهموزة ثم الأزرق بإشباع صلة الميم وثلاثة البدل ثم ابن ذكوان بالسكت واندرج حفص وحمزة وإدريس ثم حمزة بتسهيل الهمز وقفًا.

﴿وَكَانَ اللَّهُ شَاقِرًا عَلِيمًا﴾

قالون واندرج معه الجميع عدا الأزرق بترقيق الراء.

الجزء السادس

ربع ﴿لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ﴾

﴿لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ﴾

قالون واندرج معه الجميع عدا الأزرق بالطويل واندرج النقاش وحمزة ثم حمزة بسكت المد.

﴿وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا عَلِيمًا﴾

قالون واندرج معه الجميع.

﴿إِنْ تُبْدُوا خَيْرًا أَوْ تُخْفَوْهُ أَوْ تَعْفُوا عَنْ سُوءِ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُوًّا قَدِيرًا﴾

﴿خَيْرًا﴾، ﴿قَدِيرًا﴾ يمتنع للأزرق ترفيق الأول مع تفخيم الثاني.

وَعِنْدَ مَدِّ بَدَلٍ سَوَّاهُمْ ٥٨٥: أَوْ فَحَمَّ الْأُولَى كَمَا إِنْ عُدِمَا

قالون واندرج معه الجميع (عدا ما سيأتي) ثم النقاش بالطويل واندرج حمزة ثم ابن كثير بصلة

هاء الضمير في ﴿تُخْفَوْهُ﴾ ثم الأزرق بالنقل وترقيق الراءين ﴿خَيْرًا﴾، ﴿قَدِيرًا﴾ ثم بتفخيم ﴿خَيْرًا﴾

وعليه ترفيق وتفخيم ﴿قَدِيرًا﴾ ثم الأصبهاني على النقل بتوسط المتصل ثم ابن ذكوان بالسكت

واندرج حفص وإدريس ثم النقاش بالطويل واندرج حمزة ثم حمزة بسكت المد.

﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَنْ يُقَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ

بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا﴾

قالون واندرج معه الجميع (عدا ما سيأتي) ثم ورش بإبدال همز ﴿نُؤْمِنُ﴾ واندرج أبو عمرو وأبو

جعفر ثم أبو عمرو بالإدغام وإبدال الهمز في ﴿وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ﴾ ثم يعقوب بالإدغام وتحقيق الهمز

ثم خلف عن حمزة بترك الغنة في الياء والواو ثم الضرير بالغنة في الواو.

Cem'u'l-Kirâati'l-Aşr:⁴⁰³ Bu eserde çözümlü yapılacak âyet her defasında bütün olarak yazılmış ve altına sırasıyla vücûhatı gösterilen imamın uygulaması yazılmıştır. Bu usul de aslında bir çeşit kürrâse tatbikatıdır. Ülkemizdeki kürrâselerde âyetin her defasında yazılması yerine dikey ve yatay çizgilerle pratik bir metot elde edilmiştir.

مجمع القراءات العشر

مِنْ طُرُقِ طَيِّبَةِ النَّشْرِ

الجزء الأول

ويشمل

أوجه الاستعاذة والبسملة وأول سورة الفاتحة

سورة الفاتحة

بين سورة الفاتحة وسورة البقرة

من أول سورة البقرة وحتى غاية الآية رقم (١٤١) منها

إشراف

تلاوة

فضيلة الشيخ يسري محمد عوض عبد الواحد

فضيلة الدكتور الشيخ أحمد طلبة

كتابة وتنسيق

محمود حسنين عطا الصياد

هذا العمل

عبارة عن نسخة مكتوبة من تسجيلات تلاوة فضيلة الدكتور الشيخ أحمد طلبة الموجودة في موقع فضيلته على شبكة الإنترنت وعنوانها <http://www.tajweedhome.com/playmedia.php?catid=114> ولتحقيق أكبر فائدة نرى أن يتم الاستعانة بالنسخة المكتوبة والتسجيلات معا عند الاستذكار إذ لا يغني أحدهما عن الآخر، وذلك لحين اكتمال النسخة المكتوبة إن شاء الله تعالى حيث يتم عمل اسطوانة مدمجة (CD) عليها التسجيلات تكون مرفقة بالكتاب إن شاء الله تعالى. ولكن ينبغي أن نذكر دائما أن الأصل في التعلم هو التلقي عن شيخ مجاز متصل بالسند برسول الله صلى الله عليه وسلم.

Şekil 3.42

⁴⁰³ Şeyh Ahmet Talebe - Muhammed Ğavd Abdulvâhid, Cem'u'l-Kirâati'l-Aşri'l-Kübrâ min Turuki Tayyibeti'n-Neşr (Mısır, ts.).

١٧. قالون بالغنة واندرج معه الأصهباني وأبو جعفر.

﴿مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِغَنِيٍّ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَائِيلَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ﴾ (١٨)

١٨. أبو عمرو بالغنة والإمالة، واندرج معه رويس.

﴿مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِغَنِيٍّ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ﴾ (١٨)

١٩. حفص بالغنة واندرج معه روح.

﴿مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِغَنِيٍّ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ﴾ (١٨)

٢٠. رويس بالغنة والوقف بهاء السكت.

﴿مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِغَنِيٍّ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ﴾ (١٨)

٢١. روح بالوقف بهاء السكت.

﴿فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ﴾

٢٢. ابن عامر بالغنة.

﴿مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِغَنِيٍّ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَائِيلَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ﴾ (١٨)

٢٣. الصوري عن ابن ذكوان بالغنة والإمالة.

﴿مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِغَنِيٍّ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَائِيلَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ﴾ (١٨)

٢٤. ابن كثير بالغنة.

﴿مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِغَنِيٍّ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَائِيلَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ﴾ (١٨)

٢٥. قبيل بالغنة.

﴿مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِغَنِيٍّ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَائِيلَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ﴾ (١٨)

٢٦. النقاش بالإشباع والغنة.

﴿مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِغَنِيٍّ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَائِيلَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ﴾ (١٨)

قوله سبحانه وتعالى :

﴿وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ ءَايَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ﴾ (١٩)

وجوه القراءات

١. وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا :

أ . النقل لورش في الحاليين.

ب . وسكت عليها الأربعة (ابن ذكوان وحفص وحمزة وإدريس) بخلف عنهم.

ج . وحمزة وقفا ثلاثة أوجه النقل والتحقيق مع السكت وتركه.

٢. أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ ، بِهَا إِلَّا : لحمزة السكت على المنفصل بخلفه.

٣. ءَايَاتٍ : ثلث البدل الأزرق.

٤. بَيِّنَاتٍ وَمَا : أدغم نون التنوين في الواو بلا غنة خلف عن حمزة.

٥. الْفَاسِقُونَ : وقف عليها يعقوب بهاء السكت بخلفه.

الجمع

١. قالون بقصر المنفصل واندرج معه من اندرج.

﴿وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ﴾

٢. قالون بتوسط المنفصل واندرج معه من اندرج.

﴿وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ﴾

٣. النقاش بالإشباع واندرج معه حمزة.

﴿وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ﴾

٤. الأزرق بقصر البدل وثلاثة العارض.

﴿وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ﴾ ﴿بَيِّنَاتٍ﴾ ﴿بَيِّنَاتٍ﴾

El-Fütûhu'l-Bâhira:⁴⁰⁴ Bu eserde her âyet tablolar hâlinde ve vücûhatın olduğu kelime ayrı ayrı değerlendirilerek vücûhatı olan imamların bilgisi verilmiştir.

⁴⁰⁴ Ali b. Abdülmun'im Salih Ferec, *el-Fütûhu'l-Bâhira fî Cem'i Kirâati'l-Aşri'l-Mütevâtira* (Kahire: Dâr-u Hayra Zâd, ts.).

سورة البقرة الربيع (١٨)		
رقم	القراءة	الشرح
١	(قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِّنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا أَذَى) ^(١)	قالون واندراج من اندراج: بالقصر.
٢	...	قالون واندراج من اندراج: بالتوسط.
٣	...	الكسائي واندراج العاشر: بالإمالة.
٤	...	خالد: كالسابق، وبالإمالة.
٥	...	أبو جعفر: بالإخفاء.
٦	...	ورش: بالإشباع، وترقيق الراء.
٧	...	ورش: كالسابق، وبالتقليل.
٨	(قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِّنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا أَذَى)	خلف حمزة: بالإشباع، وبترك الغنة، وبالإمالة.
٩	(وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَلِيمٌ) (٢)	الجميع.
١	(يَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَبْطُلُوا صَدَقَتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى كَالَّذِي يُنفِقُ مَالَهُ رِثَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ) ^(٣)	قالون واندراج من اندراج: بالقصر والإسكان.
٢	...	الموسى: كالسابق، بالإبدال.
٣	(... كَالَّذِي يُنفِقُ مَالَهُ رِثَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ)	دوري أبي عمرو: بإمالة (النَّاسِ).
٤	...	قالون واندراج ابن كثير: بالصلة.
٥	(... كَالَّذِي يُنفِقُ مَالَهُ رِثَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ)	أبو جعفر: كالسابق، وبإبدال (رِثَاءَ) (يُؤْمِنُ).
٦	(يَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَبْطُلُوا صَدَقَتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى كَالَّذِي يُنفِقُ مَالَهُ رِثَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ)	قالون واندراج من اندراج: بالتوسط والإسكان.
٧	(... كَالَّذِي يُنفِقُ مَالَهُ رِثَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ)	دوري أبو عمرو: بإمالة (النَّاسِ).
(١) تفصيل المقطع: (وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ) بترقيق الراءين لورش، وبالإخفاء لأبي جعفر. (أَذَى) بالإمالة وقفاً للأصحاب، وبالتقليل لورش بالخلاف. (٢) تفصيل المقطع: (رِثَاءَ) قرأ أبو جعفر بإبدال الهمزة الأولى بياء خالصة، وحمزة وقفاً، وهو هشام ثلاثة الإبدال في الهمزة الثاني. (وَالْأَذَى) بالإمالة وقفاً للأصحاب، وبالتقليل لورش بالخلاف. (النَّاسِ) بالإمالة لدوري أبو عمرو.		

En-Nücümü'l-Münîra:⁴⁰⁵ Bu eser ülkemizdeki kürrâse uygulamasına en yakın usullerle yazılmış eserdir. Türkiye'deki uygulamadan farklı olarak vecihler için kısaltma ve özel ıstılah kullanılmamış, vecih farklılıkları olduğu şekliyle yazılarak gösterilmiştir. İmam rumuzlarının aynen kullanıldığı eserde her sayfa altında imamların rumuzları tekrar hatırlatılmaktadır.

Şekil 3.47

⁴⁰⁵ Ahmed İsa Ma'sarâvî - Mâlik Yusuf İbrahim Cüleydân, *en-Nücümü'l-Münîra fî'l-Kirâati'l-Aşri'l-Mütevâtira min Tarikayi's-Şâtubiyye ve'd-Dürra* (Mısır: Matbaatü's-Selâm, 2011).

[illegible]

ع	ق	ر	س	ت	ج	اين وردان	اين حجاز	ع	رواس	روح	خل	ايمحاي	ايريس	سا	ع	ث
جنت	علاء	الكسائي	أبو الحارث	الدوري	أبو جعفر	أبو وردان	أبو حجاز	عقوب	رواس	روح	صاحب العائش	ايمحاي	ايريس	أبو ح	فهر	نوحه ر

120

سُورَةُ النِّسَاءِ

﴿٧٣﴾ ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً

رَ..... قَسْوَةً

ج «أَوْ أَشَدُّ» قِرَاءَةٌ

لَ كَ نَ ف (ض، ق) مَعَ خَل

ض،

ي،

ب، جَع

د

فَهِىَ

«بَعْدَ ذَلِكَ، بَعَثَ ذَلِكَ» إدغام بالسكون المحض وإظهار بروم كسرة الدال.

«أَوْ أَشَدُّ، أَوْ أَشَدُّ» ف وقفاً بالتحقيق وبالتنقل وحذف الهزمة.

«أَوْ أَشَدُّ» ض بالسكت على المفصول في الحالين بخلف عنه.

وَأَنَّ مِنَ الْجِبَارَةِ لِمَا يُنْفَخُ مِنْهُ الْآنْهَرُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَّا يَلْقَى فَمِنْهَا لَمَّا يَلْقَى مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ

ب ح لَ نَ رَ مَعَ خَل د

ج

ق،

ج

ف (ض، ق) مَعَ خَل د

الجميع عدا «بالتاء»

د «بالياء»

﴿٧٤﴾ أَلَمْ تَعْلَمُوا أَنَّ يُؤْتَوُا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلِمَ اللَّهِ ثُمَّ يَلْعَنُونَ مِنْ بَعْدِ مَا عَقِلُوا لَهُمْ يَكْفُرُونَ

لَكُمْ مِّنْهُمْ مِّنْهُمْ

د عَقِلُوا

بُؤْسًا لَّكُمْ مِّنْهُمْ مِّنْهُمْ

ج عَقِلُوا وَهُمْ

لَكُمْ مِّنْهُمْ مِّنْهُمْ

ج عَقِلُوا وَهُمْ

ض

﴿٧٥﴾ وَإِذَا قُلُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَا بِعَضُدُهُمْ إِلَىٰ بَعْضِهِمْ قَالُوا

ب ح (ط، ي، ن) مَعَ

﴿٧٦﴾

﴿٧٧﴾

4.8. Kürrâse Uygulamasına Yönelik Teklifler

Ülkemizdeki kıraat tedrisatı kürrâse uygulamaları çerçevesinde sürdürülmektedir. Her sistemde olduğu gibi kürrâse uygulamasında da eksik ya da düzeltilmesi gereken noktalar bulunabilir. Bu anlamda kıraat tedrisatının daha verimli hale gelmesi adını kürrâse uygulamasına yönelik bir takım önerilerde bulunulacaktır. Kıraat eğitimine başlayacak öğrencinin sağlam bir hâfızlığa sahip olması, Kur'an taliminin yerinde olması ve kaynak metinleri anlayacak düzeyde Arapça bilmesi gibi şartlar meselenin esasına taalluk eden rükünlerdir. Bu sebeple evvela bu şartların titizlikle tatbik edilmesi elzemdir. Ancak bunlar genel olarak kıraat eğitim öğretiminin meselesi olduğu için burada kürrâse geleneğiyle ilgili olan özel durumlardan bahsedilecektir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla kürrâse uygulamasıyla ilgili en temel problem, öğrencinin bizzat vücûhat çıkarmak yerine hazır kürrâselerden veya onların fotokopilerinden bakarak ders hazırlamasıdır. Grup eğitimi içerisinde âyet çözümlemesini tam kavrayamayan ya da bir süre sonra üşengeçlik ederek âyet çözmek istemeyen kişilerin, başkalarının çıkardığı vücûhatı kendi defterine geçirmesi de benzer bir problemdir. Bu sebeple kürrâse uygulamasıyla eğitim veren kurumların/hocaların, her öğrencinin vücûhat çözümlemesini bizzat yapması noktasında hassas olmaları ve süreci sıkı bir şekilde takip etmeleri gerekmektedir.

Öğrenci, vecihlere aşinalık kazanıp kürrâse sistematüğünü kavradıktan sonra her âyeti ayrı ayrı çözmesi gerekmez. Bu aşamadan sonra kişi yalnızca uzun ve karmaşık âyet çözümlemelerinde kürrâse tatbikatına başvurabilir. Aynı şekilde hocanın gözetiminde belli bir aşamadan sonra öğrencilerin hazır kürrâselerden istifade etmesinde de bir mahzur görülmemektedir. Aşere eğitiminde kürrâse tatbikatını kavrayan öğrencilerin, Takrip aşamasından itibaren kitabetten daha ziyade kıraat ilminin diğer alanlarıyla olan ilişkilerini kuvvetlendirmeleri faydalı olabilir.

Hazır kürrâselerden istifade edilmesinin bir diğer problemi de hazır kürrâselerde ve kaynak kitaplardaki mizanlarda çok sayıda vücûhat hatalarının bulunmasıdır. Bu hatalar bazen takdim, tehir hatası bazen de meslek farklılıklarının karıştırılmasından kaynaklanmaktadır. Aynı şekilde sehven veya unutkanlık sebebiyle bazı vecihlerin atlandığı da vakidir. Dolayısıyla hazır kürrâselerde zaman zaman karşılaşılan bu ve benzeri yanlış çözümlemelere dikkat edilmeli ve sıkıca denetlenmelidir. Aksi halde aynı hatalar tekrar ederek okunmakta ve şahsi defterlere işlenmektedir. Bu sebeple görülen hataların/eksiklerin tashih edilmesi ve ilmi mecralarda paylaşılması oldukça önemlidir.

Kürrâse uygulamasındaki en mühim noktalardan birisi de deftere yazılı vücûhat tatbik edilirken vakıf ve ibtidâ kurallarına riayet edilmesidir. Bu husus, kürrâselerdeki dikey çizgilerin nereden

çizileceğine ve imamlar arası takdim-tehir hiyerarşisinin nasıl sağlanacağına dair kapsamlı bir farkındalığı kapsamaktadır. Çünkü mevcut kürrâselerde peş peşe vecihler tatbik edilirken bazen dilbilgisi kuralları gözden kaçırılmakta ve ayetin manası ıskalanmaktadır. Sözgelimi okuyuş esnasında bazen muzâf ile muzâfun ileyhin, sıfat ile mevsufun arası ayrılarak okunmaktadır.⁴⁰⁶ Bu ve benzeri hatalardan kaçınılması ancak kürrâse çizgilerinin anlam merkezli bir vakıf-ibtidâ süzgecinden geçtikten sonra çizilmesiyle mümkün olabilir.

Kürrâse sistemine dâhil edilmesi gereken yeniliklerin başında ezber uygulaması gelmektedir. Öğrenci dersi kürrâseler üzerinden yürütse bile bir metnin ezberletilmesi marifetiyle tedrisat sürecine ezber modelinin dâhil edilmesi mümkündür. Vücûhat çözmeye başlamadan öğrencinin metin ezberi yapması ya da kavâid ezberleriyle birlikte metin ezberin tamamlatılması düşünülebilir. Bu aşama geçildikten sonra kürrâselerde çözümü yapılan âyetlerin hemen yanına veya altına ilgili vecihlerin delili olan beyitler yazılabilir. Meseleler pekişene kadar bu uygulama tatbik edilirse hem kürrâse uygulaması korunmuş hem de vecihler delilleriyle birlikte mütalaa edilmiş olur. Bu sayede ders esnasında hoca dilediği zaman ilgili vechin geçtiği kaynağı sorabilir ve istişhâd uygulaması da tatbik edilmiş olur.

Son olarak kürrâse geleneğinde farklı bir uygulamanın teklifi yapılacaktır. Ülkemizdeki kıraat eğitimi bir bütün olarak yapılmaktadır. Yani kıraat eğitime başlayan herkes aynı programa tabi olarak on imam ve râvilerine ait tercihleri bir arada tahsil edip, eğitimden mezun olmaktadır. Eğitimin başlangıcında meselenin kavranması adına yapılan kısa süreli bir uygulama dışında tek tek imam veya râvilere göre bir eğitim yapılmamaktadır. Başka ülkelerde ise yedi imam, üç imam, bir imam ve hatta bir sureye göre bile farklı kategorilerde kıraat eğitimi verilmektedir.⁴⁰⁷ Bu uygulamanın ülkemizde de yaygınlaştırılması ve bir imam veya bir râvide uzmanlaşmış kişilerin yetiştirilmesi faydalı olacaktır. Konumuzla alakalı olarak böyle bir eğitim modeline geçilmesi durumunda sadece bir imam ya da birkaç imamın vecihlerinin ele alındığı kürrâseler yazılabilir. Bu kürrâseler de istişhâd beyitleriyle birlikte kaleme alınır ve ezber usulüyle bütünleşmiş bir süreç takip edilirse tek bir imam veya râvinin tercihlerini iyi derecede benimsemiş kişiler yetiştirilebilir. Mevcut sistemde öğrenci on imam ve râvilerinin, tariklerle birlikte bütün vecihleriyle aynı anda muhatap olduğu için bu yekûnun ezberlenmesi

⁴⁰⁶ Ahırşan-Çelik, “Türkiye’de Sürdürülen Kıraat Tedrisatı Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme”, 21-24. Benzer problemler için bk. Nihat Temel, *Kur’an Kıraatında Vakf ve İbtida* (İstanbul: İFAV, 2016), 41-54; Maşalı, *Kıraat İlmi*, 134; Recep Koyuncu, *Teoriden Pratiğe Vakf ve İbtida* (Konya: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2022).

⁴⁰⁷ Maşalı, “Kuran Kıraatında ve Kitabesinde Türkiye’nin Durumu”, 5; Ağırbaş, *Kıraat Eğitim Öğretim Geleneği*, 382-430.

ve özümşenmesi ciddi anlamda zorlaşmaktadır. Ülkemizdeki bu eğitim modeli sebebiyle tek bir kıraatte iyi derecede uzmanlaşmış kişilerin yetiştirilememesi ve uluslararası yarışmalarda yeterince temsil edilemememiz, farklı mecralarda dile getirilen problemler arasındadır.⁴⁰⁸ Bir ya da birkaç imamın bir arada okutulduğu ve buna göre kürrâse çalışmalarının yapıldığı bir zeminde bu problem ortadan kalkacaktır.

⁴⁰⁸ Maşalı, “Kuran Kıraatinde ve Kitabesinde Türkiye’nin Durumu”, 6; Ağırbaş, *Kıraat Eğitim Öğretim Geleneği*, 436.

5. SONUÇ

Hız. Peygamber'den günümüze kadar Kur'an ve kıraat eğitimi farklı usul ve yöntemlerle icra edilmiştir. Kaynaklardan anlaşıldığına göre hicrî 5. asra kıraat eğitimi infirâd metoduyla yürütülüyordu. İnfirâd usulünde talebe, her imam için ayrı bir hatim yaparak süreci tamamlamaktaydı. Ne var ki bu sistem, uzun seneler sürmesi, sosyoekonomik şartların değişmesi gibi sebeplerden ötürü işlevselliğini yitirmiştir. İnfirâd usulüne alternatif olarak üretilen indirâc sistemi, kıraat talebelerine tek bir hatimde bütün rivayetleri okuma fırsatı sunmuştur. Son derece pratik bir yöntem olan indirâc sistemi, ağırlıklı olarak vecihlerin ezberlenmesi ve belli usullerle hocaya takrir edilmesiyle ilerleyen bir ders modelini anlatmaktadır.

Hırzû'l-Emânî, *Tayyibetü'n-Neşr* gibi eserlerin, vecihlerin kolay bir şekilde ezberlenmesi amacıyla yazıldığı düşünülürse manzum eser geleneğinin, indirâc sisteminin bir sonucu olduğu söylenebilir. Çünkü çok sayıda vechin ezberlenmesi ve zihinde hazır tutulması son derece meşakkatli bir iştir. Manzum eser geleneği bu zorluğu büyük ölçüde aşmayı başarmışsa da ezber yapmanın ve uzun vecihli âyetlerin sunumunun zor olması, kıraat ilmine olan rağbetin azalması, talebe ve hocaların zamanla ilmi yeterliliklerinin zayıflaması gibi etkenler, indirâc sistemi bünyesinde kürrâse adı verilen bir yöntemi doğurmuştur.

Kurucusu ve ilk kullanıcıları bilinmeyen kürrâse sistemi; belli bir usul ve sistematik içerisinde, özel kısaltmalar ve şemalar aracılığıyla imamlara ait vücûhatın hususi defterlere yazılarak hocaya arz edilmesini ifade eden bir yöntemin adıdır. Bu sistemle öğrenci, bütün vecihleri ezberlemek yerine kaynak kitaplardan hareketle vecihleri bir deftere kaydedip dersi bu şekilde hocaya arz edebilmektedir. Kürrâse geleneği esasen uzun ve karmaşık âyet çözümlemelerinin basitleştirilmesi ve somutlaştırılması adına çizilen şemalar ve mizanların devamıdır. Dolayısıyla kürrâse uygulamasının ortaya çıkışı, bir eğitim modeli olmaktan ziyade belli âyet çözümlemelerinin çizilen şemalar aracılığıyla kolaylaştırılması ilkesine dayanmaktadır.

Zamanla topyekûn bir eğitim modeline dönüşmüş olan kürrâse sistemi, 18. Asrın ortalarından itibaren bugünkü bilinen şekliyle kullanılmaya başlamıştır. Bu usulde öğrenci kaynaklara inerek vecihleri tespit eder ve zihni bir faaliyette bulunmak yerine bütün vecihleri somut bir şekilde defterde görme imkânı bulur. Bunun sonucunda dersin hazmedilmesi ve hocaya sunulması da kolaylaşır. Ancak zamanla her öğrenci kaynak kitaplardan yararlanarak hazırladığı, kendisine ait bir defter oluşturmak yerine önceden yazılmış defterler ya da onların fotokopileri üzerinden ders hazırlamaya başlamıştır. Benzer şekilde öğrencinin kendi çabası

olmaksızın grup arkadaşlarının yaptıkları üzerinden tahsil sürecini yürütmesi de sonradan ortaya çıkan problemler arasındadır. Bu durumda öğrenci kaynak kitaplara inmemiş, kıraat ilminin temel meseleleriyle ilgilenmemiş, adeta mevcut verileri kopyalayıp hocasına okumak suretiyle kıraat ilmini bitirmiş olmaktadır. Böylesi vahim bir durumun, kıraat ilminin ciddiyetine uygun olmadığı ve bu ilmin geleceği açısından endişe verici olduğu açıktır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla kürrâse sisteminin kıraat eğitim öğretimine önemli faydaları bulunmaktadır. Dersin sunumunun kolaylaşması, mushaf hattına dair aşinalık kazandırması, tüm vecihleri ve sistematığıyla Kur'an metninin kayıt altına alınması gibi hususlar bu meyanda zikredilebilir. Aynı şekilde belli bir seviyeye gelmiş kişilerin, hoca gözetiminde hazır kürrâselerden istifade ederek okuma sürecini kolaylaştırması ve zaman açısından tasarruf etmesi de bu faydalar arasındadır. Bununla birlikte ezberin terkedilmesi, kaynak kitaplara inilmemesi, kıraat ilmiyle alakalı alt başlıkların ıskalanması ve Arapça noktasındaki eksikliği görmezden gelmesi gibi olumsuz etkileri de bulunmaktadır.

Son zamanlarda kıraat ilmine yönelik oluşturulan müfredatların, bu sorunları aşmaya yönelik adımlar attığı bir gerçektir. Alım şartlarında Arapça bilgisinin istenmesi ya da kıraat eğitime başlamadan Arapça eğitimi verilmesi, kıraat ilminin diğer meselelerine alan açılması gibi adımlar olumlu gelişmelerdir. Buna rağmen hâlâ hiç Arapça bilmeden, kıraat ilmine dair temel yeterlilikleri edinmeden bu ilmi tahsil edenlerin sayısı azımsanmayacak düzeydedir. Bunu mümkün kılan temel husus, kürrâse uygulamasının böyle bir boşluğa alan açmasıdır. Dolayısıyla bu meselenin üstüne gitmek ve kürrâse kullanımını sınırlı ve işlevsel bir zemine oturtmak kıraat ilminin geleceği açısından elzemdir. Bu meyanda kıraat ilmini tahsil etmek için Arapçanın esas şartlardan biri olması ve bu konuda taviz verilmemesi yapılacak şeylerin başında gelmektedir. Aynı şekilde kürrâse eğitimiyle metin ezberinin birleştirildiği bir ders modeli üzerinde durulması kaçınılmazdır.

Ülkemizdeki kıraat eğitimi, *Tayyibe* metninin ezberlenmesiyle tamamlanmaktadır ancak Arapça eksikliği nedeniyle bu eylem, ezber uygulamasında hedeflenen amaçlara matuf değildir. Talebe, aşere ve takrip eğitimini bitirdikten sonra tabiri caizse kuru bir ezber yapmış olmaktadır. Dolayısıyla ezber usulünün, amacına uygun bir şekilde derslerde tatbik edilebilecek bir formata kavuşturulması gerekmektedir. Bu anlamda Arapça noktasındaki problemin çözümünün ardından kıraat eğitiminin metin ezberiyle başlaması sürecin ilk adımı olmalıdır. Öğrenci âyet çözümüne geçtiğinde de farklı vecihlere ait istişâd beyitlerini ilgili âyetlerin yanına ekleyebilir. Bu şekilde ezber usulüyle kürrâse uygulamasının bir arada tatbik edilmesi mümkündür. Öğrenci bu usulde farklı okuyuş vecihleriyle alakalı kısmın delillerini de mütalaa

etmiş ve defterine kaydetmiş olarak derse gelecektir. Ders okunurken hoca dilediği yerde ilgili vechin delilini sorabilecek (istihraç/istişhâd) ve öğrenci de buna cevap verebilecektir. Bu sayede hem öğrenci ilgili vecihleri ezberlemiş hem de dersin sunumunda bir kolaylık elde etmiş olacaktır. Süreç içerisinde tekrar eden beyitler her defasında tekrar yazılmayacağı için öğrenci açısından zamanla hafifleyen bir ders modeli elde edilmiş olacaktır.

Kıraat ilminin zihinlerdeki algısının düzelmesi, bu ilme verilen ehemmiyetin artması ülkemizdeki kıraat eğitiminin iyileştirilmesiyle mümkündür. Bu anlamda kürrâse geleneğinin gözden geçirilmesi ve fayda-zarar muhasebesi çerçevesinde değerlendirmelerin yapılması gerekmektedir. Problemlerin tespiti ardından, çözüm odaklı adımların atılması ve gerekli tedbirlerin alınması kıraat eğitiminin ülkemizdeki geleceği adına son derece önem arz etmektedir. Bu çalışma da tam olarak bu amaçlara matuf olarak kaleme alınmış, mevcut durumun değerlendirilmesi, olumlu-olumsuz taraflarıyla sistemin gözden geçirilmesi ve öneriler sunulması hedeflenmiştir. Kıraat ilminin daha verimli bir şekilde okunması/okutulması adına bu çalışmanın literatüre mütevazı bir katkı sağlamasını ümit ediyorum. Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

KAYNAKÇA

- Ağırbaş, Abdulhekim. *Kıraat Eğitim Öğretim Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar*. Ankara: TDV Yayınları, 2. Basım, 2022.
- Ahırşan, Emre - Çelik, İmran. “Türkiye’de Sürdürülen Kıraat Tedrisatı Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme”. *Kilitbahir* 23 (2023), 219-246.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybanî. *el-Müsned*. 50 Cilt. Müessesetü’r-Risâle, 2001.
- Akaslan, Yaşar. “Cumhuriyetten Günümüze Türkiye’de Aşere-Takrip-Tayyibe Eğitimi”, *Alanya 6. Uluslararası Din Bilimleri Sempozyumu* (18-20 Nisan), 157-169.
- Akaslan, Yaşar. “Türkiye’de Kıraat İlmi Eğitim-Öğretimi”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/2 (15 Aralık 2018), 1081-1107.
- Akbal, Talip. *Kur’an-ı Kerim ve İlm-i Kıraat Ders Notları*. İstanbul: İlmîÂla Yayınevi, 1. Basım, 2023.
- Akdemir, Mustafa Atilla. *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*. İstanbul: İFAV, 2. Basım, 2015.
- Akdemir, Mustafa Atilla. *Tecvid-i Mâhir*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Akdemir, Mustafa Atilla. “Uluslararası Kıraat Sempozyumu”. *Kıraat Eğitim Öğretiminde Uygulanan Metotlar*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Akkuş, Murat. “İbnü’l-Cezerî’de İndirâc Usulü”. *Uluslararası İbnü’l-Cezerî Sempozyumu*, (Bursa: 01-04 Mart 2018), 551-580.
- Akyüz, Abdullah. *Osmanlı Kırâat Âlimleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Aliyyü’l-Kârî, Nureddin Ebu’l-Hasan Ali b. Sultan Muhammed. *el-Minehu’l-Fikriyye fî Şerhi’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye*. Dimeşk: Darû’l-Ğavsânî, 2012.
- Altıkulaç, Tayyar. *Günümüze Ulaşan Mesâhif-i Kadîme: İlk Mushaflar Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2022.
- A’zamî, M. Mustafa. *Vahyedilişinden Derlenişine Kur’ân Tarihi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 3. Basım, 2014.
- A’zeb, Enver Subhî Âbidin. *el-Cevâhiru’l-Hâlîde fî Cem’i Kırâati’l-Aşr*. Mısır, ts.
- Baltacı, Cahit. *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: İrfan Matbaası, 1976.
- Bekiroğlu, Harun. “Yazma Eserlerden Kodikolojiye: Tahkike Giriş”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 2/23 (Aralık 2019).
- Bennâ, Ahmed b. Muhammed ed-Dimyâtî. *İthâf-u Fudalâi’l-Beşer bi’l-Kırâati’l-Erba’ati’l-Aşer*. Beyrut: Alemu’l-Kütüb, 2. Basım, 2007.

- Bilici, Mehmet Akif. *Ğâyetü'l-Emânî Adlı Tefsirinde Molla Gürânî'nin Kırâatlara Yaklaşımı*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019.
- Birişik, Abdulhamit. "Kırâat". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/425.
- Birişik, Abdulhamit. *Kıraat İlmi ve Tarihi*. Bursa: Emin Yayınları, 3. Basım, 2018.
- Bozkurt, Nebi. "Dâru'l-Kurrâ". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 8/700. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1193.
- Buhari, Muhammed bin İsmail. *Sahîhü'l-Buhârî*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâleti'n-Nâşirûn, 3. Basım, 2019.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. *Tâcü'l-Luğa ve Sıhâhu'l-Arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 4. Basım, 1987.
- Çetin, Abdurrahman. *Endülüslü Âlim Ebû Amr ed-Dânî ve Kıraat İlmindeki Yeri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2015.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2. Basım, 2012.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'ân Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınları, 9. Basım, 2011.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraâtlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2013.
- Çiçek, Mehmet Halil. *Kur'an Nasıl Bir Kitaptır*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2. Basım, 2012.
- Çollak, Fatih. "Reisü'l-Kurrâ Hendekli Hâfız Abdurrahman Gürses Hocaefendi'nin Hayatı (1909-1999)". İstanbul, 2000.
- Dabba', Ali Muhammed. *Takrîbü'n-Nef' fî Kırâati's-Seb'*. Kahire, 1928.
- Dağ, Mehmet. *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*. Ankara: İSAM Yayınları, 3. Basım, 2022.
- Dânî, Osman b. Saîd b. Osman Ebû Amr. *el-Ahrufu's-Seb'a li'l-Kur'ân*. Mekke: Mektebetü'l-Menâra, 1. Basım, 1987.
- Dânî, Osman b. Saîd b. Osman Ebû Amr. *el-Muhkem fî Nakdi'l-Mesâhif*. Dımeşk: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1986.
- Dânî, Osman b. Saîd b. Osman Ebû Amr. *el-Mukni' fî Resm-i Mesahifi'l Emsâr*. Kahire: Mektebetü Külliyyati'l-Ezheriyye, ts.
- Dânî, Osman b. Saîd b. Osman Ebû Amr. *et-Teysîr fî Kırâati's-Seb'i*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-Arabî, 2. Basım, 1984.

- Darman, Mohammad Anwar. “Afganistanda Kur’ân ve Kıraat Eğitimi: Son Yüzyıl Ölçeğinde Bir İnceleme”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50/50 (2020).
- Demirci, Muhsin. *Kur’ân Tarihi*. İstanbul: İFAV, 8. Basım, 2015.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 74. Basım, 2019.
- Draz, Abdullah. *Kur’an’a Giriş*. Ankara: Kitâbiyât, 2. Basım, 2006.
- Ebû Şâme el-Makdisî, Ebu’l-Kâsım Şihâbuddîn Abdurrahman. *Mürşidu’l Vecîz*. Beyrut: Daru’s Sadir, 1. Basım, 1975.
- Eyyûbî, Abdullah. *el-Mîzân*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yazma Eserler, Hâfız Ali Üsküdarlı Koleksiyonu, 31.
- Ferec, Ali b. Abdülmun’im Salih. *el-Fütûhu’l-Bâhira fî Cem’i Kırâati’l-Aşri’l-Mütevâtira*. Kahire: Dâr-u Hayra’z-zâd, ts.
- Firûzabâdî, Mecdü’d-dîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya’kûb. *el-Kâmûsu’l-Muhît*. Lübnan: Müessetü’r-Risâle, 2005.
- Gökdemir, Ahmet. “Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (2017), 400.
- Gökdemir, Ahmet. “Anadolu’da Osmanlı Öncesi Kur’ân Kültürü (Tedrîsât/Tilâvet/Kıraat), *İslâm Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Samsun 2019, Sayı: 7.”
- Gökdemir, Ahmet. “Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri”. *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 13 (26 Haziran 2019), 91-123.
- Gümüştop, Ahmet. *Karamanoğlu Beyliği Dönemi Larende (Karaman) Şehri Vakfiyeleri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Günaydın, Mehmet. “Kıraat Âlimi Mehmet Rüştü Aşıkkutlu’nun (1901-1980) Din Eğitimi ve Öğretimine Katkıları”. *Dini Araştırmalar Dergisi* 2/6 (2000).
- Hamidullah, Muhammed. *Kur’an-ı Kerim Tarihi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2022.
- Herevî, Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm. *Fedâilü’l Kur’an*. Dimeşk-Beyrut: Dar-u İbn-i Kesir, 1. Basım, 1995.
- Isbehânî, Râgıb Ebu’l-Kâsım Muhammed b. Hüseyin. *el-Müfredât fî Garibi’l-Kur’ân*. Dimeşk-Beyrut: Daru’l-Kalem, 1. Basım, 1991.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *Te’vîl-i Müşkili’l-Kur’ân*. Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünen-i İbn Mâce*. Beyrut: Müessetü’r-Risâle, 1. Basım, 2023.
- İbn Manzûr, Ebu’l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensarî. *Lisânü’l-Arab*. Beyrut: Dâru’s-Sâdir, 1993.

- İbn Mücahid, Ahmed b. Musa Ebubekir et-Temimî. *Kitabu's-Seb'a fî'l-Kırâat*. Mısır: Dâru'l-Meârif, 2. Basım, 1979.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib. *Tabakâtü'l-Kübrâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1990.
- İbn Sellâr, Emînüddîn Ebû Muhammed Abdülvehhâb. *Tabakâtü'l-Kurrâi's-Seb'a ve Zikru Menâkıbihim ve Kırâatihim*. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1. Basım, 2003.
- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fî'l-Kırâati'l-Aşr*. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2016.
- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed. *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*. 3. Cilt. Mektebet-ü İbn Teymiyye, 1932.
- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed. *Camîu'l-Esânid*. Medine: Dâru'l-Me'sûr, 2015.
- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed. *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*. 3 Cilt. Mektebet-ü İbn Teymiyye, 1. Basım, 1932.
- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed. *Tayyibetü'n-Neşr fî'l-Kırâati'l-Aşr*. Dimeşk: Daru'l-Ğavsaniyye Li'd-Dirâsetü'l-Kuraniyye, 2. Basım, 2013.
- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed. *Mukaddimetü'l-Cezerî*. İstanbul: TeReKe Yayınevi, 2004.
- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed. *Müncidü'l-Mukriîn*. Riyad: Darü'l-Yemâni, 1. Basım, 2014.
- İnanç, Yonis. *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kırâat İlişkisi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1. Basım, 2016.
- İzmirli, İsmail Hakkı. *Tarih-i Kur'ân*. Konya: Çizgi Yayınevi, 2019.
- Kablan, Süleyman. "Osmanlı'dan Cumhuriyete Kıraat İlmi". *İhya Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi* 8/1 (15 Ocak 2022), 511-530.
- Kâdî, Abdülfettâh Abdülğani *el-Büdûru'z-Zâhira fî'l Kırâati'l-Aşri'l Mütevatirati min Tarihi's-Şâtibiyye ve Dürre*. Dimeşk: Dâru'l-Beyrûtî, 1. Basım, 2007.
- Karaçam, İsmail. *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*. İstanbul: İFAV, 2. Basım, 2013.
- Karaçam, İsmail. *Kur'an Tilavetinin Esasları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân'ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kıraâtı*. İstanbul: İFAV, 5. Basım., 2016.
- Kastallânî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr. *Letâifü'l-İşârât li Fünûni'l-Kırâat*. Medine: Melik Fehd Mushaf Matbaası, 2012.

- Kattân, Mennâ' Halîl. *Nüzûlü 'l-Kur'âni alâ Seba'ti Ahrufin*. Kahire: Mektebet-ü Vehbe, ts.
- Kazıcı, Ziya. *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2009.
- Kettânîzâde, Ebû Tahir Muhammed b. Mustafa b. İbrahim en-Naîmî. *Mutkinu'r-Rivâye fi Ulûmi'l-Kirâe ve'd-Dirâye*, ts.
- Kevserî, Muhammed Zâhid. *Makâlâtü'l-Kevserî*. Kahire: Darü's-Selâm, 4. Basım, 2015.
- Koyuncu, Recep. *Teoriden Pratiğe Vakf ve İbtida*. Konya: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2022.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmet el-Ensarî *el-Câmi' li Ahkami'l-Kur'an*. 20 Cilt. Kahire: Daru'l Kütübi'l Mısriyye, 2. Basım, 1964.
- Ma'sarâvî, Ahmed İsa - İbrahim Cüleydân, Mâlik Yusuf. *en-Nücûmü'l-Münîra fi'l-Kirâati'l-Aşri'l-Mütevâtira min Tarikayi's-Şâtıbiyye ve'd-Dürre*. Mısır: Matbaatü's-Selâm, 2011.
- Maşalı, Mehmet Emin. “Kur'an Kıraatinde ve Kitabetinde Türkiye'nin Durumu”. *TC. Diyanet İşleri Başkanlığı Mushafları İnceleme ve Kıraat Kurulu Başkanlığı Tecvit Çalıştayı*, (4-8 Kasım 2015), Türkiye.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Kur'an'ın Metin Yapısı*. Ankara: OTTO Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraât İlmi*. Ankara: OTTO, 1. Basım, 2016.
- Mekkî b. Ebî Talip, Ebû Muhammed. *el-İbâne an Meâni'l Kur'an*. Kahire: Dâr-u Nahdat-i Mısır, ts.
- Muhammed Emin Efendi, b. Abdillâh b. Muhammed Salih (Abdullah Efendizâde). *el-Kerârîs fi Zikri Tertîbi Vücûhi Ba'zi'l-Âyât*. İstanbul: Karahisarizâde Sahaf Esad Matbaası, 1287.
- Muhammed Emin Efendi. b. Abdillâh b. Muhammed Salih (Abdullah Efendizâde). *Zuhru'l-Erib fi İzâhi'l-Cem'i bi't-Takrîb*. İstanbul: 200.
- Muhammed Emin Efendi, b. Abdillâh b. Muhammed Salih (Abdullah Efendizâde). *Umdetü'l-Hullân fi İzâhi Zübdetü'l-İrfân*. Üsküdar: Asitane, ts.
- Muhammed Emin Efendi, Hâfız. *Kıraat ale't-Takrîb*. Süleymaniye Kütüphanesi, Dârü'l-Mesnevî Bölümü, 35.
- Nisâbü'rî, Müslim b. Haccac. *Sahîh-i Müslim*. Beyrut: Müessetü'r-Risâleti'n-Nâşirûn, 2. Basım, 2018.
- Nisâbü'rî, Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn İbn Mihrân el-İsbehânî *el-Ğaye fi'l-Kirâati'l-Aşr*. Riyad: Dârü's-Şevâf li'n-Neşr ve't-Tevzi', 2. Basım, 1990.
- Oltulu, Murat. “Kıraat İlmi Tedrisatında Suret (Vucûhât) Çıkarma Tekniği”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 65:2 (2024).
- Öcal, Mustafa. “Türkiye’de Kur’an Eğitim ve Öğretiminde Görülen Gelişmeler ve Bir İcâzetnâme Örneği”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2004), 60.

- Özdemir, Beytullah. *Ürdün’de Yürütülen Kıraat ve Mushaf Basımı Çalışmaları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Pakdil, Ramazan. *Talim Tecvit ve Kıraât*. İstanbul: İFAV, 6. Basım, 2014.
- Pâlûvî, Abdü’l-Fettâh. *Zübdetü’l-İrfân*. Üsküdar: Asitane, ts.
- Paret, Rudi. *Kur’an Üzerine Makaleler*. Ankara: OTTO Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Pilgir, Eren. *Kıraat Edebiyatında ve Tedrisatında Manzum Eser Geleneği: Hırzu’l-Emânî Örneği*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Ramadan, Atula. *Son Yüzyılda Makedonya’da Kuran-ı Kerim ve Kıraat Öğretimi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Safakûsî, Ali b. Muhammet b. Salim. *Gaysü’n-Nef’i fî Kı râati’s-Seb’i*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. Basım, 2004.
- Sâlih, Subhî. *Mebâhis fî Ulûmi’l-Kur’ân*. Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 2. Basım, 2014.
- Sarı, Mehmet Ali. *Kur’ân’ı Kerîm’i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2. Basım, 2011.
- Sehâvî, Ebu’l-Hasen Alemu’d-Dîn Ali b. Muhammed. *Cemâlü’l-Kurrâ ve Kemâli’l-İkrâ*. Mektebet-ü Evlâdi’s-Şeyh li’t-Türâs, 1. Basım, 2015.
- Sicistanî, İbn-i Ebî Dâvûd. *Kitâbu’l-Mesâhif*. Kâhire: el-Fârûku’l-Hadîse, 2002.
- Sindî, Ebû Tâhir Abdulkayyûm Abdulğafûr. *Safahât fî Ulûmi’l-Kırâat*. Mekke: Mektebetü’l-İmdâdiyye, 1. Basım, 1994.
- Sûzî, İsmail Hakkı b. Abdurrahman. *Kürrâse*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 00297-001.
- Süyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celaluddin. *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’an*. Kahire: el-Hey’etü’l-Mısriyye’l-Âmme, 1974.
- Şâhîn, Abdüssabûr. *Târîhu’l-Kur’ân*. Mısır: Nahdatü Mısra, 3. Basım, 2007.
- Şemseddin Sami. *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Şifa Yayınevi, 2015.
- Şen, Ziya. *Kur’an’ın Metinleşme Süreci*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2. Basım, 2014.
- Taberî, Ebu Ca’fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu’l-Beyân an Te’vîl-i Âyi’l-Kur’ân*. Dâr-u Hicr, 1. Basım, 2001.
- Tahâvî, Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed. *Şerh-u Müşkili’l-Âsâr*. Müessetü’r-Risâle, 1. Basım, 1994.
- Talebe, Şeyh Ahmed - Abdolvâhid, Muhammed Ğavd. *Cem’u’l-Kırâati’l-Aşri’l-Kübrâ min Turuki Tayyibeti’n-Neşr*. Mısır, ts.

- Taşköprüzâde, Ahmed b. Mustafa. *Miftâhu's-Saâde ve Misbâhu's-Sıyâde*. Beyrut: Daru'l Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 2002.
- Temel, Nihat. *Kıraât ve Tecvit Istılahları*. İstanbul: İFAV, 1997.
- Temel, Nihat. *Kur'an Kıraatında Vakf ve İbtida*. İstanbul: İFAV, 4. Basım, 2016.
- Tetik, Necati. *Başlangıçtan IX. Hicrî Asra Kadar Kıraat İlminin Ta'limi*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1. Basım, 1989.
- Tetik, Necati. "Kıraat Tedrisatında Rumuzât". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1993), 8.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *Sünenü't-Tirmizî*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 2024.
- Topaloğlu, Bekir - Karaman, Hayreddin. *Yeni Kâmus*. İstanbul, 1982.
- Türkmen, Ömer. "Türkiye'deki Kıraat Tedrisatına Eleştirel Bir Yaklaşım". *İslâmî İlimler Dergisi* 16/2 (2021).
- Ünal, Mehmet. *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*. Ankara: Fecr Yayınları, 1. Basım, 2005.
- Üren, Halil İbrahim. *Molla Muhammed Emin Efendi ve Umdetu'l-Hullân fî İzâhi Zübdetü'l-İrfân Adlı Eserin Kıraat İlmindeki Yeri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Yusufefendizâde, Abdullah Hilmi. *el-İtilâf fî vücûhi'l-ihtilâf*. Konya: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2023.
- Yüksel, Ali Osman. *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*. İstanbul: İFAV, 2. Basım, 2012.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Ma'rîfetü'l-Kurrâi'l-Kibâr ale't-Tabakâti ve'l-A'sar*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1997.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ömer b. Ahmed. *el-Keşşâf 'An Hakâiki Ğavâmidü't-Tenzîl ve 'Uyûnu'l-Ekâvîl Fî Vücûhi't-Te'vîl*. İstanbul: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 3. Basım, 1986.
- Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*. Beyrut: Dar-u İhya-i Kütübi'l-Arabîyye, 1. Basım, 1957.
- Zürkanî, Muhammed Abdu'l Azim. *Menahilu'l İrfân fî Ulumi'l Kur'an*. Beyrut: Matbaat-u İsa el-Babî el-Halebî, 3. Basım, ts.
- Mecmûâtu Vucûhi'l-Kirâat*. Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B181.
- Takrîb Mecmûâsı*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi, Suna ve İnan Kırâç Vakfı Yazmalar, SR000363.

ÖZGEÇMİŞ

İlk ve orta öğrenimini Bursa’da tamamladı. İmam hatip okurken İstanbul’da hafızlık yaptı. İlahiyat eğitimini Sakarya Üniversitesi İlitam programıyla tamamladı ve aynı süre zarfında Aşere Takrip kursundan mezun oldu. 2015 yılında imam olarak atandı ve 2019 yılında Haseki Erzurum şubesinde İhtisas eğitimine başladı. Buradaki eğitiminin ardından 2022 yılında Balıkesir Bandırma’ya vaiz olarak atandı. 2023 yılından beri Haseki Denizli şubesinde eğitim görevliliği yapmaktadır.

TEZDEN TÜRETİLEN YAYIN

Selçuk Gültekin, “Kürrâse Geleneği ve Kıraat Eğitime Etkileri”, *Woscon Kongreleri I. Uluslararası Mtskheta Bilimsel Araştırmalar ve İnovasyon Kongresi*, Gürcistan, 25-26 Ocak 2025, sf. 1-15.

